

Jälkitavun labiaalivokaalit saamessa ja itämerensuomessa

Juha Kuokkala

Pro gradu -tutkielma

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Helsingin yliopisto

Toukokuu 2012

Sisällys

LYHENTEET	III
1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuskysymys ja tavoitteet.....	1
1.2 Aineisto ja menetit	2
1.3 Työn rakenne.....	2
1.4 Merkintätavoista.....	3
2 TEORIATAUSTAA.....	5
2.1 Etymologia ja äännehistoria: lähtökohdat.....	5
2.2 Johdosten ja ekspressiivisanaston tutkimus.....	7
2.3 Äännesubstituutio ja kielikunnan sisäiset lainat	10
3 LABIAALIVOKAALISET TAIVUTUS- JA JOHDINAINEKSET	13
3.1 Suomi: taivutusmorfologia	14
3.2 Suomi: johdokset ja vartalotyypit	14
3.2.1 Nomininjohtimet	14
3.2.2 Adverbinjohtimet.....	21
3.2.3 Verbinjohtimet	22
3.2.4 Yhteenvetoa.....	24
3.3 Saame: taivutusmorfologia	24
3.4 Saame: johdokset ja vartalotyypit	26
3.4.1 Nomininjohtimet	27
3.4.2 Verbinjohtimet	28
3.4.3 Yhteenvetoa.....	29
3.5 Muut etäsukukielet.....	29
4 AIEMPI TUTKIMUS JÄLKITAVUN VOKAALEISTA.....	31
4.1 Vokaalijärjestelmän kehityksestä yleensä.....	31
4.2 Labiaalivokaalin alkuperä.....	33

4.3	Labiaalivokaalin laatu	34
4.4	Labiaalivokaaliset johdostyytit ja niiden ikä	36
4.5	Käyttöalan laajeneminen itämerensuomessa	38
4.6	Saamen vokaalikysymyksiä	39
5	VANHOJEN LAINASANOJEN VARTALOVOKAALIT	42
5.1	Itämerensuomen germaanisiet lainat.....	42
5.2	Saamen germaanisiet lainat.....	43
5.3	Yhteenvetoa.....	44
6	ETYMOLOGISEN AINEISTON ANALYYSI	45
6.1	Verbit I: suomen u/y-vartalot.....	46
6.1.1	Transitiiviset perusverbit	46
6.1.2	Intransitiiviset perusverbit	49
6.1.3	Intransitiiviset t-johdokset.....	50
6.1.4	Verbi- ja nominivartalot.....	51
6.2	Verbit II: suomen o-vartalot	51
6.2.1	Transitiiviset perusverbit	51
6.2.2	Intransitiiviset perusverbit	58
6.2.3	Transitiiviset tai agenttiiviset t-johdokset	59
6.2.4	Intransitiiviset ja ei-agenttiiviset t-johdokset	60
6.2.5	Verbi- ja nominivartalot.....	61
6.3	Nominivartalot.....	63
6.3.1	Verbikantaiset johdokset	63
6.3.2	Yksinkertaiset u/o-nominijohdokset.....	66
6.3.3	Kompleksiset johdokset.....	80
6.4	Sanarinnastukset muista lähteistä	84
6.5	Kokoava katsaus	85
7	PÄÄTELMIÄ JA POHDINTAA.....	89
	LÄHTEET	92

Lyhenteet

Kielet ja niiden päämurteet

ba	baski	kman	kantamansi
en	enetsi	ko	komi
engl	englanti	ksa	kantasaame
esisa	esisaame	ksam	kantasamojedi
esp	espanja	ksk	kantaskandinaavi
germ	germaani(nen)	k-ur	kantaurali
goot	gootti	li	liivi
han	hanti	liett	liettua
hanI	itähanti	ly	lyydi
ims	itämerensuomi, itämerensuomalainen	man	mansi
ink	inkeroinen	manE	etelämansi
isl	islanti	manI	itämansi
ka	karjala	manP	pohjoismansi
kaAu	aunuksenkarjala	mariI	itämari
kaE	eteläkarjala	mariL	länsimari
kaVi	vienankarjala	md	mordva
kbaltt	kantabaltti(lainen)	(md)E	ersä(mordva)
kgerm	kantagermaani(nen)	(md)M	mokša(mordva)
khan	kantahanti	mks	myöhäiskantasuomi
kks	keskikantasuomi	mnorj	muinaisnorja
		mru	muinaisruotsi

mys	muinaisyläsaksa	suL	suomen länsimurteet
nen	nenetsi	sugr	suomalais-ugrilainen (kantakieli)
ngan	nganasani		
nru	nykyruotsi	udm	udmurtti
nsaks	nykysaksa	unk	unkari
ru	ruotsi	va	vatja
sa	saame	vaKu	vatja, Kukkosin murre
(sa)Ak	akkalansaame	ve	vepsä
(sa)E	eteläsaame	veÄ	äänisvepsä
(sa)In	inarinsaame	vi	viro
(sa)Kld	kildininsaame	viR	viron koillis- rannikkomurre
(sa)Ko	koltansaame		
(sa)Lu	luulajansaame	vkgerm	varhaiskantagermaani
(sa)P	pohjoissaame	vks	varhaiskantasuomi
(sa)Pi	piitimensaame	vksa	varhainen kantasaame
(sa)T	turjansaame	vs	võro-setto, eteläviro
(sa)U	uumajansaame	vsM	et.viron Mulgin murre
su	suomi	vsT	et.viron Tarton murre
suI	suomen itämurteet	vsSe	et.viron Seton murre
suL	suomen länsimurteet		

Suomen murrealueet ja pitäjänmurteet

EPohjanm	Etelä-Pohjanmaa	Peräp	Peräpohjola
ESavo	Etelä-Savo	PHäme	Pohjois-Häme
Häme	Häme	PKarj	Pohjois-Karjala
hämmurt.	Hämäläismurteet	Pohjanm	Pohjanmaa
KaakkSm	Kaakkoismurteet	PPohjanm	Pohjois-Pohjanmaa
Kain	Kainuu	PSatak	Pohjois-Satakunta
KPohjanm	Keski-Pohjanmaa	PSm	Pohjois-Suomi
KSm	Keski-Suomi	Satak	Satakunta
LaatKarj	Laatokan Karjala	Savo	Savo
LounSm	Lounaismurteet	Verml	Vermlanti
Länsip	Länsipohja		

Muut lyhenteet

3	3. persoona	mask	maskuliini
adj	adjektiivi	KN	Konrad Nielsen(in pohjoissaamen ortografia)
Agr	Mikael Agricola		
alk	alkuaan		
anal	analoginen, analogisesti	lab	labiaali(nen)
demin	deminutiivi(nen)	loits	loitsuissa
denom	denominaalinen, nominikantainen	moment	momentaaninen
deverb	deverbaalinen, verbikantainen	murt	murteellinen, murteessa
DU	duaali, kaksikko	NOM	nominatiivi
et	etenkin	paik	paikoitellen
faktit	faktitiivinen	PART	partitiivi
fem	feminiini	PL	pluraali, monikko
Gan	Ganander (sanakirja- käsikirjoitus 1787)	pn	paikannimi(ssä)
GEN	genetiivi	postp	postpositio
hist	historiallinen	PRS	presens, nykyaika
id	identtinen, sama	refl	refleksiivinen
ILL	illatiivi	run	runokielessä
illab	illabiaali(nen)	SG	singulaari, yksikkö
INF	infinitiivi	transl	translatiivi(nen)
johd	johdos, johdokset	vanh	vanhassa kielessä; vanhentunut
kausat	kausatiivinen	yl	yleinen, yleisesti

1 Johdanto

1.1 Tutkimuskysymys ja tavoitteet

Käsitykset uralilaisen kielikunnan historiasta ja uralilaisen kantakielen jakautumisesta nykyisiksi kieliryhmiksi ovat parin viime vuosikymmenen aikana olleet käymistilassa. E. N. Setälän aikanaan hahmottelema läntisiä kieliä kohti binaarisesti haarova sukupuun on saanut rinnalleen erimuotoisia pensas- ja helminauhahamalleja, joissa yleinen tendenssi on ollut ylimääräisiksi katsottujen peräkkäisten välikantakielten karsiminen (ks. esim. Janhunen 2001; Lehtinen 2007: 33–40). Myös oletus itämerensuomalaisten ja saamelaiskielten yhteisestä välikantakielestä, varhaiskantasuomesta eli saamelais-suomalaisesta kantakielestä, on kerännyt kritiikkiä. Tutkijat ovat pitäneet kieliryhmien yhteisten, kantakieleen rekonstruoitavissa olevien äänteellisten ja kieliopillisten uudennosten määrää liian vähäisenä suhteessa muiden uralilaisten kieliryhmien kanssa jaettuihin piirteisiin (esim. ims. ja mordvalaiskielillä on kahdenkeskisiä kieliopillisia yhtäläisyyksiä). On myös esitetty, että osa jaettuina innovaatioina pidetyistä piirteistä olisi ennemminkin rinnakkaiskehitystä tai areaalisia lainoja (ks. T. Itkonen 1997; Saarikivi & Grünthal 2005).

Labiaalivokaalien (*o*, *u*, [ims:] *ö*, *y*) esiintyminen jälkitavuuissa on yksi niistä kielen rakenteellisista uudennoksista, jotka yhdistävät itämerensuomea ja saamea ja joilla on perusteltu niiden polveutumista yhteisestä välikantakielestä (ks. esim. Korhonen 1981: 34; Sammallahti 1999). Tässä tutkielmassa tarkastelen toisen tavun labiaalivokaalin esiintymistä itämerensuomalaisten ja saamelaiskielten yhteisissä perintösanoissa. Tutkin, millaisia vartalo- ja johdostyyppisiä edustavia sanoja voidaan rekonstruoida saamelais-suomalaiseen kantakieleen, ja voidaanko jakaumasta tehdä

päätelmiä sen suhteen, missä johdostyyppissä tai -tyypeissä labiaalivokaalien esiintyminen on vanhinta ja missä se on yleistynyt myöhemmin. Tavoitteena on siten selvittää, missä määrin labiaalivokaalien ja niitä sisältävien johdostyyppien synty voidaan ajoittaa suomalais-saamelaiseen kantakieleen ja missä määrin vasta kieliryhmien ja kielten erilliskehitykseen.

1.2 Aineisto ja metodit

Tutkielmani keskeisenä aineistona ovat *Suomen sanojen alkuperä* -teoksesta (SSA) keräämäni etymologiset sanarinnastukset, joissa sekä itämerensuomen että saamen puolella esiintyy mahdollisesti yhteistä alkuperää olevaksi katsottu labiaalivokaalinen vartalo. Tällaisia varmana tai epävarmana esitettyjä sanarinnastuksia löytyi kaikkiaan 72. SSA:n aineiston ohella käsittelen lisäksi joitakin tutkimuskirjallisuudessa esitettyjä labiaalivartaloisten sanojen etymologisia rinnastuksia, joita SSA:sta ei löydy.

Työn analyysiosassa käyn järjestelmällisesti läpi SSA:n sanarinnastukset ja arvioin uusimman tutkimuskirjallisuuden valossa, mitkä tapauksista voidaan katsoa aidosti yhteistä kantamuotoa edustaviksi ja mitkä taas ovat luultavammin rinnakkaiskehityksen tulosta, lainaa suuntaan tai toiseen taikka täysin erilähtöisiä. Keskeisinä kriteereinä ovat sanojen levikki, merkitys ja äännevastaavuudet, kieliryhmien sisäinen variaatio huomioonottaen (ks. luku 2). SSA:n ensimmäisen niteen ilmestymisestä on kulunut jo 20 vuotta, joten tutkimustietoa on ehtinyt kertyä joltinenkin määrä aineiston uudelleen evaluointia varten; varsinkin itämerensuomalais-saamelaisten lainakontaktien tutkimus on monipuolistunut ja systematisoitunut (ks. esim. Aikio 2009; Ylikoski 2010: 383–384). Aineiston arvioinnissa otan huomioon uusien erityis-tutkimusten lisäksi jälkitavun labiaalivokaaleja käsittelevän aiemman tutkimuksen, jota esittelen luvussa 4. Labiaalivokaalisten sanatyyppien ikää arvioidessa viittaa myös indoeurooppalaisten lainasanojen tutkimuksesta saatuihin tuloksiin.

1.3 Työn rakenne

Luvussa 2 esittelen tutkielman teoreettista ja metodologista taustaa. Etymologisen tutkimuksen perusmenetelmien lisäksi käsittelen eräitä tutkimusalueita, joissa on viime vuosikymmeninä tapahtunut huomattavaa kehitystä ja jotka ovat tärkeitä käsillä olevan tutkimusaiheen kannalta. Näitä ovat toisaalta johdosten ja aiemmin usein epäsäännölliseksi katsotun ekspressiivisen sananjohdon tutkimus etymologiselta

kannalta (jälkitavun labiaalivokaalit esiintyvät laajasti juuri johtimissa, joissa niiden alkuperänkin on katsottu olevan), toisaalta sanojen ja johdinainesten lainautumista koskeva tutkimus etenkin siltä osin kuin se valottaa itämerensuomen ja saamen välisiä suhteita.

Luku 3 sisältää katsauksen jälkitavun labiaalivokaalien esiintymiseen itämerensuomen ja saamen taivutus- ja johdinaineksissa ja ylipäätään asemaan kielten äänne- ja muotojärjestelmässä. Aineiden alustava jaottelu oletetun kielihistoriallisen taustan mukaan tuo pohjaa yleisemmille päätelmille labiaalivokaalien historiasta.

Luvussa 4 esittelen tarkemmin jälkitavun labiaalivokaalien synnystä ja kehityksestä esitettyjä teorioita. Keskiössä ovat itämerensuomessa ja saamessa esiintyvät labiaalivokaaliset johdostyyppit ja johdinainesten mahdollinen yhteinen alkuperä.

Luvussa 5 on lyhyt katsaus itämerensuomen ja saamen vanhojen germaanisten lainasanojen äännesuhteisiin sitä silmällä pitäen, miten itämerensuomen ja saamen jälkitavun labiaalivokaalit ja kantagermaanisten lainaoriginaalien labiaalivokaalit vastaavat toisiaan.

Luku 6 sisältää etymologisen aineiston analyysin, joka jakautuu 75 sanartikkeliin. Olen jaotellut artikkelit sen mukaan, esiintyykö sanavartalo verbeissä, nomineissa vai molemmissa sekä vielä alalukuihin (suomen) johdostyyppin mukaisesti. Kustakin sanarinnastuksesta selvitän, onko sanat mahdollista palauttaa saamelais-suomalaisen kantakielen muotoon, joka sisältäisi jälkitavun labiaalivokaalin.

Luvussa 7 tiivistän analyysilukujen tulokset ja pohdin, mitä näistä voi teoriataustan valossa päätellä: miten perusteltua jälkitavun labiaalivokaalien rekonstruointi saamelais-suomalaiseen kantakieleen on?

1.4 Merkintätavoista

Kielenainesten merkinnässä käytän lähtökohtaisesti kirjakielten vakiintuneita latinalaisia ortografioita tai tällaisen puuttuessa fonemaattisesti sovellettua suomalais-ugrilaista tarkekirjoitusta. Eri lähteistä siteerattujen etymologisten tai lainakorrelaattien kirjoitusasu on pienempien uralilaisten ja muihin kielikuntiin kuuluvien kielten kohdalla useimmiten lähteen mukainen; tämä koskee myös SSA:ta. Saamelaiskielistä käytän kuitenkin mahdollisuuksien mukaan aina kunkin kielen nykykäytännön mukaista fonemaattista ortografiaa (koltansaamen osalta vrt. Sammallahti & Mosnikoff 1991, inarinsaamen osalta Sammallahti & Morottaja 1993, luulajansaamen

osalta Spiik 1994, puitimensaamen Lehtiranta 1992, eteläsaamen osalta Bergsland & Mattsson 1993, muut vrt. Lehtiranta 1989).

2 Teoriataustaa

2.1 Etymologia ja äännehistoria: lähtökohdat

Etymologian eli sanojen alkuperän tutkimus on kehittynyt kiinteässä yhteydessä äännehistoriaa ja kielten sukulaisuussuhteita selvittävään historiallis-vertailevaan metodiin. Vertailemalla eri kielten sanoja (ja taivutus- ja johtoaineksia), joiden on oletettu olevan samaa alkuperää, on löydetty säännöllisiä äännesuhteita, joiden perusteella on voitu erottaa yhteisestä kantakielestä periytyvät sanat niistä, jotka muistuttavat toisen kielen sanoja jonkin muun syyn, kuten lainautumisen tai silkan sattuman takia. Äännesuhteiden pohjalta on voitu rekonstruoida eri-ikäisten kantakielten äännejärjestelmiä ja kielten sanastossa tapahtuneita äänteenmuutoksia esiintymisehtoineen. Äännehistoriallisen tiedon karttuessa on voitu tunnistaa yhä enemmän kielten välisiä vastine- ja lainasuhteita, jotka puolestaan ovat edelleen tuoneet lisäevidenssiä äännehistorian teorioihin. Mahdollisimman säännöllisten äännesuhteiden, nk. äännelakien postuloimiseen pohjautunut nuorgrammaattinen tutkimussuuntaus saavutti jo 1800-luvun loppupuolella suurimmat läpimurtonsa selvittämällä suhteellisen yksityiskohtaisesti sekä uralilaisen että indoeurooppalaisen kielikunnan olemassaolon ja sisäiset sukulaisuussuhteet. Tämän jälkeen etymologian tutkimus on jatkunut pohjimmiltaan samoista teoreettisista lähtökohdista vanhoja tuloksia korjaten ja tarkentaen sitä mukaa, kun uutta aineistoa on kertynyt ja olemassaolevaa aineistoa on saatu systemaattisesti analysoitua, joskin muilla tutkimusalueilla saatuja uusia tuloksiakin on pyritty hyödyntämään.

Sanojen etymologian selvittämisessä kolme peruskriteeriä ovat sanan äänneasu, merkitys ja levikki (ks. K. Häkkinen 1990: 24–27; Kulonen 1996: 14–20).

Usein jo sanan äännerakenne paljastaa, onko kyseessä mahdollinen johdos vai yksinkertainen perussana, sekä miten vanhaa kantakielistä perintöä vartalo voi olla: esimerkiksi myöhäiskantasuomea edeltävissä kantakielissä ei näyttäisi olleen kuin korkeintaan kahden konsonantin yhtymiä, ja vokaalien esiintymisessä on myös ollut tietyt kombinatoriset rajoitukset. Sukukielten sanojen analysoiminen etymologiseksi vastineiksi eli kantakielen perinnöksi edellyttää, että sanojen äännesuhteet noudattavat säännönmukaisuutta, joka heijastaa kunkin kielihaaran kehityksessä tapahtuneita äänne­muutoksia. Mahdolliset poikkeamat säännöistä tulisi pyrkiä selittämään. Lainaetymologioiden tapauksessa käsiteltävän sanan tai sen lainansaantijankohtaan rekonstruoidun asun tulisi myös vastata oletettua lainanantajakielen originaalisanaa mahdollisimman tarkoin noudattaen äännesubstituutiosuhteita, jotka kyseisessä kieli­kontaktissa saatujen muiden lainojen kohdalla säännöllisesti toistuvat.

Sanojen etymologinen yhdistäminen edellyttää myös, että niiden merkitykset ovat lähellä toisiaan tai vähintäänkin uskottavasti johdettavissa yhteisestä lähtö­merkityksestä. Semanttisille kehityksille ei ole osoitettavissa yhtä selkeitä sääntöjä kuin äänne­muutoksille, korkeintaan yleisiä tendenssejä kuten merkityksen muuttuminen konkreettisesta abstraktimmaksi. Usein osoituksena oletettujen merkityksenkehitysten uskottavuudesta käytetäänkin yksittäisiä rinnakkaistapauksia, joissa saman tai eri kielten sanoissa on tapahtunut vastaavanlainen kehitys. Sanojen merkityksen on myös sovittava siihen kulttuuriseen kontekstiin, jossa niitä etymologisen analyysin mukaan oletetaan käytetyn tai jossa ne on lainattu. Lainasanat esimerkiksi tyypillisesti siirtyvät kehittyneemmästä kulttuurista yhdessä sanan tarkoitteena olevan uuden käsitteen kanssa (ns. *Wörter und Sachen* -periaate). Tällaisen maantieteellisesti horisontaalisen kulttuurilainautumisen rinnalla tapahtuu myös vertikaalista lainautumista: paikallisiin luonnonoloihin yms. liittyvä sanasto siirtyy tyypillisesti samaa paikkaa aiemmin asuttaneelta kieliyhteisöltä uusien asukkaiden kieleen nk. substraattilainoina. Substraattivaikutus on erityisen runsasta paikannimissä; usein nykykielen kannalta läpinäkymättömät paikannimet onkin mahdollista analysoida substraattilainoiksi kieli­muodosta, jota alueella tiedetään aiemmin puhutun.

Levikki kertoo sanan iästä, esim. jos säännöllisiä vastineita löytyy kieli­kunnan eri haaroista, sanan on palauduttava näiden yhteiseen kantakieleen. Levikki­kriteeriä on kuitenkin käytettävä huolellisesti, sillä joskus laaja levikki saattaa johtua myöhäisestä leviämisestä lainateitse. Äännesuhteetkaan eivät pysty aina täysin varmasti erottelemaan perintösanaa lainasta (vrt. kohta 2.3). Lisäksi sanat ovat voineet historian mittaan kadota osasta kieliä, joten levikkiä voi käyttää vain ns.

positiivisena todisteena sanojen olemassaolosta kantakielessä, ei niiden puuttumisesta siitä. Kuitenkin suppea-alainen levikki usein on viite myöhäsyntyisyydestä tai lainautumisesta. Kokonaisarvion tekemiseen tarvitaankin levikin lisäksi yhtä lailla sanavastineiden äänneasun ja merkityksen analysoimista. (Ks. K. Häkkinen 1990: 24–27.)

2.2 Johdosten ja ekspressiivisanaston tutkimus

Etymologisen tutkimuksen yleisesityksissä sanat on ollut tapana jakaa alkuperätyypiltään vanhoihin omaperäisiin perussanoihin eli perintösanoihin, lainasanoihin, johdoksiin (ja yhdyssanoihin), äänteellisesti motivoituihin sekä alkuperältään tuntemattomiin sanoihin (vrt. esim. Kulonen 1996). Vanhoille omaperäisille sanoille ei varsinaisesti ole esitettävissä perimmäistä alkuperänselitystä, vain palautuvuus tiettyyn kantakieleen asti, ja siinä mielessä varsinkin vanhimmista kantakielivaiheista puuttuvat sanat rinnastuvat alkuperältään tuntemattomiin sanoihin, joille saattaa olla esim. jokin toistaiseksi löytämätön lainaselitys esitettävissä. Tietyn lekseemin historia voi itse asiassa sisältää monia vaiheita, joiden selvittäminen kuuluu etymologian piiriin: yhdyssanan tai johdoksen muodostaminen kantasanasta, kantasanan sukukielten nojalla todistettava palautuminen tiettyyn kantakieleen, kantakielisen sanan mahdollinen lainautuminen jostakin toisesta kielestä ja edelleen lainaoriginaalin historia lainantajakielessä.

Etymologinen tutkimus on pitkään keskittynyt omaperäisen perussanaston ja toisaalta lainojen selvittämiseen. Nämä voidaankin nähdä tietyllä tapaa kielen sanaston ”ytimenä”. Johdosten systemaattinen tutkimus on ollut syrjässä kenties toisaalta, koska johdokset on nähty ”sekundaareina” suhteessa perussanoihin, toisaalta siksi, että johdossuhteissa on nähty niin paljon epäsäännönmukaisuutta ja epäselvyyttä. Ekspressiivisanastoon tämä pätee vielä selvemmin: kyseistä sanaston osaa on pidetty jopa täysin mielivaltaisesti varioivana ja mahdottomana kuvata systemaattisin säännöin, ja toisaalta iältään niin nuorena, ettei sen historian tutkimista ole nähty merkittävänä. Parin viime vuosikymmenen aikana kuitenkin käsitykset sekä johdosten että ekspressiivisanaston luonteesta ja syntymekanismeista ovat kehittyneet siten, että näidenkin sanaston osa-alueiden etymologointiin on saatu uusia käyttökelpoisia työkaluja.

Mekanistisimmin käsitettynä (agglutinatiivinen) johtaminen on prosessi, jossa (yksinkertaisen) kantasanana vartaloon liitetään säännöllinen johdinsuffiksi ja näin saadaan uusi (kompleksinen) sanavartalo: *parta:parra-* + *-kas* → *parrakas*.

Kuitenkin on jo varhain käytännössä havaittu, että kehitys ei aina kulje näin selkeän säännönmukaisesti. Kompleksisen sanan pohjalta voidaan muodostaa aiemmin käyttämätön perussanan näköinen vartalo (esim. *riebua/riebaantua* → *rieba*), mitä on kutsuttu takaperoisjohdoksi eli retrogradiseksi derivaatioksi. Vastaavasti kompleksisen sanan johdinaines voidaan korvata toisella huolimatta siitä, että johdosten kantavartaloa edustavaa lekseemiä ei itsenäisenä ole käytössä (esim. *pysä-ht-y-ä* → *pysä-keki*, vrt. ***pysä[-ä]*). Tämän nk. korrelaatiojohdon piiriin kuuluu oikeastaan myös aiemmin mainittu takaperoisjohtaminen, sillä molemmissa on kyse uusien lekseemien luomisesta kielen olemassaolevissa lekseemeissä esiintyvien säännönmukaisten johdossuhteiden mallin mukaisesti. Viime aikoina erityisesti kognitiivisen kielen tutkimuksen ja konstruktiokieliopin myötä vahvistunut näkemys analogiasta keskeisenä kielen rakenteita ylläpitävänä ja muuttavana voimana vahvistaa ajatusta, että myös ns. säännönmukainen suffiksaalinen derivaatio olisi pohjimmiltaan tunnettujen johdossuhteiden analogista soveltamista, eikä täten mitenkään periatteisesti poikkeaisi korrelaatiojohtamisesta (ks. esim. Onikki 2001: 34–41; vrt. Räisänen 1978).

Johtamisen rajat muihin sananmuodostusprosesseihin ovat myös häilyvät. Äänneellinen (etenkin vokaalien) variointi on tyypillistä ekspressiivisanastolle, mutta myös täysin sävyltään neutraalia sanastoa syntyy siten, että alkuaan saman sanan kaksi eri äännevarianttia alkavat etäännyä omiin erikoismerkityksiinsä (esim. *kerralla* ~ *keralla*, *muuta* ~ *mutta*). Kahden lähimerkityksisen sanan ainekset voivat myös sulautua yhteen, jolloin puhutaan kontaminaatiosta (esim. *ryövätä* + *riistää* → *ryöstää*). Kontaminaation erikoistapauksia ovat nk. kansanetymologiat, joissa vierasperäinen tai muuten rakenteeltaan hämärtyneet sana assosioidaan sitä äännerakenteeltaan muistuttavaan tuttuun kielenainekseen; tätä tapahtuu varsinkin sanoja lainattaessa (esim. *työmyyrä* ← ru. *arbetsmyra* 'työmuurahainen'). Äännevariointi ja eri lekseemeistä lähtöisin olevien äännesekvenssien yhdistäminen ovat toimenpiteitä, jotka voi halutessaan nähdä myös tavallisessa suffiksaalisessa johtamisessa. Johtaminen muistuttaa äännevariointia myös sikäli, että toisin kuin taivutussuffiksit, joilla yleensä on selkeähköt semanttiset ja syntaktiset tehtävät, johdinsuffiksit eivät läheskään aina tuota merkitykseltään säännöllisessä suhteessa kantasanaan olevia johdoksia. Joskus kantasanan ja johdoksen merkitys on täsmälleen sama (esim. *puola* = *puolukka* = *puolama*); oleellista on variointi, jota voidaan käyttää tyylillisiin tarpeisiin tai, mahdollisesti aikaa myöten, merkitysten eriyttämiseen (esim. *pilke* ~ *pilkeku* alk. 'täplä, merkki'). (Ks. Hakulinen 1979: 388–399.)

Murteissa runsaana esiintyvä äänteellinen ja sananmuodostuksellinen variaatio on tuottanut ongelmia perinteiselle, poikkeuksettomiin äännelakeihin pohjaavalle kielihistorian tutkimukselle. Fennistiikassa näitä ongelmia ovat varhaisimpien joukossa selvittäneet Lauri Hakulinen (1934), Ahti Rytönen (1940) ja Ruben Nirvi (1944). Rungas variaatio näyttää olevan yleisesti kytköksissä affektiin: sanojen tunnelatauksinen merkityssisältö voi aiheuttaa tarvetta toistuvasti ottaa käyttöön tuoreita ilmaisuvariantteja haalistuneiden tilalle, toisaalta taas kiertoilmauksia edellisten kiertoilmausten muuttuessa liian vakiintuneiksi ja eksplisiittisiksi. Kiinteimmin äännevariointi liittyy ns. ekspressiivisanastoon; tästä tarkemmin alempana. Joskus epäsäännöllinen äännevariaatio voi olla myös viite sanan suhteellisen nuoresta lainaperäisyydestä (ks. Aikio 2009: 17).

Suomen kielessä esiintyy runsaasti sellaisia sanasuhteita kuten *selkeä – selvä* ja *nopea – nopea*, joissa lähimerkityksiset sanat jakavat osan vartaloinesta, mutta johtosuhteiden analysoiminen on ollut ongelmallista, koska päätteet, jotka eivät välttämättä edusta mitään yleisesti tunnettua johdinta, ovat korvanneet epäsäännöllisen näköisesti myös osan sanan vartaloa. Osmo Nikkilä (1998) on kerännyt huomattavan korpuksen tällaisia konsonanttikannasta muodostettuja ”kvasijohdoksia” korrelaattineen ja esittää, että kyseessä on loppujen lopuksi melko säännönmukainen prosessi, jota hän nimittää suffiksinvaihdoksi (vrt. Koski 1986). Kyse on siitä, että tietyt useissa sanoissa esiintyvät loppuainekset tajutaan suffiksiksi ja sanasta voidaan muodostaa uusi variantti vaihtamalla tämä suffiksi toiseen. Esimerkkejä tällaisista ”johdossarjoista” ovat *av-o – au-kea – au-kko*, *kol-ea – kol-kko*, *muj-u – mui-kea*, *tuj-u – tuj-akka – tui-kea – tui-ma* (huom. vaihtelut $i \sim j$ ja $u \sim v$ tavuasemasta riippuen). Nikkilä (mts. 79) esittää, että myös totunnaiset johtosuhteet voidaan rinnastaa suffiksinvaihtoon, jos nk. perussanojen vartalovokaalien ajatellaan kielitajussa myös olevan omanlaisiaan suffikseja (esim. *lev-ä-[llään] – lev-ää – lev-y*). Kun tämänkaltaiset sananjohdon mekanismit alkavat käydä selvemmiksi, voidaan aiemmin epämääräiseltä vaikuttaneiden sanasikermien kehityksen jäljille päästä eri varianttien levikin ja mahdollisten lainasuhteiden selvittelyllä.

Suuri sanaryhmä, jossa epäsäännöllisenä pidettyä suffiksointia ja äännevaihtelua erityisesti esiintyy, on deskriptiivinen tai ekspressiivinen sanasto. Fennistiikassa on perinteisesti puhuttu deskriptiivisestä (tai onomatopoeettis-deskriptiivisestä) sanastosta, mutta termin määrittelyssä ja käytössä on ollut paljon horjuvuutta; joskus melkein mikä tahansa äänteellinen epäsäännöllisyys tai sanan epäselvä alkuperä on voitu kuitata viittaamalla sanan ”deskriptiiviseen” luonteeseen

(mm. SSA:ta on kritisoitu tästä; ks. esim. Laakso 2002; Nikkilä 2002). Vesa Jarvan (2003) eksaktimmin määrittelemän terminologian mukaisesti nykyisin käytetään mieluummin ilmausta ekspressiivisanasto (ks. Kulonen 2010: 14–22; tässä terminologiassa deskriptiivisyys ja onomatopoeettisuus toimivat ekspressiivisyyden alakategorioina). Ekspressiiviselle sanastolle on tyypillistä onomatopoeettisuus tai abstraktimpi äännesymboliikka, eriasteinen affektisuus sekä muusta (neutraalista) sanastosta poikkeava sananmuodostustapa: kantamorfeemit eivät esiinny vapaina vaan yhdistyneenä erilaisiin muotteihin. Sanat liittyvät perheyhtäläisyysketjuiksi toisaalta johdinmuotin vaihtelun (*vilkeuu, vilkahtaa, vilahtaa, vilisee*), toisaalta kannan konsonanttien ja vokaalien vaihtelun kautta (*lirisee, pirisee, tirisee, kabisee, kobisee, kubisee*). Ekspressiivisanaston loputtoman tuntuista variaatiota on Eino Koponen (1998) koettanut systematisoida onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren käsitteellä. Kulonen (2010) puolestaan käyttää jossain määrin vastaavaa fonesteemin käsitettä, jonka Hinton, Nichols ja Ohala äännesymboliikkaa käsittelevässä teoksessaan (1994) ovat tehneet tunnetuksi. Fonesteemi on ekspressiivisanastolle ominainen vartaloelementti, joka kantaa mukanaan äännesymbolista merkitystä; tämä voi olla onomatopoeettista, synesteettistä tai aisteihin liittymätöntä konventionaalista äännesymboliikkaa (rajat kategorioiden välillä ovat liukuvia). Fonesteemin kautta lekseemi linkittyy myös etymologisesti muuhun ekspressiivisanastoon. (Kulonen 2010: 94–97.) Kulosen käyttämän merkintätavan mukaisesti itämerensuomalaiset (uralilaiset?) fonesteemit ovat uralilaisen CVC_i-kantavartalon muotoisia, #-merkillä varustettuja formatiiveja; esim. fonesteemi #*beli*- esiintyy verbeissä *belistä, belkeyä, belskyä* ja adjektiivissa *beleä*; ekspressiivisen *e > ö* -muutoksen kautta myös verbeissä *hölkeyä* ja *hölksyä* (mts. 98–99). Fonesteemikäsitteen etuna on muun muassa, että sen avulla voidaan sukukielten välisessä ekspressiivisanaston vertailussa johdonmukaisesti erottaa toisistaan alkuaanteistoon ja suffiksaaliseen osaan liittyvä variaatio ja etsiä niiden sisältämistä äänteellisistä konventioista mahdollisia kantakieleen palautuvia aineksia.

2.3 Äännesubstituutio ja kielikunnan sisäiset lainat

Sanojen lainautuessa kielestä toiseen niiden asu mukautuu vastaanottajakielen fonologiseen ja fonotaktiseen järjestelmään. Äännesubstituutioiden on yleensä oletettu noudattavan lähimmän vastineen periaatetta, jolloin lainattavan sanan kukin äänne edustuu sinä vastaanottajakielen foneemina, joka on äänteellisesti lähimpänä originaalia. Käytännössä asia ei kuitenkaan aina ole näin yksinkertainen. Silloin, kun yhtä

selvästi foneettisesti lähintä vastinetta ei ole, valinta saattaa riippua päältä katsoen mielivaltaisesta konventiosta: esimerkiksi maorin kielen englantilaisissa lainasanoissa sibilantit ja affrikaatat korvataan järjestelmällisesti /b/lla, mutta sen sukukielessä havaijissa, josta sibilanttien ja affrikaattojen lisäksi puuttuu alveolaarinen klusiili, kaikki nämä äänteet substituoidaan /k/lla, vaikka /b/ ja /k/ kuuluvat yhtäläisesti kummankin kielen äännejärjestelmään (Aikio 2009: 13). Lähimmän vastineen periaate saattaa myös rikkoutua silloin, kun kukin vieraan kielen äänne pyritään järjestelmällisesti korvaamaan yhdellä oman kielen foneemilla. Esimerkiksi hindin kielessä, jossa on sekä aspiroituneita että aspiroitumattomia klusiileja, englannin aspiroituneet klusiilit substituoidaan lainattaessa aspiroitumattomilla, koska aspiroituneet klusiilit on jo ”varattu” englannin soinnittomien frikatiivien vastineiksi, täten siis engl. *proof* [p^hrūf] → hindi *prūp^h* (Hock 1986: 393–394).

Lainattaessa sanoja suhteellisen läheisestä sukukielestä lainojen mukauttamisstrategiaan voi vaikuttaa myös se, että kielenpuhujat tuntee kyseisten kielten välillä perintösanastossa vallitsevat äännesuhteet ja pyrkii soveltamaan lainasanoissa samoja äännevastaavuuksia. Ilmiötä nimitetään etymologiseksi nativisaatioksi, ja siitä on olemassa hajautkimuksia eri puolelta maailman kielikuntia muttei toistaiseksi mitään laajempaa kartoitusta, vaikka kyse onkin nähtävästi varsin yleisestä ilmiöstä. (Hock 1986: 392–393, Aikio 2007: 17–20.) Kyseessä ei edes tarvitse olla kovin läheiset sukukielet; riittää, että äännesuhteiltaan säännöllistä sanastoa on sen verran, että kaksikieliset kielenpuhujat voivat hahmottaa niiden välillä olevan säännöllisiä vastaavuuksia. Itse asiassa myös eri kielikuntiin kuuluvien kielten välillä voi esiintyä etymologista nativisaatiota siten, että uusia lainasanoja mukautetaan vanhempien lainakerrostumien mallin mukaisiksi: esimerkiksi espanjan *-ón*-päätteiset sanat saavat baskiin lainautuessaan *-oi*-loppuisen asun (esp. *avión* ’lentokone’ → ba. *abioi*) ilman mitään muuta rakenteellista syytä kuin että *-ón*-päätettä varhaisessa romaanissa vastannut **-one* on baskin esimuotoon saaduissa lainoissa äännelaillisesti kehittynyt nykybaskissa muotoon (**-one* > **-oe* >) *-oi* (vrt. esp. *ratón* ’rotta’ ~ ba. *arratoi* < **arratone*). (Ks. Aikio 2007: 20–21.)

Etymologiseen nativisaatioon ei kielihistorian tutkimuksessa ole juurikaan systemaattisesti kiinnitetty huomiota, vaikkakin sen vaikutukset ovat merkittäviä: se saa lainat näyttämään todellista vanhemmilta ja pahimmillaan jopa estää lainasanojen erottamisen vanhoista yhteissanoista. Niinpä tapauksissa, joissa kahden sukukielen kontaktien tiedetään olleen pitkään tiiviitä, on sanahistorian tutkimuksessa syytä ottaa huomioon etymologisen nativisaation mahdollisuus kiinnittäen erityistä huomiota

äänneseikkojen säännönmukaisuuksiin sekä levikkeihin. Pohjoisten itämerensuomalaisten ja saamelaiskielten välillä on tunnetusti vuosisatojen ajan ollut tiivis kontaktivyöhyke, ja mainitunlaista mukauttamista on tapahtunut laajalti niin tuoreissa kuin ikivanhoissakin, suuntaan ja toiseen lainatuissa sanoissa. Ante Aikio on kartoittanut itämerensuomen ja saamen välisten lainojen äännevastaavuuksia ja havainnut, että ennen kaikkea vokaaleissa etymologista nativisaatiota sovelletaan laajasti (Aikio 2007; 2009). Eri vokaaleille on muotoutunut omat substituutiokonventionensa, joihin ovat vaihtelevassa määrin vaikuttaneet foneettinen ja etymologinen vastaavuus, pyrkimys säilyttää lähtökielen foneemierot sekä järjestelmänsäiset analogiat (Aikio 2007: 42). Suomesta saameen lainattaessa esimerkiksi ensitavun vokaaleista *i* ja *u* käyttäytyvät kahtalaisesti: käytössä on joko foneettinen ($i \rightarrow i, u \rightarrow u$; su. *ilma* \rightarrow saP *ilbmi*) tai etymologinen nativisaatio ($i \rightarrow a, u \rightarrow o$; su. *ilman* \rightarrow saP *almmâ*). Ensitavun *a* ja *ä* ovat säännöllisesti foneettisen substituution kohteina ($a \rightarrow \acute{a}, \ddot{a} \rightarrow ea$). Toisen tavun (vartalo)vokaaleissa *a, ä, e* ja *i* puolestaan sovelletaan käytännössä poikkeuksetta etymologista nativisaatiota ($a/\ddot{a} \rightarrow i, e/i \rightarrow a$), esim. su. *arki* \rightarrow saP *árga* ja su. *arka* \rightarrow saP *árgi*. Toisen tavun *u* ja *y* käyttäytyvät jälleen kahtalaisesti: ne on substituoitu joko foneettisesti läheisellä (ja etymologisella vastineella) *u*:lla tai ”perusvartalovokaali” *a*:lla (su. *parku-* \rightarrow saP *bárgu-*, su. *paisu-* \rightarrow saP *báisa-*). Samat substituutiosuhteet pätevät kääntäen myös saamesta (itämeren)suomeen saaduissa lainoissa. Ajallisesti järjestelmä näyttää pysyneen varsin stabiilina; esim. foneettisen ja etymologisen nativisaation vaihtelua on sekä vanhoissa että nuorissa lainoissa, eikä niiden perusteella voi erottaa eri lainakerrostumia (Aikio 2007: 29).

Sanoja lainattaessa niiden äänneistön lisäksi mukautetaan myös sanan morfosyntaktinen käyttäytyminen kielessä valmiina oleviin malleihin, taivutus- ja johdostyypeihin. Lainasanojen mukana saattaa kuitenkin kieleen tulla siinä aikaisemmin esiintymättömiä äänneyhdistelmiä ja sanahahmoja, ja jos samantyyppisiä lainasanoja ilmaantuu paljon, saattaa sana- tai johdostyyppi produktiivistua kielessä myös muihin kuin lainasanoihin sovellettavaksi malliksi. Esimerkiksi suomen tekijännimijohdin *-(u)ri* (*parturi, laiskuri*) on skandinaavista laina-alkuperää (vrt. *labtari* \leftarrow ru. *slaktare, maalari* \leftarrow ru. *målare*), ja itämerensuomen *-Vs : -VVn* -johdostyyppit ovat alkuaan pitkälti germaanisten ja balttilaisten lainasanojen pohjalta syntyneitä (esim. *-As*: su. *hurskas* \leftarrow kgerm. **χurskaz*; *-is*: su. *ruis* \leftarrow kgerm. **rugiȝ*) (Hofstra 1985: 212, 219, 258).

3 Labiaalivokaaliset taivutus- ja johdinaineokset

Tässä luvussa esittelen kootusti nykyisissä itämerensuomalaisissa ja saamelaiskielissä esiintyvät sanatyypit, johtimet ja taivutusaineokset, joissa esiintyy jälkitavun labiaalivokaaleja. Tutkimusasetelmasta johtuen esittelen ainekset niiden oletetun kielihistoriallisen taustan mukaan järjestettynä. Labiaalivokaalin sisältävien kielenainesten historiasta esitettiin teorioihin paneudun kuitenkin tarkemmin vasta luvussa 4.

Luvuissa 3.1 ja 3.2 käsittelen itämerensuomalaisten kielten taivutus- ja johdinaineokset käyttäen runkona suomen kielen ainesten jaottelua. Perustelut tähän ovat kahtalaiset: Ensinnäkin suomessa ja muissa itämerensuomen pohjoisryhmän kielissä erityisesti johtomorfologia on eteläryhmää runsaampaa ja ainekset ovat äänteellisesti vähemmän kuluneita; pohjoisryhmän kielistä taas suomen morfologia on kirjallisuudessa kattavimmin kuvattu. Toisekseen suomen murteet ovat (karjalan lisäksi) se itämerensuomalaisten kielten osakokonaisuus, jolla on kautta historian ollut suoria kontakteja toiseen tutkimuksen aiheena olevaan kieliryhmään, saamelaiskieliin. Kielenainesten levikki eri ims. kielissä tuodaan kuitenkin esiin siinä määrin kuin Hakulisen esityksestä ilmenee.

Saamelaiskielten taivutus- ja johdinaineokset esitellään luvuissa 3.3 ja 3.4 pohjoissaamen aineksia edustajina käyttäen. Syynä on jälleen pohjoissaamen keskeisyys ja paras dokumentointitilanne saamelaiskielistä suurimpana. Mahdollisuuksien mukaan ainesten levikki muissa saamelaiskielissä otetaan kuitenkin myös huomioon.

Luvussa 3.5 sivuan vielä jälkitavun labiaalivokaalien esiintymistä muissa uralilaisissa kielissä, erityisesti itämerensuomen ja saamen kannalta tutkimushistoriallisesti tärkeissä mordvalais- ja samojedikielissä.

3.1 Suomi: taivutusmorfologia

Suomessa esiintyy jälkitavujen labiaalivokaaleja seuraavissa taivutusaineksissa:

- Nominintaivutus: määräehdoin vartalovokaali *-a > -o* monikon *i:n* edellä (yleinen jälkitavun **ai > *oi* -muutos, vrt. Hakulinen 1979: 44).
- Verbintaivutus: määräehdoin vartalovokaali *-a > -o* imperfektin *i:n* edellä (ei kuitenkaan esim. konditionaalin *-isi- < *-iisi-*). Vrt. ed.
- Imperatiivin tunnus *-kO- ~-O-* (Hakulinen 1979: 244); nämä on rinnastettu saamen imperatiivin tunnuksiin, ks. s. 26.
- Partisiipit *-nUt, -(t)tU* (ks. s. 20).
- Liitepartikkeli *-kO* (*< -kA + -j*)
- Persoonapronominien taivutusvartalot *minu-, sinu-*. Nämä on rinnastettu saamen duaalin tunnuksiin, ks. s. 25.

3.2 Suomi: johdokset ja vartalotyypit

Oheinen johdinten esittely pohjautuu Hakulisen (1979) teokseen *Suomen kielen rakenne ja kehitys* (teoslyhenteenä tässä luvussa SKRK). Tietoja on tarvittaessa täydennetty muista lähteistä mm. sukukielten levikin osalta.

3.2.1 Nomininjohtimet

3.2.1.1 Labiaalikonsonanttiin (-V+v) palautuvat

-O

Deverb. substantiiveja: a) teon nimiä: *ajo, elo* 'elämä', *kylvö*; b) teon tuloksen tai kohteen nimiä: *kaivo, keitto, löytö*; c) välineen tai tekokyvyn nimiä: *elo* 'vilja', *katto, näkö*; d) tekopaikan nimiä: *piilo, pimento*;

Adjektiiveja: *viisto, pättö, itko* 'itkeskelevä'; yhdyssanojen määriteosana: *ajo-puu, keitto-kota*.

*< -V + *-v* (vrt. samalla johtimella johdetut verbit, esim. *tabto-a*)

(SKRK: 217)

-Os : -Okse-

Deverb. substantiiveja: a) teon nimiä: *kiitos, petos, syytös*; b) tuloksen tai kohteen nimiä: *kaivos, keitos, käänös, ostos*.

< -O (-V+v) + -s : -kse- (SKRK: 218)

= saP *borus* 'syötävä, syöminen', mdE *ponavks* 'punos'

-UU

Deverb. substantiiveja. Teonnimiä supistumaverbeistä: *hakkuu*, *haaskuu*, *kerjuu*, *härnyy*.

< murt. *-uo* < murt. *-oo* < *-*ao* < *-*ado* < (supistumaverbivartalon) *-ad-* + deverb. *-o* (SKRK: 225)

-U

Deverb. substantiiveja: a) teon nimiä: *alku*, *kaivu*, *ajelu*, *hyppy*, *bäly*, *haukku*; b) teon tuloksen tai kohteen nimiä: *asu*, *polku*, *ryppy*; c) välineen nimiä: *puku*, *huisku*, *hely*; yhdyssanojen määriteosana: *pesu-vesi*, *soutu-vene*.

< -V + *-*v* (kehitys rinnakkainen deverb. -O:n kanssa). (SKRK: 222)

-Us : -Ukse-

Deverb. substantiiveja: a) teon nimiä: *avaus*, *ihmetys*, *aavistus* (~ murt. *aavistos*); b) tuloksen tai kohteen nimiä: *aitaus*, *istutus*, murt. *hyps* 'kerralla lypsettävä maitoerä'; c) olennon nimiä: *kummitus*, *kubnus*.

< -U (-V+v) + -s : -*kse-* (vrt. -Os : -*Okse-*). (SKRK: 224)

3.2.1.2 *Palataalikonsonanttiin (-V+j) palautuvat*

Kaikki tämän alaluvun -O-loppuiset johtimet liittyvät oikeastaan ensimmäisenä olevaan -O-johtimeen, koska kyseessä on alkuaan vartalonloppuisen **a:n* ja *-*j*-johtimen sulautumasta syntynyt *o*-vokaali. Tämä -*o* (> ~ -*ö*) on sittemmin alkanut toimia omana, vartalovokaalin syrjäyttävänä suffiksielementtinään, ja monissa tapauksissa on vaikea sanoa, onko yhdysjohtimen näköisessä suffiksissa joskus ollut -*a-j*-sekvenssi, vai onko loppuvokaali korvattu suoraan -O:lla.

-O

Denom. substantiiveja: *aukko*, *emo*, *eno*, *kanto*, *lehto*, *ruoto*, *tyttö*;

adjektiiveja: *iso*, *kebno*, *orpo*, *siivo*, *hölmö*, *eto*; vrt. *aito*-(*vieri*), *jalko*-(*pää*)

< -*oi* < *-*ai*, ja suuressa osassa tapauksia vartalovokaali korvattu

suoraan -O-suffiksilla. O-vartaloja tullut myös lainojen kautta. (SKRK: 173)

-kkO

Denom. substantiiveja: a) deminutiivisia tai possessiivisia *haukkiko*,

kehikko, *kepakko*; b) olentoja *emakko*, *eukko*, *ruotsikko*; c) paikkoja

aavikko, *matalikko*, *nurmikko*; d) ryhmäsanoja *aallokko*, *koivikko*,

kolmikko.

< mks. *-*kkoi* < -*kkA* + -*i*

Deverb. substantiiveja: a) teon nimiä *ennakko*, *rynnäkkö*; b) tuloksen nimiä *jäätikkö*, *karsikko*; c) olennon nimiä *elikko*, *lepakko*.

< -*kkA* + sekundaari lab.vokaali -*A* → -*O* (samoin denominaaleista etenkin c- ja d-ryhmä) (SKRK: 158, 208)

-(k)kO(i)nen

Denom. substantiiveja: *esikoinen*, *naikkonen*; adj. *erikoinen*

< -*kkO* + -*inen* (SKRK: 160)

-ntO

Deverb. substantiiveja; teon, teon tuloksen tai kohteen nimiä: *asento*, *elanto* (< **elänto*), *sovinto*, *luonto*

< -*ntA* (vrt. *ammunta*) + -*i* (SKRK: 214)

-nnOs : -nnOkse-

Deverb. substantiiveja; teon, teon tuloksen tai kohteen nimiä: *jäännös*, (*aikaan*)*saannos*, *juonnos* 'juonti'

< -*ntO* + -*s* : -*kse-* (SKRK: 213)

-lO

Denom. Lähinnä substantiiveja: *kapalo*, *kaukalo*, *peukalo*, *pötkelö*; adj. *bontelo*, *kömpelö*, *rapelo*

< -*lA* + -*i* (SKRK: 168)

-mO

1) Denom. substantiiveja: a) paikkoja *ohimo*, *ojamo*, *Kuusamo*, *Sotkamo*; b) olentoja *portimo* 'kärppä', *Tubkimo*, *Väinämö*

< (alk. demin. nom.johdin, *ranta-ma*) -*mA* + -*i* (vrt. deverb. -*mO*) (SKRK: 169)

2) Deverb. substantiiveja: *uittamo*, *veistämö*.

< (inf. tunnus) -*mA* + -*i* (SKRK: 169)

-rO

Denom. substantiiveja: *komero*, *lonkero*, *saparo*, *sykerö*; adjektiiveja: (murt.) *hataro*, *kovero*, *höperö*

< -*rA* + -*i*; enimmäisissä tapauksissa kuitenkin lab.vokaali analoginen (SKRK: 178)

-(i)stO

Denom. Kollektiivisia tai lokaalisia substantiiveja: *kuusisto, lähistö, saaristo, kalmisto, männistö, ympäristö, lumesto* 'luminen paikka', *vanhasto* 'vanhat ihmiset'

< (anal. *-i-* +) *-s* (: *-kse-*) + *tA* + *i* (vrt. *-UstA*) (SKRK: 180)

-listO

Denom. substantiiveja: a) kollektiivisia *berralisto, köyhälistö*; b) paikkoja *suolisto* 'suoseutu', *takalisto* 'takamaa'

< *-lA* + *-(i)stO* (SKRK: 164)

-isO

Denom. substantiiveja: a) henkilötarkoitteisia *puoliso*, b) kollektiivisia *nuoriso, ylhäisö, yleisö*, joista vain *nuoriso* kansanomainen, Vienen kansanrunoista Kalevalan kautta suomen yleiskieleen tullut.

< *-isA* (vrt. Agr. *puolisa*) tai osittain

< *-stO*, vrt. kansanrunojen *puolisto : puolisson* ja *nuoristo : nuorisson* >
analog. nom. *nuorisso* (SKRK: 154)

-tOn : -ttOmA-

Denom. karitiiviadjektiveja: *lapseton, manton, varpaaton, kohtuuton, silmitön, keesytön*

< abess. **-ptA* + **-mA* (**-ptama* > **-ttami* >> **-ttoim* > *-toin*) (SKRK: 182)

-mAtOn : -mAttOmA-

Deverb. karitiiviadjektiveja: *lakaamaton, asumaton, voittamaton*

< (inf. tunnus) *-mA* + *-tOn* (SKRK: 210)

3.2.1.3 Analogisesti labiaalistuneet**-U**

Denom. substantiiveja: *etu, haamu, kimppu, koukku, mehu, mänty, pilkku, sisu, törky*; adjektiveja: *paksu, raju, tyly, hullu, häijy*; yhdyssanoissa *karjupiha* 'karjapiha', *seinu-vieri* 'seinävieri'

Johtimen taustalla on ehkä ksm. suffiksaalisten labiaalivokaalien yleistymisen ja deverbaalisten *-U*-johdosten malli. *U*-vartaloisia sanoja on tullut myös lainojen kautta, vartalovokaali alkuperäinen tai mukautettu. (SKRK: 184)

-hkO

Denom., merkitys moderatiivinen (< deminutiivi): adj. *harvahko*,
lyhyehkö, murt. *olohko* 'runsa', subst. *keuhko*

< alk. *-hka*, murt. *sileähkä*, *olohka*; labiaalivok. sekundaari (SKRK: 148)

= kaAu *leviehkö*, ly *levedähkoinē*, veÄ *levedahk* (Turunen 1946: 67)

-nkO

Denom. substantiiveja: *abdinko*, *alanko*, *aurinko*.

Deverb. substantiiveja (murt.): *petinko* 'petos, pettymys', *etsinko*, *tasinko*

< *-nka* + sekundaari labiaalivokaali (SKRK: 172, 213)

-ntO

Denom. substantiiveja: *kesanto*, *pimento*, *permanto*, *korento*

< *-nta* (vrt. *isäntä*, vanh. *permanta*) + sekundaari labiaalivokaali

(SKRK: 173)

(-sO, -sU)**-skO, -skU**

Denom. substantiiveja: *puolisko*, *uisko*, *ölliskö* 'tyhmyri', *tuisku*.

-ska-suffiksin sekundaareja variantteja (SKRK: 180)

-ttO

Denom. substantiiveja: *epatto*, *pibatto*, *pyhättö*, (murt.) *navetto*, *karjatto*
'karjasuoja'

Vrt. *navetta*, *ometta* (SKRK: 185, 141)

3.2.1.4 Agglutinaatiosyntyiset**-mOinen**

Denom. Pronomini- ja adjektiivikantaisia adjektiiveja: *aikamoinen*,
semmoinen, *suurenmoinen*.

< adj. *moinen* < **moyoinen* (vrt. *mokoma*) (SKRK: 170)

-(U)Us : -(U)Ute-

Denom. ominaisuudennimiä: *abtaus*, *kauneus*, *korkeus*, *terveys*; *halpuus*,
etevyyys, *miehuus*, *arvokkuus*

Alkuaan nominatiivissa lyhytvokaalinen *-Us-*: **vanbus* : **vanbuun*, pitkä
vokaali taivutusvartalon analogiaa. (SKRK: 142)

? < mks. **vöte* < k-ur. **vöde* (> su. *vuosi*), esim. *nuoruute* << **nöre vöte*
(Korhonen 1981: 322).

-Uinen

Denom., mittaa osoittavia adjektiiveja: [X:n] *pituihin, korkuinen, vahvuinen*

< *-U δ e- + -inen (SKRK: 186)

3.2.1.5 Muut**-Ut : -Ue-**

Denom. substantiiveja (lähinnä demin.) *immyt, kuubut, päivityt*, kansanr. *bevoisut*, adj. *ainut, ehyt, kevyt, obut*

-t-aines vrt. *-etA-? (SKRK: 141)

-Ue^x

Denom. Enimmäkseen kollektiivisia substantiiveja: *joukkue, matkue, seurue, pesue* ~ *pesye*, murt. *häähye* ~ *hääjye* 'hääväki'. Uudemmassa kirjakielissä myös deverb., esim. *kulkue, kiertue*.

< alk. -Us : -Ue- (*matkuus* : *matkue*-) (= omin.nimijohdin?) (SKRK: 186)

tai < su.-sa. *-otek (> sa. ominaisuudennimijohdin -*odat*) (Korhonen 1981: 321)

-Us : -Ukse-

Denom. substantiiveja: a) kuuluvuus, kaltaisuus *alus, edus* b) tekoaines *kapalukset, tulukset* c) sukulais- t. tuttavaryhmä *kumppanukset, naapurukset*

< -s : -kse-; -U- peräisin jonkin johdostyyppin kantavartalosta (SKRK: 187, 137)

-UstA

Denom. substantiiveja, enimmäkseen paikkaa merkitseviä: *alusta, edusta, miehusta, sivusta, ympärystä*

< -Us + -tA (vrt. *eräh-tä, moniab-ta*) (SKRK: 187)

-Ustin

Denom. substantiiveja: *jalustin, säärystin, sormustin, miehustin* 'miehusta'

< -UstA + denom. -(i)n : -(i)me (SKRK: 188)

-mUs

1) Denom. substantiiveja, merkitsevät paikkaa: *etumus, selkämys, sisälmys, takamus*, paikannimiä: *Lintumus, Verkkomus*

< (alk. demin. nom.johdin, *ranta-ma*) -m(A) + -Us. (SKRK: 170)

2) Deverb. substantiiveja. Teon, teon tuloksen, kohteen tai tekopaikan nimiä: *juopumus, katumus; anomus, kertomus; asumus*; olentoja: *menimys* 'ihminen, joka on kova menemään'.

< (inf. tunnus) *-m(A) + -Us*. (SKRK: 211)

-imUs

Denom. substantiiveja, olentoa merk.: *laiskimus, ilkimys, äkimys, ylimys*
< superl. *-im + -Us*. Vastine saamessa? (SKRK: 152)

-UAinen

Denom. substantiiveja: *munuainen, mustuainen, valkuainen*

-ua- < ?**-uya-* ehkä yhteydessä *-ukka-*deminutiiveihin, vrt. murt. *munukkainen, mustukainen* (SKRK: 185)

-Uri

Substantiiveja, enimmäkseen ammattilaisen ja olennon nimityksiä:

Denom. *haavuri, laivuri, metsuri, lampuri* (← *lammas*); *julmuri, käytyri*

Deverb. *ajuri, piiskuri, leipuri; hurmuri, karkuri, petturi*

< lähinnä *-ri-*päätteisten lainasanojen mallista, välillisesti latinan *-arius-*johtimesta (SKRK: 176, 219). *-U-* liittynyt johtimeen vartaloista kuten *laukku-ri, lintu-ri?*

= vi. *lambur, kangur, sigur*

-nUt : -nee-

Deverb. adjektiiveja (aktiivin II partisii-pin tunnus): *suuttunut, kaatunut, kuollut, nainut, mädäntynyt*.

Vastineet kaikissa ims. kielissä; alkuperä epäselvä, aineksiksi esitetty mm. *-nA* (*kirkuna*) + *-Ut* (*immyt, obut*) (SKRK: 215)

-(t)tU

Deverb. adjektiiveja (passiivin II partisii-pin tunnus): *saatu, tehty, halkaistu, hakattu, suljettu, poltettu, hävitetty*.

Vastineet kaikissa ims. kielissä; *-(t)t-*aines on sama kuin passiivin tunnus, *-U:n* alkuperä epäselvä, esitetty mm. deverb. teonnimijohdinta *-U* (*alku*). (SKRK: 220)

-tUinen

Deverb. adjektiiveja: *suotuinen, omituinen, ilmetyinen* 'ilmetty'.

< *-(t)tU + -inen* (SKRK: 221)

-iO

1) Deverb. Olennon nimiä: *joutio* 'joutilas', *kosio* 'kosija', *sikiö*, *hylkiö*; teon, olotilan ja tuloksen nimiä: *arvio*, *huomio*, *rappio*, *ansio*, *raivio*

< tekijännimijohdokset $*-jO < -jA + -i$

< *i*-vartaloisten verbien analogisista -O-johdoksista (SKRK: 203)

2) Denom. Olennon nimiä: *hirviö*, *hulttio*; paikkoja: *aukio*, *raisio*, *Kibniö*, *Kuopio*; astioita: *haapio*, *sammio*; muita: *joukkio*, *kevio*, *tuokio* (SKRK: 152)

Monilähtöinen:

< *-iO*-deverbaalien analogiaa

< *-iA* (osittain) < *-jA*

< joissain paikannimissä < *-jo* < *-joki*

< *-io*/**-jo*-loppuiset lainasanat, erit. germ.

3.2.2 Adverbinjohtimet**-Oin ~ -e(i)n**

Ajan adverbejä: *milloin*, *silloin*, *ennen*, *taa(n)noin*, *muinoin* ~ *muinen*, *vastoin* ~ *vasten*.

< **-ain*; edeltävä *ll*-aines on peräisin adessiivin ja *-n*-essiivin päätteestä.

Vastineita kaikissa ims. kielissä. (SKRK: 231)

-llOinen (vrt. -nOinen)

1) Temporaaalisia, pronominaalikantaisia adjektiiveja: *silloinen*, *tällöinen*, *kulloinen*(*kin*)

< *-llOin* + *-inen* (*-in*). Vastaavasti myös *muinoinen*, *taa(n)noinen* ← *muinoin*, *taa(n)noin* + *-inen*.

2) Denom. adjektiiveja, moderatiivisia/possessiivisia: *sairaalloinen*, *vaivalloinen*, (murt.) *ahtaalloinen*, *harmilloinen*

< muunnos *-llinen*-johtimesta, ehkä kohdan 1) johtimen analogiaa (SKRK: 167, 173)

-tUksin

Lokaalis-resiprookkinen: *kaulatuksin*, *silmätyksin*, *vieretyksin*.

< *-Us*-nominien mon. instruktiivimuodoista; *-t*-aines ehkä kontaminaatiosta *-ttAin*-adverbien kanssa. (SKRK: 235)

-tUsten

Lokaalis-resiprookkinen: *kaulatusten*, *käsitysten*, *perätysten*.

< -U_s-nominat + -ten-modaalijohdin (*mi-ten*); edeltävä -t-aines ehkä kontaminaatiosta -tt*Ain*-adverbien kanssa. (SKRK: 235)

3.2.3 Verbinjohtimet

3.2.3.1 Labiaalikonsonanttiin (-V+v) palautuvat

-U-

Deverb. Refleksiivisiä, translatiivisia, inkoatiivisia ja passiivisia verbejä.

a) (lähinnä murt. ja run.): *antaun, heittäyn, kobottaun*; b) (lähinnä murt. ja run.): *kokoun, korjaun, lisäyn*; c) (ei tunnettua kantasanaa): *kulua, liikkua, tarttua, väyää*; d) (kantaverbi tunnettu): *kastua, kääntyä, näkyä, alentua*.

Denom. a) Refleksiivis-translatiivisia ja passiivisia: *kuivua, kypsyä, mustua, täytyä* (alk. 'täytyä'); b) äänen tai liikkeen aiheuttamista kuvaavia, usein onomatopoeettis-deskriptiivisiä: *helskyä, huokua, karjua, loiskua, keikkua, luisua*.

< vartalovokaali + *-v- (esim. *-av- > *-au- > *-uu- > -u-) (SKRK: 46, 269, 292)

-pU-

Refleksiivisiä, translatiivisia ja passiivisia johdoksia yksitavuisista vartaloista.

Deverb. *juopua, saapua, syöpyä*, myös: *elpyä* (← *elää*).

Denom. *jöpyä, suupua* 'tukkeutua (suustaan)'

< deverb. (refl.-transl.) -U-; -p- ehkä lähtöisin I partisiipin päätteestä. (SKRK: 46, 265, 276, 287)

-ksU-

Denom. Sensitiivijohdoksia: *halveksua, hyväksyä, kummeksua* ~ *kummaksua, omaksua*.

< (translatiivin) -ks- + (refl.) -U-. (SKRK: 298)

-tU-

Refleksiivis-translatiivisia johdoksia.

Denom. *hiiltyä, kaubtua, linkastua, lähestyä, murtua, nuortua, ärtyä*.

Deverb. *taantua, paleltua, robkaistua*.

< denom. (faktit.-kausat.) -tA- + (refl.-transl.) -U- (SKRK: 278, 301)

-(h)tU-

Translatiivisia verbejä.

Denom.: *homehtua, ilahntua, päähtyä, ummehtua.*

Deverb.: *havahntua, menehtyä, tukehtua.*

< alk. denom. *-tA-* + *-U-*; *-b-*aines peräisin *-eb-*nomineista (*homeh-tu-*).

(SKRK: 275, 294)

-ttU-

Deverb. passiivis-translatiivisia verbejä: *juoksettua, kasvettua, kuivettua.*

< ? (kausat.) *-ttA-* + (refl.-transl.) *-U-* (SKRK: 278)

-(i)stU-

Translatiivis-inkoatiivisia verbejä.

Denom. *julmistua, komistua, onnistua, tyhmistyä.*

Deverb. *lakastua, menestyä, viivästyä.*

< alk. denom. (faktit.-kausat.) *-(i)stA-* + (refl.-transl.) *-U-* (SKRK: 276, 295)

-UtU-

Refleksiivis-translatiivisia verbejä.

Deverb. *hakeutua, keräytyä, lamautua, palautua, ajautua, laskentua, rikkoutua.*

Denom. *arpeutua, eheytyä, mukautua, viileytyä, vinoutua.*

< (refl.-pass.) *-U-* + (refl.-transl.) *-tU-* (SKRK: 280, 302)

-Untu- ~ -VntU-

Refleksiivis-translatiivisia verbejä.

Deverb. *hajaantua, hautaantua, kerääntyä, tukeentua*; ilmeisesti alkuperäisempää tyyppiä *-UntU-*: *jakaantua, kokountua, peräyntyä.*

Denom. *etääntyä, hätääntyä, harmaantua, taantua.*

< ? **-δUntU-* < (transit.) *-tA-* + (refl.-pass.) *-U-* + (transl.) *-ne-* + (refl.-transl.) *-tU-* (SKRK: 279, 302)

-A(hd)UttA-

Deverb. momentaanis-kausatiivisia johdoksia: *ilab(d)uttaa, kaja(hd)uttaa, kiehauttaa, säikä(hd)yttää.*

< (moment.) *-AhtA-* + (refl.-transl.) *-U-* + (kausat.) *-ttA-*. Johtimen *d*:ttömät (*b*:ttomat) asut peräisin itämurteista. (SKRK: 46, 265, 276)

-UttA-

Deverb. kuratiiveja ja kausatiiveja: *avauttaa, odotuttaa, lakkauttaa, narisuttaa*.

< analogisesti -U+ttA -johtimisista verbeistä (*paisuttaa, buolestuttaa*)
(SKRK: 280)

3.2.3.2 Palataalikonsonantiin (-V+j) palautuvat**-o(i)-**

Deverb. a) Frekventatiivisia: *aukkoa, lohkoa, oikoa, tempoa*;

b) kontinuatiivisia: *katsoa, kietoa, valvoa*.

Denom. a) Kausatiivisia: *kirjoa, pilkkoa, sanoa, varsoa*;

b) instrumentatiivisia: *kauboa, meloa, neuhoa, taikoa*; c) instruktiivisia:

kibloa, lahjoa; d) privatiivisia: *kermoa, latvoa*;

e) 3-tavuisia vartaloita: *kapinoida, ikävöidä, hopeoida*.

< -oi- < (vartalovok.) -a + (frekv.) -i.

Kyseessä on sama *-j-johdin, joka on ä- ja e-vartaloihin (ja labiaalivokaalin jäljessä a-vartaloihin) liittyessään sulautunut vartalovokaalin kanssa -i:ksi, esim. *hyppiä, kynsiä, kuoria*.

(SKRK: 275, 282, 299)

3.2.4 Yhteenvedo

Edellä luetelluista aineksista nähdään, että suuri osa suomen jälkitavun labiaali-vokaalin sisältävistä taivutus- ja johdinaineksista palautuu joko vartalovokaalin ja labiaalikonsonantin (*-a+v, *-e+v jne.) tai vartalovokaalin a ja palataalikonsonantin (*-a+j) yhtymään. Monissa tapauksissa labiaalivokaalit ovat liittyneet vartalovokaalin tilalle myös analogisesti; alkuperäisiä konsonanttiin palautuvia ja analogisia muoto-ryhmiä on joskus vaikea erottaa toisistaan. Joidenkin päätteiden labiaalivokaalit ovat myös alkuperältään hämäriä (esim. partisiipin tunnuksset -nUt, -(t)tU).

3.3 Saame: taivutusmorfologia

Saamen taivutussuffikseissa esiintyvät labiaalivokaalin sisältävät ainekset on koottu oheiseen listaan käyttäen lähteenä Mikko Korhosen käsikirjaa *Johdatus lapin kielen historiaan* (1981: 206–301), lähdeyhenteenä tässä luvussa JLKH.

Duaalin tunnus *-ṣj-

Esiintyy persoonapronomineissa: saP *moai, doai, soai* < ksa. **monṣj*, **tonṣj*, **sonṣj*; GEN. *mon'nu* < ksa. **monṣjen*.

Labiaalivokaali *-ṣ voi olla sama kuin ims. yksikön persoonapronominien taivutusmuodoissa esiintyvä -*u*- (su. *minu-*, *sinu-*). (JLKH: 207.)

Mon. komitatiivin päätte *-kōjmēn

Nykypohjoissaamassa -*guin*: *nieiddaiguin* 'tyttöjen kanssa'.

Postpositiosyntyinen päätte, alkuaan **kōjmen* 'kumppanina' < su.-sa. **kajma+n* (> su. *kaima*). (JLKH: 225.)

Prolatiivipäätte *-(n)gṣ ~ *-kṣ ~ *-kē

Esiintyy vain partikkeleissa: *dakḵo* 'siinä, siitä, sitä kautta', *dāigo* 'täällä jossakin', *beaiyet* 'päivällä', *dobḵo* 'sinne', *deiḵe* 'tänne'.

Yhdistetty su. *täkäläinen*-johdosten -*kA*-elementtiin sekä marin, mordvan ja permiläiskielten prolatiivi- ja partikkelisuffikseihin (esim. mdE *vir-ga* 'metsää pitkin'). Vokaalin labiaalisuudelle ei ole kunnollista selitystä. (JLKH: 230.)

Komparatiivin tunnus *-mbṣ

Nykypohjoissaamassa -*t* : -*bu*- painottoman tavun jäljessä (*nuorat* : *nuorabu* 'nuorempi NOM : GEN') ja -*t* : -*bbu*- : -*bbo*- : -*ppu*- painollisen tavun jäljessä (*nannoset* : *nannoseabbu* 'lujempi NOM : gen').

Itämerensuomen perusteella komparatiivin tunnus palautuisi su.-sa. asuun -*mpA*, joten saamen labiaalivokaali on sekundaarinen, mahdollisesti yhteydessä superlatiivin tunnuksen -*mus* labiaalivokaaliin. (JLKH: 246.)

Superlatiivin tunnus -mus

Pohjoissaamen superlatiivin päättevariantit ovat -*mus* : -*musV-* : -*mus-* painottoman tavun jäljessä ja -*mus* : -*mosV-* : -*bmosV-* painollisen tavun jäljessä (*nuoramus* : *nuoramusa* : *nuoramussii* 'nuorin NOM : GEN : ILL').

Päätte on rinnastettu suomen -*mUs*-nomininjohtimeen (*laiskimus*, *ylimys*), jossa on superlatiivisuffiksiin -*in* : -*imA-* liitetty -*Us*-johdin (ks. s. #21). Saamen suffiksi on luultavammin lainaa itämerensuomesta kuin yhteistä perua, koska oletettavasta -*ks*-yhtymästä ei ole saamessa mitään jälkiä. (JLKH: 248.)

Superlatiivin tunnus -muš

Tunnus *-muš*: *-muš*^š*V*- : *-muš*^š*a* esiintyy vain ajan ja paikan adverbeissä painottoman tavun jäljessä (*bajimuš*: *bajimuš*^š*a* 'ylin NOM : GEN').

Ilmeisesti < su.-sa. **-mAnje-* (> su. *-(m)mAinen* : *-(m)mAisen*);

labiaalivokaali on sekundaarinen, superlatiivin *-mus*-tunnuksen aiheuttama.

Imperatiivin tunnukset **-kš-*, **-š-*

Tunnukset ovat alkuaan esiintyneet imperatiivin 1. ja 3. persoonassa.

Nyky pohjoissaamessa tunnukset *-hko-*, *-hkeu-* (<**-kš-*) esiintyvät paritontavuisten vartaloiden SG. 1. ja 3., DU. 3. ja PL. 1. ja 3.

persoonassa sekä 3. persoonan kieltomuodossa (esim. *lehkon* : *lehkos* 'olla SG1 : SG3'). Tunnukset *-o-*, *-u-* (<**-š-*) puolestaan liittyvät parillistavuisten vartaloiden SG., DU., PL. 1. ja 3. persoonassa ja imperatiivin kieltomuodon 3. persoonassa (esim. *mannon*, *mannos*, *man'nu* 'mennä SG1 : SG3 : DU1').

Suffiksit on yhdistetty ims. imperatiivin tunnukseen *-kO-*, joka vepsän perusteella sisältäisi deminutiivisen **-j*-johtimen: *-ko* < *-koi* < **-kai* < **-ka+j*. Tällöin ims. *-kO*-tunnus olisi myöhäsyntyinen ja saamen labiaalivokaalinen tunnus lainaa itämerensuomesta. (JLKH: 260.)

3.4 Saame: johdokset ja vartalotyypit

Seuraava labiaalivokaalin sisältävien pohjoissaamen johdinainesten luettelo pohjautuu Korhosen (1981) katsaukseen, minkä takia esitys on huomattavasti suppeampi kuin ims. aineiden kohdalla; listattuna on pelkästään keskeiset johdinainekset eikä esim. juurikaan yhdysperäisiä suffikseja.

Merkintä II johdinvariantin perässä tarkoittaa vain parillistavuisiin vartaloihin, III taas paritontavuisiin vartaloihin liittyvää muotoa. Lähdeyhente J L K H = *Johdatus lapin kielen historiaan* (Korhonen 1981).

3.4.1 Nomininjohtimet

-u II

Deverb. Teonnimiä: *ballu* 'pelko', *álgu* 'alku', *osku* 'usko'.

< su.-sa. *-o < *-V-v, = su. -O, -U. (JLKH: 319.)

-us : -os(a)- II, -us : -uss(a)- : -us(a)- III

Deverb. Ilmaisee tekoa, teon kohdetta, välinettä ja tulosta: *borus* 'syötävä, syöminen', *bivdus* 'pyydys', *buoradus* 'parannus'.

< su.-sa. *-okse < *-V-v-ksse, = su. -Us : -Ukse-, -Os : -Okse-. (JLKH: 319.)

-uš : -oš(a)- II

Denom. Ilmaisee kantasanan tarkoitteen kaltaisuutta: *njunuš* 'etupää, edessä kulkeva' (← *njunni* 'nenä').

< ? (JLKH: 319.)

-muš II, -muš/moš : -bmoš(a) III

Deverb. Teon ja teon kohteen nimiä: *borramuš* 'ruoka', *addámuš* 'jokin, mikä on annettava', *golteamuš* ~ *golatamoš* '(jokin) kulutettava'.

← ims. -mUs. (JLKH: 318.)

-odat : -odahk(a)- : -odag(a)- II

Denom. Ominaisuudennimiä: *jallodat* 'hulluus' (← *jalla*), *burrodats* 'hyvyys' (← *buorre*), anal. *govdodats* 'leveys' (← *govdat*).

< ksa. -ōdek ? < su.-sa. *-otek (vrt. su. -Uē). (JLKH: 321.)

-vuolta : -vuoda-

Denom. Ominaisuudennimiä (myös substantiiveista): *nuorravuolta*

'nuoruus' (← *nuorra*), *buoretvuolta* 'paremmuus' (← *buore-t*), *mánnávuolta* 'lapsuus' (← *mánná*).

? ← kks. *vōte < k-ur. *vōde (> su. *vuosi*; vrt. su. -(U)Us : -(U)Ute-).

(JLKH: 322.)

-meahtun

Deverb. Karitiivadjektiiveja: *dovdameahtun* 'tunteaton' (← *dovdat* 'tuntea').

Denom. Karitiivadjektiiveja: *ipmilmeahtun* 'jumalaton' (← *ipmil* 'jumala'); adj. vastakohta: *vuogameahtun* 'väärä' (← *vuogat* 'oikea').

← su. -mAtOn. (JLKH: 326.)

3.4.2 Verbinjohtimet

-o- : -oj(V)- II

Deverb. Automatiivis-refleksiivisiä verbejä: *oidnot* 'näkyä' (← *oaidnit* 'nähdä'). Joillakin inkoatiiviinen merkitys: *čir'rot* 'alkaa itkeä' (← *čiterrut*).
 < su.-sa. *-ov(i) < *-V+v(i) = su. -U- (*kuul-u-a*). (Sammallahti 1998: 84–85.)

-uvvo- : -uvvoj(V)- III

-ojuvvo- : -ojuvvoj(V)- II

Deverb. Passiivijohdoksia: *muitaluvvot* 'tulla kerrotuksi' (← *muitalit*).
 (JLKH: 333.)
 < su.-sa. *-ov(i) pleonastisesti (Sammallahti 1998: 84–85).

-u-

Denom. Translatiiviverbejä läh. adjektiiveista: *jal'lut* 'tulla tyhmäksi',
buoidut 'lihoa', *divrut* 'kallistua'; *čábcut* 'vettyä'.
 < vks. *-o-, vrt. su. *mustua*, *kypsyä* (JLKH: 336)
 ?= -u-frekventatiivijohdin verbeissä *njuik-u-t* 'hyppiä' ym.

-uvv(a)- : -uv(a)-

Denom. (Deverb.) Translatiiviverbejä. Liittyy 2-tavuiseen kantavartaloon suffiksien -d-, -id-, -l-, -m-, -s-, -sm-, -st-, -š-, -t- välityksellä, 3-tavuiseen vartalovokaalin tilalle: *libkəostuvvat* 'onnistua' (← *libkku* 'onni'), *oažžasuvvat* 'olla saatavissa' (← *oažžut* 'saada'),
čuolbmadvvat 'solmiutua' (← *čuolbma* 'solmu' t. ← *čuolmadit* 'solmia'),
rábkistuvvat 'rakastua' (← *rábkis* 'rakas' t. *rábkistit* 'rakastaa').
 < su.-sa. *-ov(i) < *-V+v(i), vrt. su. -U-

Kuten esimerkeistä näkyy, osa johdoksista on johdossuhteen puolesta kaksitulkintaisia. Ilmeisesti johtimen välikonsonantilliset muodot ovat lohjenneet 3-tavuisten kantaverbien ja konsonanttiloppuisten nominien vartaloista. Joukossa lainoja suomesta, ja suomen -U-johdokset ovat vahvasti vaikuttaneet johdostyyppin kehittymiseen. (JLKH: 341; Sammallahti 1998: 84–85.)

-goaht(i)- : -goađ(i)- II, -šgoaht(i)- : -šgoađ(i)- III

Deverb. Inkoatiivijohdin: *lobkagoahtit* 'alkaa lukea' (← *lobkat*),
muitališgoahtit 'alkaa kertoa' (← *muitalit*) (JLKH: 331).

? < su.-sa. *-*kota* (~ md. -*kado*-, -*gado*- ?). Ylikoski (2009: 127) ehdottaa, että -*goabti* olisi syntynyt verbistä < *boabtit* 'tulla'.

3.4.3 Yhteenvedoa

Edellä luetelluista saamen taivutus- ja johdinaineksista monet voidaan palauttaa yhteiseen kantamuotoon sellaisten ims. suffiksien kanssa, joiden labiaalivokaali palautuu vartalovokaalin ja labiaalikonsonantin yhtymään (*-*a+v*, *-*e+v* jne.). Monet saamen suffikseista näyttävät toisaalta olevan lainaa itämerensuomesta.

3.5 Muut etäsukukielet

Muista uralilaisista kieliryhmistä itämerensuomea ja saamea lähimmässä, mordvalaiskielissä, esiintyy vain selvästi myöhäsyntyisiä jälkitavun labiaalivokaaleja, joilla ei voida osoittaa olevan yhteyttä ims. ja saamen labiaaleihin. Kyseiset vokaalit eivät palaudu edes kantamordvaan vaan ovat ersän ja mokšan erilliskehitysten tulosta. Ensinnäkin ersässä on hyvin frekventti jälkitavujen *o*, joka palautuu (mokšassa säilyneeseen) kantamordvan redusoituneeseen takavokaaliin **ə*. Kyseinen vokaali on sugr. vokaalien **a*, **i* äännelaillinen jatkaja takavokaalisten sanojen painottomissa jälkitavuissa (esim. mdE *kudo-sto* < **kudə-stə* < **kota-sta* 'talosta'). Etuvokaalisissa sanoissa ja palataalikonsnanttien jäljessä tätä vastaa nykyersän *e* (< **ə*). (Ks. Bartens 1999: 61, 78.) Mokšassa puolestaan esiintyy suffiksaalinen *u*, joka on syntynyt vartalovokaalin ja (myöhäsyntyisen) labiaalikonsonantin sulautumasta (esim. latiivimuodoissa: mdM *kudu* < **kudə-v* < **kota-ŋ* 'taloon'). Myös nuorissa lainasanoissa ja nimissä *o* ja *u* voivat esiintyä vartalovokaaleina (esim. *Tal'u*, *pal'to* 'palttoo'). (Bartens 1999: 68, 71, 76.)

Muissakin etäsukukielissä esiintyvät jälkitavun labiaalivokaalit ovat historiallisesti katsoen ilmeisen nuoria. Kiintoisia ovat kuitenkin eräät samojedikielten sanat, joissa toisen tavun labiaalivokaali näyttäisi vastaavan ims. ja saamelaiskielten labiaalia: nen. *nāðo* 'puolison nuorempi veli' ~ su. *nato*, saP *nuoddu*; ngan. *śaluy* 'siskon mies' ~ su. *käly*, saP *gáloj-eatni*; vrt. vielä esim. refleksiiviverbit kuten nen. *χájjo* 'jäädä' ← *χájje* 'jättää' (vrt. su. *näkyä* ← *nähdä*). Lehtisalo (1936: 25) on arvellut näiden voivan sisältää kantaauralista periytyvän (labiaalikonsonantista kehittyneen) labiaalivokaalisen johtimen, mutta Janhusen (1977: 67, 98; 1981: 238) ja Sammallahden (1988: 484–485) mukaan kyseiset samojedikielten labiaalivokaalit palautuvat kantasamojedin redu-

soituneeseen vokaaliin, joka on syntynyt kantaauralin eri vartalovokaaleista määrähdoin: k-ur. **i/*j* > ksam. **ə* umpinaisen ensitavun jälkeen ja k-ur. **a/*ä* > ksam. **ə* puolivokaalin edellä (esim. k-ur. **kälän* > ksam. **kelə*). Osassa tapauksia kantaauraliin palautuva labiaalinen puolivokaali voi siis olla välillisesti vaikuttanut nykyisten samojedikielten jälkitavun labiaalivokaalien syntyyn, mutta suoraa uralilaisen labiaalielementin perintöä niissä ei nykyäsityksen mukaan ole.

4 Aiempi tutkimus jälkitavun vokaaleista

4.1 Vokaalijärjestelmän kehityksestä yleensä

Erkki Itkosen klassinen suomalais-ugrilaiseen kantakieleen rekonstruoitu vokaalijärjestelmä on seuraava (E. Itkonen 1961: 63; Korhonen 1981: 108):

1. tavu	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">i</td> <td style="padding: 5px 10px;">ü</td> <td style="padding: 5px 10px;">u</td> <td style="padding: 5px 10px;">ī</td> <td style="padding: 5px 10px;">ū</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">e</td> <td style="padding: 5px 10px;">o</td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> <td style="padding: 5px 10px;">ē</td> <td style="padding: 5px 10px;">ō</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">ä</td> <td style="padding: 5px 10px;">a</td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> </tr> </table>	i	ü	u	ī	ū	e	o		ē	ō	ä	a				2. tavu	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">e</td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">ä</td> <td style="padding: 5px 10px;">a</td> </tr> </table>	e		ä	a
i	ü	u	ī	ū																		
e	o		ē	ō																		
ä	a																					
e																						
ä	a																					

Kaavio 1. Suomalais-ugrilainen vokaalijärjestelmä Itkosen mukaan.

Sama järjestelmä on Itkosella myös suomalais-permiläisen ja suomalais-volgalaisen (saamelais-ims.-mordvalaisen) kantakielen rekonstruktioissa. Varhaiskantasuomen (suomalais-saamelaisen kantakielen) vokaalijärjestelmä on muuten sama, mutta 2. tavun vokaalistoon tulee lisäksi labiaalivokaali *o*.

1. tavu	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">i</td> <td style="padding: 5px 10px;">ü</td> <td style="padding: 5px 10px;">u</td> <td style="padding: 5px 10px;">ī</td> <td style="padding: 5px 10px;">ū</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">e</td> <td style="padding: 5px 10px;">o</td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> <td style="padding: 5px 10px;">ē</td> <td style="padding: 5px 10px;">ō</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">ä</td> <td style="padding: 5px 10px;">a</td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> <td style="padding: 5px 10px;"></td> </tr> </table>	i	ü	u	ī	ū	e	o		ē	ō	ä	a				2. tavu	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">e</td> <td style="padding: 5px 10px;">o</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px 10px;">ä</td> <td style="padding: 5px 10px;">a</td> </tr> </table>	e	o	ä	a
i	ü	u	ī	ū																		
e	o		ē	ō																		
ä	a																					
e	o																					
ä	a																					

Kaavio 2. Varhaiskantasuomen vokaalijärjestelmä Itkosen mukaan.

Juha Janhusen (1981) ja Pekka Sammallahten (1988) mallissa suomalais-ugrilainen kantakieli on ylläolevaan verrattuna sisältänyt ensitavussa *i*:n takaisen parin (*j*) sekä lyhyenä että pitkänä, ja 2. tavun **e*:n sijaan on rekonstruoitu **i*.

1. tavu	2. tavu																																							
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">i</td> <td style="padding: 2px 10px;">ü</td> <td style="padding: 2px 10px;">j</td> <td style="padding: 2px 10px;">u</td> <td style="padding: 2px 10px;">ī</td> <td style="padding: 2px 10px;">j̄</td> <td style="padding: 2px 10px;">ū</td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">e</td> <td style="padding: 2px 10px;">o</td> <td style="padding: 2px 10px;">ē</td> <td style="padding: 2px 10px;">ō</td> <td colspan="3"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">ä</td> <td style="padding: 2px 10px;">a</td> <td colspan="5"></td> </tr> </table>	i	ü	j	u	ī	j̄	ū	e	o	ē	ō				ä	a						<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">i</td> <td colspan="5"></td> </tr> <tr> <td colspan="6" style="padding: 10px 0 0 0;"> </td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">ä</td> <td style="padding: 2px 10px;">a</td> <td colspan="4"></td> </tr> </table>	i												ä	a				
i	ü	j	u	ī	j̄	ū																																		
e	o	ē	ō																																					
ä	a																																							
i																																								
ä	a																																							

Kaavio 3. Suomalais-ugrilainen vokaalijärjestelmä Sammallahten–Janhusen mukaan.

Uralilainen kantakieli on tässä mallissa poikennut suomalais-ugrilaisesta siinä, että samojedikielten vokaaliston selittämiseksi myös toiseen tavuun on rekonstruoitu **j* ja sugr. ensitavun pitkiä vokaaleja vastaavat lyhyen vokaalin ja ns. x-konsonantin (velaarispirantin?) sekvenssit. Lisäksi väljä takavokaali on rekonstruoitu labiaaliseksi (*ä*).

1. tavu	2. tavu																		
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">i</td> <td style="padding: 2px 10px;">ü</td> <td style="padding: 2px 10px;">j</td> <td style="padding: 2px 10px;">u</td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">e</td> <td style="padding: 2px 10px;">o</td> <td colspan="2"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">ä</td> <td style="padding: 2px 10px;">å</td> <td colspan="2"></td> </tr> </table>	i	ü	j	u	e	o			ä	å			<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">i</td> <td style="padding: 2px 10px;">j</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="padding: 10px 0 0 0;"> </td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">ä</td> <td style="padding: 2px 10px;">å</td> </tr> </table>	i	j			ä	å
i	ü	j	u																
e	o																		
ä	å																		
i	j																		
ä	å																		

Kaavio 4. Uralilainen vokaalijärjestelmä Sammallahten–Janhusen mukaan.

Käsitys vokaaliston kehityksestä myöhemmissä itämerensuomeen ja saameen johtavissa kantakielissä ei ole Itkosen mallista olennaisesti muuttunut lukuunottamatta 2. tavun **e*:n vaihtamista **i*:ksi. Koska itämerensuomessa tämän jälkitavujen ei-väljän vokaalin jatkaja on äänneasemasta riippuvassa vaihtelussa, sanan sisällä *-e-* ja sanan lopussa *-i*, eivätkä mordvan ja saamen edustukset viittaa yksiselitteisesti kummankaan rekonstruktion paremmuuteen, on varhaiskantasuomeen (ja suomalais-volgalaiseen kantakieleen) hieman tutkijasta riippuen rekonstruoitu **e*, **i* tai itämerensuomen tyyppinen vaihtelu. (Ks. esim. Lehtinen 2007: 64–65). Huomionarvoinen on myös Mikko Korhosen (1988) esittämä äännejärjestelmien typologiaan perustuva tulkinta, että kantasuomea edeltävissä kielivaiheissa olisi ollut vain kaksi distinktiivistä

jälkitavujen vokaalifoneemia, **a* ja **i*, joiden kulloinenkin foneettinen reaalistuma olisi riippunut painollisen tavun vokaalista ja voinut laadultaan muutenkin varioida paljon. Tällainen automaattis-foneettinen vokaalisointu olisi sitten toisissa kielissä (esim. saame, permiläiskielet) helposti kadonnut, kun taas toisissa (esim. itämerensuomi, mari) se olisi painottomien jälkitavujen saadessa lisää painoa muuttunut foneemisiksi vokaalioppositioiksi. Suomalais-saamelaisessa kantakielessä foneemijärjestelmään tulee Korhosen mallissa uutena jälkitavun labiaalivokaali **u* (vrt. Itkosen **o*), jonka foneettiset toteumat ovat jälleen voineet vaihdella.

On myös esitetty, että jälkitavun väljää suppeampi vokaali (E. Itkosella **e*) olisi ollut laadultaan differentioitumaton **ə* (esim. Janhunen 1982). Tälle kannalle on myös hiljattain asettunut Petri Kallio (2012), joka perustelee näkemystä sillä, että useimpien uralilaisten kielihaarojen vastineet viittaavat redusoituneeseen vokaaliin, ja että itämerensuomessa havaittavat monet **a > *ə (/ *e / *i)* -muutokset ja ei-väljän vokaalin kadot ovat parhaiten selitettävissä alkuperäisen vokaalin redusoituneella laadulla.

4.2 Labiaalivokaalin alkuperä

Erkki Itkonen esitti artikkelissaan (1954) sittemmin standardinomaiseksi muodostuneen käsityksen, jonka mukaan jälkitavujen labiaalivokaalit ovat olleet itämerensuomen ja saamen yhteisen välikantakielen (varhaiskantasuomen) uudennos. Itkonen kumosi Björn Collinderin (1945) osin Toivo Lehtisaloon (1936) tukeutuneen käsityksen, että tietyissä sanoissa ja päätteissä sekä itämerensuomalais-saamelaisella että samojedilaisella kielialueella esiintyvät labiaalivokaalit olisivat vanhaa uralilaista perua, ja esitti niiden sen sijaan syntyneen riippumattomasti kielikunnan eri päissä labiaalikonsonantin (*v, β*) sulaututtua vartalovokaaliin. Perusteluna oli mm. se, että mordvalaiskielissä ja mansissa *v* on refleksiivis-passiivisena suffiksina nykyäänkin olemassa, ja äännehistoriallisesti olisi varsin epätodennäköistä, että oletettu aiempi labiaalivokaali olisikin mordvassa hajonnut vokaali-*v*-kombinaatioksi, kun taas vokaalin ja labiaalikonsonantin sulautuminen labiaalivokaaliksi on yleensäkin kielten kehityksessä tavallinen ilmiö. Kehitys olisi siis ollut seuraavanlainen:

**näke-v(e)*- > mdE *nejavo-*, su. *näky-ä* (pass.-refl. verbijohdos)

**teke-v(e)*- > saP *dahku*, su. *teko* (teonnimi, substantiivijohdos)

Kun labiaalivokaalit näin olivat ilmaantuneet jälkitavujen vokaalijärjestelmään, saattoi niiden esiintymisala laajeta muihinkin kuin alkuperäisiin *v*-johdoksiin. Esimerkiksi suomen *pato*-sanassa (\sim saP *buoddu*) on voinut tapahtua sporadinen vartalovokaalin vaihdos, ja sanoissa *pubua* ja *syksy* on ensitavun labiaalivokaali nähtävästi assimiloitunut toisen tavun alun perin illabiaalisen vokaalin kaltaiseksi. (E. Itkonen 1954: 190).

Ennen Itkosta eräät tutkijat kuten Paavo Ravila (1935: 61) olivat pitäneet itämerensuomen ja saamen jälkitavun labiaalivokaaleja erikseen syntyneinä ja selittäneet yhteisiltä näyttävät sanat lainoiksi suomesta saameen. Labiaalivokaalin on kuitenkin E. Itkosen mukaan täytynyt syntyä ennen kieliryhmien eroamista, koska on olemassa seuraavanlaisia sanapareja, joiden konsonantisto ei viittaa kieliryhmien väliseen lainautumiseen vaan yhteiseen kantakieliseen alkumuotoon:

su. *pato*, sa. *buoddu* < **paðo*

su. *pubua*, sa. *bossut* < **pušo-*

su. *kutsua*, sa. *gohččut* < **kućčo-*

4.3 Labiaalivokaalin laatu

Erkki Itkosen (1954) mukaan eri äänneyhdistelmien kehitys labiaalivokaaleiksi olisi (varhais)kantasuomessa ollut seuraava:

**ev* > **eu* > **ū* > *u* (takavokaalisissa sanoissa; **lukev* > *luku*)

**ev*, **äv* > **eü*, **äü* > **ū* > *ü* (etuvokaalisissa sanoissa; **näkev-* > *näky-*)

**av* > **au* > **ō* > *o* (nominijohdoksissa; **palav* > *palo*)

**av* > **au* > **ū* > *u* (verbijohdoksissa; **valav-* > *valu-*)

Vaikka *a*-vartaloilla odotuksenmukainen kehitys olisi ollut **av* >> *o*, Itkosen mukaan passiivis-refleksiivisissä verbijohdoksissa *u/ü*-suffiksi muodostui analogisen tasoittumisen kautta yksinomaiseksi, koska suurin osa kantasanoista oli *u/ü*-vokaaliin johtavia *e-* ja *ä-*vartaloita. Sen sijaan verbikantaisissa nominijohdoksissa molemmat vokaalivariantit (*o* ja *u/ü*) olisivat jääneet elämään mutta sekoittuneet jo varhain äänneympäristöjensä suhteen, vrt. esim. suomen *kaivo* (\leftarrow *kaiva-*), *maksu* \sim (murt.) *makso* (\leftarrow *maksa-*), *näkö* \sim *näky* jne. Myöhäiskantasuomessa vokaaliparadigmaan syntynyt *ö* on pohjoisissa ims. kielissä tullut myös jälkitavuihin *o*:n vokaalisointu-pariksi ja siten korvannut aiemman *o*:n etuvokaalisissa sanoissa (su. *näkö* < **näko*).

E. Itkonen oletti siis kaikkien myöhäiskantasuomeen rekonstruoitavien jälkitavun labiaalivokaalifoneemien (*o*, *u*, *i*) syntyneen jo varhaiskantasuomessa **v*:n sulautuessa vartalovokaaliin. Nykyisin yleisen käsityksen mukaan varhaiskantasuomen jälkitavujen äännesysteemissä olisi kuitenkin ollut vain yksi labiaalivokaali, todennäköisimmin *o*, josta myöhäiskantasuomen vokaalit olisivat asteittain eriytyneet (esim. Korhonen 1981: 98–99; Lehtinen 2007: 83; vrt. kuitenkin Hakulinen 1979: 46, joka esittää, että ”-*u*-, -*y*- refleksiiviverbin johtimessa – – lienee syntynyt v-ksm. **-v*-johtimen sulautumisesta m-ksm:ssa vartalon vokaaliin”). Vokaalin rekonstruointia *o*:ksi on perusteltu äännejärjestelmän symmetrisyydellä: *o* sijoittuu järjestelmässä suppeusasteeltaan vastaavan *e*:n takavokaaliseksi pariaksi (Korhonen 1981: 99). Jos kuitenkin varhaiskantasuomen jälkitavujen väljää suppeammaksi vokaaliksi rekonstruoidaan Erkki Itkosen traditionaalisen **e*:n sijasta Janhusen–Sammallahden mukainen **i*, ei tämä peruste enää päde, ja labiaalinen rekonstruointi **u*:ksi olisi symmetrian kannalta loogisempaa. Painavampi peruste **o*-kannalle onkin se, että toisen tavun labiaali on saamassa aiheuttanut samat metafoniamuutokset kuin toisen tavun väljät vokaalit **a*, **ä*, joten on luontevaa rekonstruoida se lähemmäs väljää kuin suppeaa. Oletettu **o* on nähtävästi vielä kantasaamassa väljentynyt asteen verran puoliväljäksi **ɔ*:ksi. (Kulonen 2010: 258.)

Itämerensuomen jälkitavun *o* ~ *u* -vaihteluun on Paavo Ravila (1937) esittänyt selitykseksi, että sananloppuinen *o* olisi kantasuomessa muuttunut *u*:ksi samalla kun sananloppuinen *e* on muuttunut *i*:ksi. Säännöllinen *e*:n ja *i*:n tapainen paradigmaattinen vaihtelu olisi kuitenkin pian tasoittunut, sillä labiaalivokaali kanto johtimen funktiota, ja *o*- ja *u*-variantit olisivat jääneet varioimaan vain leksikaalisesti. Tämäkin teoria edellyttää, että jälkitavun väljää suppeampi illabiaalivokaali on ollut **e* varhaiskantasuomessa tai ainakin sen myöhäiskantasuomeen johtaneessa murteistossa. Tällaista **e*-vokaalista haaraa olettaa itämerensuomen vokalismin perusteella ainakin Tapani Lehtinen (2007: 64–65, 83–84).

Kantasaamassa toisen tavun labiaalivokaalin myöhempi kehitys on riippunut tavu- ja äänneympäristöstä siten, että kaksitavuisissa sanoissa sekä ennen 3. tavun pitkää vokaalia (kantasaamen IV vaiheessa) kehitys on johtanut nykypohjoissaamen *u*:hun (Nielsen: *o*), esim. *buoddu*, *buoddu* ’pato, patona’ (< ksa. **pōdō*, **pōdōne*) ja lyhyen kolmannen tavun vokaalin edellä nykypohjoissaamen *o*:hon (Nielsen: *u*), esim. *būdoš* ’pikku pato’ (< ksa. **pōdušje*) (Korhonen 1981: 102). Lisäksi painottoman tavun jälkeisen konsonantin (useimmiten *j* tai *s*) kato on synnyttänyt supistuma-*o*:n, joka esiintyy mm. useimmissa passiivisten supistumaverbien ja nk. supistumanominien

taivutusmuodoissa, esim. *gul'lot* 'kuulua' (< **kulujē*), *sul'lo* 'saaren' (< **sōlujen*) (Korhonen 1981: 118–120).

4.4 Labiaalivokaaliset johdostyypit ja niiden ikä

Terho Itkonen on (1997: 237) käynyt kriittisesti läpi varhaiskantasuomeen oletettuja innovaatioita ja huomauttaa, että osa itämerensuomen ja saamen labiaalivartaloisista sanoista, joilla on etymologinen vastine kummassakin kieliryhmässä, on labiaalivokaalisia vain osassa kielistä, mikä viittäisi labiaalivokaalien sangen myöhäiseen ekspansioon. Esimerkiksi verbi su. *bioa* (**šija*-/-*o*-) on labiaalivokaalinen koko itämerensuomen alueella mutta saamessa illabiaalinen (saP *saddjít*), verbi su. *seisoa* (**sanjáa*-/-*o*-) labiaalinen ims. pohjoisryhmässä ja saamessa (saP *šuoššut*) mutta illabiaalinen ims. eteläryhmässä (viP *seisa*-), ja verbi su. *kutoa* (**kuda*-/-*o*-) on labiaalinen vain ims. pohjoisryhmässä (ja pohjoisvirossa) mutta illabiaalinen saamessa (saP *godđit*) ja eteläisimmissä ims. kielissä (viE *kuda*-, *koda*-). Tämä voisi viitata siihen, että pohjoiskantasuomi olisi ollut innovaatiokeskus, josta sekundaaristi labiaalivartaloiset verbit olisivat levinneet eteläkantasuomeen ja kantsaameen (T. Itkonen 1983: 373–374). Itkosen (1997: 238) mukaan lisäksi saamen *o*-vartalot näyttäisivät useissa tapauksissa heijastavan vastaavissa sanoissa itämerensuomessa tapahtunutta **ai* > **oi* -muutosta, ja hän kysyy, voisiko samaten myös *v*:n sulautumisesta syntynyt labiaalivokaali olla saamessa itämerensuomen vaikutusta.

Pekka Sammallahten (1999: 72–73) mukaan kuitenkin T. Itkosen käsittelemät saamen sanatyypit eivät ole yhteydessä ims. **oj*-johdoksiin, vaan niiden labiaalivokaali voidaan palauttaa **v*-ainekseen. Ensinnäkin saamen automatiivipassiivit (tyyppiä *gul'lo*- ~ *gul'loj*-) vastaavat suomen automatiivis-refleksiivistä *u*-johdostyyppiä (*kuulu*-), ja molemmat palautuvat varhaiskantasuomen **-av(i)* > **-ov(i)* -johtimeen. Saamen passiivimorfologian vaihtelu ja *j*:n esiintyminen siinä on seurausta *v*-aineksen kadosta (muuttumisesta *j*:ksi) painottomissa tavuissa (-*Vv*- > -*oj*-) ja säilymisestä painollisissa tavuissa (-*Vv*- > -*ov*-). Siksi johdin esiintyy parillistavuisista vartaloista muodostetuissa automatiiveissa muodossa -*o*- ~ -*oj*- (*gul'lot* : *gul'lojit* 'kuulua INF : PRS.3PL') ja parintontavuisista vartaloista muodostetuissa -*uvva*- (*šuoššmaduvva* 'solmiutua'). Pohjoissaamen pidemmät (varsinaiset) passiivimuodot on muodostettu näiden pohjalta pleonastisia passiivijohtimia lisäämällä (*borra*- 'syödä' → *bor'rojuv'vo*- 'tulla syödyksi') ja analogisesti (*šuoššmaduv'vo*- 'tulla solmituksi'). (Mp.; Sammallahti 1998: 84–85 johtaa molemmat johdinvariantit jo labiaalistuneesta kantamuodosta

*-ov(i).) Toisekseen Sammallahti (1999: 73) esittää, että myös saamen **oj*-nomininit palautuvat saman äännekehityksen kautta aiempiin *v*-vartaloihin, esim. su. *käly*, saP *galoj-eatni* < **käläv*. Hänen mukaansa saamen *oi*-nomininit vastaavat suomessa alkuaan *i*-diftongittomia *o*-nomineja (saIn *kuádui* ~ su. *kanto*, saIn *čuálgui* 'puukanki jne.' ~ su. *salko*); T. Itkosen esittämä rinnastus saP *eanu* ~ In *iänni* ~ su. *eno(i)* on tässä suhteessa satunnainen poikkeus. Näin ollen esitettyjen sanatyyppeiden labiaalivokaali saamessa ei olisi lainaa itämerensuomesta, vaan Sammallahti katsoo sen olevan perua suomalais-saamelaisesta kantakielestä.

Ulla-Maija Kulonen on *u*-verbitutkimuksessaan (2010) edelleen eritellyt labiaalivokaalisia johdostyyppisiä suomen ja saamen. Yhteistä alkuperää olevia ims.-saamelaisia verbijohdostyyppisiä ovat hänen mukaansa passiiviverbien lisäksi nominikantaiset translatiiviverbit kuten saP *mostut* ~ su. *mustua*, saP *buoidut* 'lihoa' (← *buoidi* 'rasva') sekä saamen *-u-*, ims. *-o-* ~ *-u-* -kontinuaatiivit (saP *doaiivut*, su. *toivoa*, *valua*). Translatiivijohdin palautuu Kulosen (2010: 274) mukaan myös *-*v-* (*-*w-*) -konsonantin sulaumasta syntyneeseen labiaalivokaaliin, mutta kehitys näyttää eriytyneen passiivijohtimen vastaavasta jo varhaiskantasuomessa, sillä tässä ei ole saamen puolella jälkiä *j*-aineksesta. Kulonen ehdottaa, että johdin ”on vokaaliutunut suoraan labiaaliksi ilman *j*:n sisältävää välivaihetta”, mikä pitäisi kai Sammallahtien teorian valossa tulkita paremminkin niin, että varhainen -*Vv*:-stä vokaaliutunut labiaali olisi menettänyt *-v*-elementtinsä ennen kantasamea, jossa siitä olisi muuten äänne-
muutoksen kautta tullut *-j-*. Toisena vaihtoehtona hän esittää, että alkuperäinen johdinsuffiksi olisi ollut *-*v*:-n sijasta *-*j-*, jolloin kehitys olisi ollut ?*-*aj-* > *-*oj-* > *-*o-* jo varhaiskantasuomeen tullessa. Tämä edellyttäisi, että *-*aj*-yhityksessä olisi tiettyjen johdostyyppien kohdalla tapahtunut labialisaatio jo varhaiskantasuomessa, kuten Lauri Hakulinen (1979: 44) esittää. Kyse on lähinnä nimityyppistä su. *salu* ~ saP *suollu* (< **saloj*) ja verbityypistä su. *melo* ~ saP *meallut*, joiden saamen taivutusmuodoissa *j* tulee esiin (Kulonen 2010: 259–260). Mutta koska translatiivityypissä *j*-stä ei ole jälkiä, tämäkin selitys edellyttäisi epäsäännönmukaista konsonantin katoa. Lisäksi *-*aj*:n labialisaatio vain johdoksissa olisi toinen epäsäännönmukaisuus, koska esim. monikkomuodoissa kuten **kalajta* (> mks. **kaloida* > su. *kalaja*) vastaava muutos on tapahtunut vasta myöhäiskantasuomeen tullessa, ja saamen muodot palautuvat illabialiseen lähtömuotoon (**kalajta* > ksa. **kālījē* > saP *gūliid*) (mp.). – Oli translatiivijohtimen taustalla sitten *-*v-* tai jokin muu aines, johdinmorfologian eroaminen passiivijohtimesta voitaisiin varmaan selittää joko niin, että translatiivi-

tyyppi olisi labiaalistunut eri aikaan kuin passiivi, tai sitten johdostyyppien äännerakenteet olisivat alkuaankin eronneet jollakin tavalla toisistaan.

Kontinuaatiivijohdokset jakaantuvat suomessa *o-* ja *u-*vartaloihin pääosin siten, että *o-*verbit ovat transitiivisia ja esiintyvät agenttiivisen subjektin kanssa (esim. *toivoa, huitoa*), kun taas *u-*verbit ovat intransitiivisia ja esiintyvät ei-agenttiivisen subjektin kanssa (esim. *valua, kaikua*). Varsinkin johdostyyppin vanhimman näköisissä verbeissä on kuitenkin runsaasti semantiikaltaan epätyypillisiä tapauksia (*pubua, ampua, keutsua*). Saamessa kaikkia näitä vastaa *u-*johdostyyppi, jonka verbien semantiikassa eri variaatiot transitiivisuuden ja agenttiivisuuden suhteen ovat melko tasaisesti edustettuina. (Kulonen 2010: 274.)

Kokonaiskuvan eri labiaalijohtimisten verbityyppien synnystä Kulonen (2010: 278–281) hahmottelee seuraavasti: Ensiksi syntyvät varhaiskantasuomeen **-u-*aineksisten johtimien kehityksestä labiaalivokaaliset passiivi- ja translatiiviverbit. Jälkitaavun labiaalivokaaleja alkaa tämän jälkeen ilmaantua ensitavun assimilaatiovaikutuksesta myös etymologisesti *a, ä, i*-vartaloisiin sanoihin (**pušo-, *kuúco-, *nojto-, *tojvo-*). *pubua*-verbin vaikutuksesta johdin leviää muihinkin ääntä jäljitteleviin sanoihin (*ammua, naukua, helkekyä, paukkeua*) ja saa vähitellen ekspressiivis-kontinuaatiivisen funktion. Itämerensuomessa passiivijohdin *-u-* vaikuttaa osaltaan siten, että *-u-*kontinuaatiivit alkavat vakiintua ei-agenttiivista subjektia edellyttäviin merkityksiin, *-o-*suffiksivariantti puolestaan erikoistuu agenttiivisen semantiikan kontinuaatiiveihin. Saamessa vastaavaa passiiviverbien vaikutusta kontinuaatiiveihin ei ilmene, sillä verbityypit eroavat toisistaan morfologisesti (*-o(j)-*supistumaverbit vs. *u-*vartalot).

4.5 Käyttöalan laajeneminen itämerensuomessa

Kuten luvusta 3.2 näkyy, labiaalivokaalisten johdinainesten määrä ja labiaalivokaalien esiintyminen taivutusmuodoissa on itämerensuomen kehityksen aikana kasvanut huomattavasti verrattuna edellä esiteltyihin saamelais-suomalaiseen kantakieleen palautuviin aineksiin. Merkittävänä tekijänä tässä on ollut keskikantasuomen jälkitaavussa tapahtunut **ai > oi*-äänteenmuutos (ks. esim. Hakulinen 1979: 44; Lehtinen 2007: 115–118). Toisen tavun **ai*-diftongi on säännöllisesti labiaalistunut *oi*:ksi silloin kun ensitavussa on ollut illabiaalinen vokaali (**jalka-j-ta > mks. jalkoiða > su. jalkoja, *kanta-j > kantoï*). Jos taas ensitavussa on ollut labiaalinen vokaali, toisen tavun labiaalistumista ei ole tapahtunut, vaan **ai*-diftongi on muuttunut *ei*:ksi (**muna-j-ta > mks. *muneida > su. munia, va. muneï*). Kehitys on ollut tällöin samanlainen kuin etu-

vokaalisten sanojen *äi-diftongeilla (**meiüä-j-tä* > **mecceitä* > **mecciöä* > su. *metsiä*). (Diftongin kahdensuuntaisen (**ai* > *oi*, *ei*) kehityksen mahdollisista syistä ks. Wiik 1984; vrt. Kallio 2012). Tietyissä johtimissa *o*:ton variantti on analogisesti yleistynyt myös tapauksiin, joissa äännelaillisesti odottaisi *oi*-diftongia, esim. *kannin* : *kantimen* (← *kanta*-) kuten *vedin* : *vetimen* (← *vetä*-), *vanha* : *vanhin* (pro *vanhoin*). Labiaalisen ja illabiaalisen vokaalin vaihtelua esiintyy sellaisissa johdoksissa kuin *tyttö* ~ *tytti*, *korvo* ~ *korvi* ~ *korvee*, joissa illabiaalinen variantti olisi odotuksenmukainen; labiaalivokaaliset muodot on näissä selitetty analogian tuotteiksi (Hakulinen 1979: 44–45). Kyse on kai siitä, että -*O* on alettu hahmottaa johdinsuffiksiksi itsessään etenkin *i*:n murteittain kadottua *oi*-diftongista (vrt. luku 3.2.1.2 s. 15).

Itämerensuomen pohjoisryhmässä esiintyvän *o*:n vokaalisointupari *ö*:n sekundaarius näkyy yhä siinä, että sanoihin, joissa esiintyy vain vokaalisoinnun kannalta neutraaleja etuvokaaleja *e*, *i*, liittyy ensisijaisesti johdinten *o*:llinen variantti (esim. *kivi-keko*; *ä*-vartalosisesta kantasanasta *leppä* → *lepi-keko* ~ *lepi-kekö*). Joissakin vanhoissa johdoksissa näyttää vokaalisointuun mukauttaminen tapahtuneen johtimesta vartaloon päin, esim. *elanto* < **eli-nto*. Huomattakoon, että karjalassa murteittain liitepartikkelit *-go*, *-bo* eivät ole mukautuneet vokaalisointuun, esim. *hiivägo*, *midäbo*; Paatenesta on merkitty myös muoto *silmätoin* ’silvätön’ (Ojansuu 1918: 150). (Vatjassa säännönmukaisesti *päto* ’pätön’, *tiittärieko* ’tyttö’; ks. Kettunen 1930: 142, 161).

Labiaalivartaloisten sanojen määrän kasvuun liittyy kysymys, missä vaiheessa jälkitavun labiaalivokaali on laajentanut reviiriään pelkkien johdosten merkitsemisestä yleiseksi vartalovokaaliksi. Tähän voisi hakea valaistusta lainasanojen tutkimuksesta; tosin on huomattava, että sanoja lainattaessa niistä ei läheskään aina tule yksinkertaisia ”perussanoja”, vaan sanat mukautetaan vastaanottajakielen olemassaoleviin sanatyyppeihin joskus liittämällä selkeä johdinsuffiksi (esim. suomessa yleinen supistumaverbityyppiin ottaminen: mru. *mala* → su. *maalata*) tai äännerakenteen mukauttaminen muuten tuttuihin johdostyyppisiin (esim. ven. *obida* ’mielipaha; loukkaus’ → su. *apea*). Palaan lainasanojen antamaan evidenssiin luvussa 5.

4.6 Saamen vokaalikysymyksiä

Eräs etymologisen aineiston analysoinnin kannalta olennainen äännehistoriallinen kysymys koskee sellaisia vastinepareja, joissa ensitavun vokaalina on itämerensuomessa *a* ja saamessa (P) *á* (< ksa. **ā*): onko kyse aina lainasta, vai voiko tämä vokaalisuhde esiintyä myös vanhoissa perintösanoissa?

Ims. *a*:ta vastaa perintösanastossa säännöllisesti saamen *uo* (esim. su. *kala* < su.-sa. **kala* >> saP *guolli*); sen sijaan *a* – *á* -vastinesuhde on tyypillinen lainasanoille (Korhonen 1981: 90–91; Aikio 2007: 35). Aiemmin on katsottu (esim. Korhonen mp.), että saamen ensitavun *á* voisi joissain tapauksissa edustaa alkuperäistä *a*:ta sporadisena kehittymänä toisen tavun väljän vokaalin edellä, esim. saP *máksit* < vksa. **máksá*- < su.-sa. **maksa*-; saP *váibmu* < vksa. **vájmo* < su.-sa. **vajmo*. Tällaiset sanat selittyvät kuitenkin luontevammin lainoiksi itämerensuomesta saameen (ks. esim. Aikio 2009: 54). On silti ainakin kaksi sanaa, joiden kohdalla lainaselitys ei toimi, nimittäin saP *gáskit* ’purra’ ja *vázziit* ’kävellä’ (ks. Korhonen 1981: 90; E. Itkonen 1939: 66–67). Näillä sanoilla ei ole lainkaan vastineita itämerensuomessa, mutta marin ja permiläiskielten vastineet viittaavat alkuperäiseen **a*-vokaaliin (mariI *kočka*- ’syödä’ < sgr. **kačka*-; mariI *wonče* ’kulkea yli’ < sgr. **wanča*-). Jos ensitavun *á* sanoissa *gáskit* ja *vázziit* voi edustaa sgr. **a*:ta, miksei muissakin sanoissa?

Korhonen (1981: 91) mainitsee kolme sanaa, joissa ensitavun **a* on etuvokaalistunut palataaliaffrikaatan (tai sibilantin) edellä: saP *geahččat* < esisa. **käččV*- < su.-sa. **kaččV*- (> su. *katso*-), saP *geahčči* ’pää, nokka, kärki’ < esisa. **käčči* < su.-sa. **kaša* (> su. *kasa* ’kärki, nurkka’), ja saP *veahččir* < esisa. **vääččä*- < su.-sa. **vasara* (> su. *vasara*). Sanojen **kačka*- ja **wanča*- keskuskonsonantistossa on myös affrikaatta, vaikkakaan ei palataalinen. Voisiko ajatella, että näissä olisi tapahtunut etuvokaalistuminen palataaliaffrikaatan sisältävien sanojen analogiasta? Vaikkei tällainen analogia näyttäisikään uskottavalta, on silti huomattava, että *CaCCa*-rakenteisia vanhoja sanoja, joissa on ensitavun jälkeisessä konsonantistossa affrikaatta, on vain muutamia, ja jokseenkin kaikissa vokaalisto on epäsäännöllinen. Korhosen (1981) ja Sammalahden (1998) äännehistorian esimerkeistä olen löytänyt edellä mainittujen lisäksi vain seuraavat tämän rakennetyypin sanat: 1) saP *gávcci* (? < **käkcV*- < **kakca*-) < **kaktiksan* (> su. kahdeksan) ja 2) saP *baika* << su.-sa. *paika* (> su. *paska*), jossa vokaalisto on taas toisella tavalla epäsäännöllinen. Ainoa säännöllistä kehitystä **a* >> sa. **uo* osoittava vastaesimerkki on 3) saP *guobca* ’mätä’ << **kačča*- (Sammallahti 1998: 199). Näyttäisi siis siltä, että nimenomaan affrikaatallisen konsonantiston sisältävillä *CaCCa*-sanoilla olisi ollut esisaamassa vahva tendenssi etuvokaalistua, ja poikkeavan näköiset vokaaliedustukset voitaisiin selittää tällä tendenssillä tekemättä sen suurempia myönnytyksiä ensitavun **a* > *uo* -äännelakiin. Näin ollen oletan tutkielmani analyysiosassa, että myös toisen tavun labiaalivokaalin edellä saamen ensitavun *á* vastaa äännelaillisesti saamelais-suomalaisen kantakielen **ä*:tä ja saamen *uo* vastaavasti

*a:ta, ja muunlaiset edustukset viittaavat sanan lainautumiseen tai muuhun epä-säännölliseen kehitykseen.

5 Vanhojen lainasanojen vartalovokaalit

Tässä luvussa teen katsauksen siihen, mitä vanhojen lainasanojen äännesuhteet voivat kertoa jälkitavun labiaalivokaalien iästä itämerensuomea ja saamea edeltävissä kieli- vaiheissa. Keskeinen kysymys on, missä määrin eri-ikäisissä lainakerrostumissa laina- originaalin labiaalivokaali heijastuu nykyisten ims. ja saamelaiskielten labiaalivokaa- leina. Katsaus keskittyy vanhoihin germaanisiin lainasanoihin, koska niistä on runsaasti tutkimuskirjallisuutta ja kantagermaanin sanoissa yleinen toisen tavun **ō* antaa kätevän vertailukohtan.

5.1 Itämerensuomen germaaniset lainat

Tette Hofstra (1985) antaa seuraavanlaisen yleiskuvan itämerensuomen vanhojen germaanolainojen äännevastaavuuksista:

Yleisesti kantagermaanin nomineista **-ō-* ja **-ōn-*deklinaatioihin kuuluvia vastaavat itämerensuomessa *-o/ö-*vartalot (kgerm. **χelpō* 'apu' → su. *helppo*; kgerm. **lāgō(n)-* 'kaatunut puunrunko' → su. *labo*). Poikkeuksia on kuitenkin runsaasti. Germaanin **-aꝛ-*nomini voi edustua *o-*vartalona (kgerm. **justaꝛ* → su. *juusto*), ja germaanin **-ō-*nomini voi puolestaan edustua esim. **-eb-*vartalona (Hofstra 1985: 214). Kantagermaanin nominatiivipäätettä *-uꝛ* näyttäisi joissakin lainoissa vastaavan ims. *u* (kgerm. **χattuꝛ* → su. *battu*; kgerm. **airuꝛ* → *airut*; kgerm. **aluþ* ? → su. *olut*). Useimmiten kuitenkin **-uꝛ-*päätettä vastaa jokin muu ims. vartalovokaali tai johdin (mts. 216–217).

Verbeissä on myös selvä tendenssi, että kantagermaanin **-ō-/-ōj-*verbit edustuvat itämerensuomeen lainattuna *-o-*vartaloina (kgerm. **warō(ja)n-* → su. *varoa*).

Muissa ims. verbityypeissä on vain satunnaisia lainoja *-ō/-ōj- verbeistä (esim. kgerm. **sukēō(ja)n-* → su. *bukata*). Jonkin verran ims. *o*-vartaloisia verbejä on myös lainattu kgerm. *-*ja*-tyypistä (kgerm. **gātjan-* → su. *katsoa*), ja joissain tapauksissa ei ole selvää, mikä ims. lainasanueen johdoskorrelaatti on alkuperäisin (esim. su. *kaipoa* ~ *kaivota* ~ *kaivata* < kgerm. **kanjan-*). (Mts. 235–237.) Joukko kantagermaanisista lainaverbeistä kuuluu itämerensuomessa *u/y*-vartaloihin, mutta näiden lainaoriginaaleissa ei yhtä lukuunottamatta (su. *keikkua* < kgerm. **skaikō(ja)n-*) ole toisessa tavussa labiaalivokaalia, vaan ne edustavat muita verbityyppejä (mts. 241). Hofstra huomauttaa vielä (mts. 244), että vastaavuuksien vetäminen germ. ja ims. verbityyppien välille ei aina ole yksiselitteistä, koska ims. puolen variaation lisäksi myös lainanantajakielessä on voinut olla eri verbityyppeihin kuuluvia lainalähteeksi sopivia johdoskorrelaatteja.

5.2 Saamen germaanisiet lainat

Saamen indoeurooppalaisia lainasanoja käsittelevistä artikkeleista (Sammallahti 1999; Sammallahti 2001; Koivulehto 2003; Aikio 2006) löytyy seuraavat saamelaiskielellissä esiintyvät vanhat germaanisiet lainat, joissa esiintyy sekä lainaoriginaalissa että saameen lainatussa vartalossa labiaalivokaali toisessa tavussa:

- saL *guorgoj* 'kivinen ranta' < esisa. **karko(j)* ← kgerm. **bargu-* (Aikio 2006: 10); sana kuuluu vks. kerrostumaan, jossa kgerm. *b-* → vks. *k-* (myöhemmissä esisaamelaisissa lainoissa germ. *b-* → ∅).
- saP *dievdu* 'mies' < esisa. **tēvto* ← kgerm. (Sammallahti 2001: 409)
- saP *dordnu* 'ovi' < esisa. **turno* ← kgerm. *durunz* PL-ACC (Sammallahti 2001: 398)
- saP *guoldu* 'lumipyörteen aikaansaava kylmä tuuli' < esisa. **kalto-* ← kgerm. **kalda-* 'kylmä' tai **kaldō-* (> isl. *kalda* 'tuulla kylmästi') (Aikio 2006: 28–29)
- saP *vuohčču* < esisa. **waćčo* ← luoteisgerm. **wātjō-* (Aikio 2006: 12).

Monissa kantagermaanisissa lainoissa kuitenkin kgerm. -*ō*-vartalot on mukautettu uralilaisiksi *-*i*-vartaloiksi; Aikio (2006: 17) esittää kuusi tällaista lainaetymologiaa. Vielä vanhemmista, indoeurooppalaisen kantakielen äännetasolla olleista kielimuodoista lainatuiksi esitetään seuraavat saamen sanat:

- saP *buorggos* 'kielletty' < esisa. **parkos*/**pōrkos* ← ieur. **bhorg^ho-s* (Sammallahti 2001: 398)

- saP *deatnu* 'pääjoki' < esisa. **teno* < **tāno* ← ieur. **dānu* (Sammallahti 2001: 398)
- saP *gožju* 'nokikerros' < esisa. **kućoj* ← ieur. **b₁usyo-* (Koivulehto 2003: 297)
- saP *guovssu* 'aamunkoite' < esisa. **kausoj*/**kaņsoj* ← ieur. **b₂ams-ōs-* (Koivulehto 2003: 298–299)
- saP *čuolggu* '(uitto)salko, vipu' < esisa. **salkoj* ← ieur. **g^balg^b-o/-ā-* (Koivulehto 2003: 284); tälle on myös ims. vastine: su. *salko*.

5.3 Yhteenvertoa

Sekä itämerensuomessa että saamessa esiintyy joukko kantagermaanisista ja vieläkin arkaaisempiin indoeurooppalaisiin kielimuotoihin palautuvia lainasanoja, joissa toisen tavun labiaalivokaali vastaa lainaoriginaaliin rekonstruoitua labiaalivokaalia; itämerensuomessa näyttäisi jopa olevan selvä tendenssi, että nimenomaan labiaalivokaaliset lainat vastaavat germaanin labiaalivokaalisia originaaleja useammin kuin muita. Kuitenkin vain yksi esitetyistä lainasanoista, su. *salko* ~ saP *čuolggu*, esiintyy sekä itämerensuomessa että saamessa, eikä sekään palaudu kgerm. vaan ieur. lainaoriginaaliin, mahdollisesti illabiaalivokaaliseen. (Lisäksi verbiä su. *tarpoa* ~ saP *duorbut* on arveltu kantagermaaniseksi lainaksi (SSA s.v.), mutta sen originaalissa (kgerm. **staura-*) ei labiaalivokaalia ole.) Toisin sanoen näyttää siltä, että varsinaisesti suomalais-saamelaiseen kantakieleen rekonstruoitavia germaanisista lainasanoja, joissa germaaninen labiaalivokaali olisi substituoitu 2. tavun labiaalivokaalilla, ei ole. Tästä lienee pääteltävä joko, että muissakaan itämerensuomen ja saamen vanhoissa germaani-lainoissa labiaalivokaalit eivät suoraan periydy laina-aikana sanoihin tulleista labiaalivokaaleista, tai että lainat, joihin jälkitavun labiaalivokaali on germaanioriginaalin mukaisesti tullut, on saatu vasta su.-sa. kantakielen ollessa jo sellaisessa jakaantumisvaiheessa, että esisaamen ja esi-itämerensuomen puhujayhteisöt eivät ole olleet enää tiiviissä yhteyksissä keskenään, mutta kielimuodot eivät ole vielä äänteellisesti ehtineet juuri erota toisistaan. Tämä puhuisi siis sen puolesta, että yhtenäisessä su.-sa. kantakielessä jälkitavun labiaalivokaalin sisältävä sanatyyppe ei vielä olisi ollut täysin produktiivinen.

6 Etymologisen aineiston analyysi

Kartoittaakseni vanhoiksi labiaalivokaalisiksi vastineiksi esitettyjä sanoja olen kerännyt Suomen sanojen alkuperä -teoksesta (SSA) kaikki sana-artikkelit, joissa toisen tavun labiaalivokaalin sekä itämerensuomessa että saamessa sisältävät sanat on rinnastettu. Mukana ovat sekä varmoina että epävarmoina etymologisina vastineina esitetyt rinnastukset. Sanoja löytyi kaikkiaan 72, joista 27 on verbejä, 40 nomineja ja 5 sekä verbi- että nominivartaloja sisältäviä vastinesuhteita. Aakkosellinen lista kaikista vastinepareista löytyy liitteestä 1.

Seuraavassa käsittelen lähinnä suomen vastineiden perusteella ryhmittäin jaoteltuina aineiston sanavartalot. Pohjoissaamen vastineet esitetään nykyortografialla (suluissa SSA:n käyttämä Nielsenin ortografian mukainen muoto). Kysymysmerkki sanavastineiden välissä osoittaa SSA:n pitävän rinnastusta epävarmana. Kunkin sana-artikkelin alussa annan sanavartalolle nykyistä tutkimustietoa vastaavan saamelais-suomalaisen rekonstruktion tai rekonstruktioit, mikäli sanat viittaavat useampaan eri lähtömuotoon. Seuraavan rivin levikkitiedot ovat lähtökohtaisesti SSA:sta; saamelaiskielten osalta sanojen levikit on tarkistettu Álgusta ja sanakohtaisesti myös itämerensuomalaisten kielten osalta SMS:sta, KKS:sta tai muista sanakirjoista. Juhani Lehtirannan (1989) tapaan saamen levikki esitetään yhdeksän nykyisen saamelaiskielen mukaan; akkalansaamen (Ak) esiintymistieto on mukana vain silloin, jos tieto kildininsaamesta puuttuu. SSA:han verraten itämerensuomen levikkitietoihin on lisätty erikseen eteläviron eli võro-seton (lyhenne vs.) tiedot, koska kyseinen kieli-muoto näyttäisi eräiden piirteiden osalta eriytyneen muusta itämerensuomesta jo hyvin varhain (ks. esim. Kallio 2007; levikkitiedot ovat teoksista VMS ja Käsi 2011). Levikkirivillä suluissa olevissa kielissä kyseinen sana esiintyy vain marginaalisesti tai

uudennoksena, ja tähtimerkillä kielilyhenteen jälkeen (esim. vi*) osoitetaan, että kyseiset vastineet eivät palaudu 2. tavun labiaalivokaaliin. Saamelaiskielten sanoista on esitetty olennaiset merkitysvariantit; ims. kielten sanoista vain silloin, kun merkitykset poikkeavat suomen yleiskielen mukaisista.

Artikkelien lopussa on lyhyt yhteenvedonomainen merkintä ensisijaisesti rinnastettujen sanojen jälkitavun labiaalivokaalia koskien. Käytössä ovat seuraavat merkinnät:

- ETYM. VASTINE = sanat ovat toistensa etymologisia vastineita jälkitavun labiaalivokaali mukaan luettuna.
- LAINA IMS. > SA. = kyseessä on (ainakin labiaalivokaalin osalta) laina itämerensuomesta saameen.
- LAINA SA. > IMS. = kyseessä on (ainakin labiaalivokaalin osalta) laina saamesta itämerensuomeen.
- ERILLISKEHITYS = labiaalivokaali on kehittynyt sanoihin erikseen saamessa ja itämerensuomessa.
- Lisäksi edellisten jälkeen voi olla maininta ”VARTALO ETYM. VASTINE”, jos sanojen vartalogit labiaalivokaalia lukuunottamatta ovat toistensa etymologisia vastineita.

Kysymysmerkillä varustettu merkintä ilmaisee, että arvio sisältää joitakin epävarmuustekijöitä.

6.1 Verbit I: suomen u/y-vartalot

6.1.1 Transitiiiviset perusverbit

ampua ~ ábbut (KN: ab'bot)

Rekonstruktio: **ampo-* (saame: ?)

Levikki: su ink ka ly ve va vi | sa: E U Pi P In Ko Kld (osittain johdoksia)

Saamen sanan merkitys 'kiehua yli (esim. keitto), nousta (vesi joessa)'.
 Ims. sanan merkitys 'ampua, pistää (hyönteinen), iskeä (taudinkohtaus); singahtaa'.
 Virossa vain nomini *amb* (: *ammu*) 'jousi(pyssy)', *ammukaar* yms. 'sateenkaari'.

SSA:n antama udmurtin vastine *jbjni* 'ampua, lyödä' edellyttää Kulosen (2010: 200–202) mukaan lähtömuotoa **umpa-*. Ims. *ampua*-verbi olisi Kulosen mukaan voinut syntyä tämän ja ims.-sa. **am(m)u-* ~ ***ampu-* '»ammentua»' -vartalon

sekaantumisesta (vrt. su(Agt) ink ka ly ve *ammultaa* 'ammentaa'). Viimeksi mainittu liittyisi tällöin saamen *ábbut*-verbiin.

Etymologinen rinnastus su. *ampua* ~ sa. *ábbut* näyttää jo semantiikan perusteella epäilyttävältä: merkityksillä ei ole selvää yhteyttä, ja ims. verbi on ensisijaisesti agenttiivinen, kun taas saamen verbi on ei-agenttiivinen. Myös ensitavun vokaalivastaavuus on epäsäännöllinen (ks. luku 4.6). Saamen verbi näyttäisi tämän takia itämerensuomalaiselta lainalta (vrt. myös Aikio 2009: 54 alaviite). Semantiikan kannalta lainan lähtömuodoksi sopisi ims. *ampua*-verbiä paremmin Kulosen oletama 'ammentamiseen' liittyvä **am(m)u-* ~ ***ampu-*, vaikkakaan jälkimmäisestä, äänteellisesti moitteettomaksi lainalähteeksi sopivasta vahva-asteisesta variantista ei ilmeisesti missään ims. kielessä ole jälkiä. Myös *ampua*-verbiä voitaisiin ajatella originaaliksi siinä tapauksessa, jos sen alkuperäinen merkitys olisi ollut murteista todennettu refleksiivis-automaatiivinen 'singahtaa' (vrt. Hakulinen 1979: 270).

LAINA IMS. > SA.

kutsua ~ **gohččut (KN: goč'čot)**

Rekonstruktio: **kuúú-*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'kutsua, käskeä, nimittää'.

Sanalle on esitetty balttilainen (**kūaitja*) ja kantaindoeurooppalainen (**guotj-*) lainaetymologia; edellinen ei mahdollista hantin vastineen (P *χus-* 'viekotella, houkuttella') yhdistämistä sanueeseen (SSA). Kulonen (2010: 208) esittää mahdollisina vastineina myös virolaiseen koiran kutsuhuutoon *kutsi* liittyen vi. *kutsu*, *kutsikas* 'koira', ka. *kutšu* '(koiran) pentu' ja unk. *kutya* 'koira'. Toisen tavun *u* voisi olla alkuaan 1. tavun mukaan assimiloitunut (mts. 278).

ETYM. VASTINE.

puhua ~ **bossut (KN: bossot)**

Rekonstruktio: **pušo-*

Levikki: su ink ka ly ve va vi (vs) li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'tuulla, puhaltaa, huohottaa'.

Ims. sanan merkitys (su ink ka ly ve va vi li) 'puhaltaa, tuulla'; (su ka) 'puhua, jutella'; (ka ly ve) 'loitsia'. Etelävirossa vain *k*:llinen variantti *pubken-*.

Saamen ja useimpien ims. vastineiden merkitys on 'puhaltaa'. Äänteellinen ja merkitysyhteys on moitteeton; konsonantiston puolesta kyse ei voi olla lainasta

kielihaarojen välillä (ims. *h*, sa. *s* < *su.-sa. *ʃ). Epävarmoja vastineita on esitetty myös obinugrista ja selkupista. SSA selittää sanan alkuperältään onomatopoeettiseksi.

Toisen tavun *u* ilmeisesti 1. tavun mukaan assimiloitunut (Kulonen 2010: 278). Kulonen pitää sanaa yhdessä *kutsua*-verbin kanssa yhtenä ensimmäisistä assimilaatiotietä syntyneistä *u*-kontinuaatiiviverbeistä (mp., vrt. E. Itkonen 1954: 190).

ETYM. VASTINE.

riisua ~ Lu rihttjot

Rekonstruktio: **riico-*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs li | sa: E Lu Ko Kld

Saamen sanan merkitys (Lu) 'ponnistella liikaa'; (E) 'pyrkiä (itsepäisesti johonkin suuntaan; poro), pyrkiä irti'; (Ko Kld) 'avata, leväyttää; nostaa (peitettä)'.

Ims. sanan merkitys (su ka ve va li) 'poistaa vaatteet tms.'; (su ka vi) 'anastaa, ryöstää'; (vi li) 'kuoria (kerma)'. Vartalovarianttina esiintyy (suI) riitsiä, (ka) *riiŋŋie*, (ly) *riiŋŋidä* 'purkaa, repiä, riisua'; (ka) 'tehdä itsepintaisesti, kiivaasti'.

Saamelaiskielten sanat vastaavat pohjoissaamen *-u-* (ksa. **-ō-*) -verbityyppiä. SSA esittää mahdollisia vastineita permiläiskielistä. Itämerensuomen vartalovarianttien konsonantit selittyvät alkuperäisen **ii-*affrikaatan kahtalaisella kehityksellä. itäsuomalais-karjalais-lyydiläisessä **riici-*verbissä affrikaatta on säilynyt, kun taas muualla se on pitkän vokaalin jäljessä lyhentynyt ja muuttunut säännöllisesti *:ksi* (vrt. Kallio 2007: 241). Vaikkakaan ims. affrikaatallisessa verbimuunnoksessa ei toisen tavun labiaalivokaalia ole, voinee tämän tulkita **riico-*-verbin myöhemmäksi tai rinnakkaiseksi johdoskorrelaatiksi. Ims. ja saamen äänne- ja merkitysvastaavuudet ovat muutoin hyväksyttävät.

ETYM. VASTINE.

torjua ?~ doarjut (KN: doar'jot)

Rekonstruktio: **torjo-*

Levikki: su vi (vs) | sa: E Pi Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'tukea; tukeutua'.

Ims. sanan merkitys 'estää tulemasta lähelle, häätää'.

SSA esittää epävarmana vastineena myös mordvan (E) *turɛms* ~ *t'urɛms*, (M) *t'urɛms* 'taistella, tapella' -verbin, mutta pitää myös mahdollisena niiden (samoin kuin *torjua*-verbin) yhdistämistä ims. *tora*-sanaan. Kulonen (2010: 212–214) yhdistää sekä *tora-*, *torua-* että *torjua*-sanat #*tori*-fonesteemiin, jonka primäärinä edustajana hän pitää

levikin perusteella *torua*-tyypin verbiä. Äänteellisesti ims. ja saamen sanojen rinnastus on pätevä, joskin myös lainautuminen jompaankumpaan suuntaan on mahdollista. Merkitykset ovat yhdistettävissä mutta eroavat toisistaan siinä määrin, että kanta-kielestä periytyminen lienee sikäli todennäköisempää. Levikki ims. kielissä on hieman suppea, mutta kuitenkin viron murteissa sen verran laaja (VMS s.v. *tõrjuma*), ettei ehkä anna aihetta epäillä sanan lainautumista saamesta.

? ETYM. VASTINE.

6.1.2 Intransitiiviset perusverbit

kylyä ?~ **govlut (KN: gow'lot)**

Rekonstruktio: su. **kiivlo-*, sa. **kuvlo-*

Levikki: su | sa: E Pi Lu P In Ko KId

Saamen sanan merkitys 'oksentaa, kakoa, röyhtäillä'.

Ims. sanan merkitys 'voida pahoin, yökötellä; kuvottaa, röyhtäyttää, oksettaa'. Muoto *kylyhä* esiintyy vain v. 1642 Raamatussa; murteista tunnetaan asut *kylylä*, *kylylätä* (paik. PSm), *kyölätä* (EKPohjanm, paik. PHäme) ja johdokset *kylyyttää*, *kyöläyttää*.

Suomen ja saamen sanat ovat keskenään äänteellisesti epäsäännöllisiä; suomen sanan suppeahko levikki ja äänteellinen variaatio viittaisivat lainaan saamesta. Saamelaislainankin odotuksenmukainen äänneasu olisi pikemminkin ***koulu* tai ***kuulu*, mutta ilmeisesti etuvokaalistamalla on pyritty välttämään homonymiaa kielessä jo olevien sanojen *koulu* ja *kuulu* kanssa. Affektipitoisille sanoille tällainen äännevaihetu on muutenkin tyypillistä.

LAINA SA. > IMS.

osua ~ **oažžut (KN: oaž'žot)**

Rekonstruktio: **ončo-*

Levikki: su | sa: E U Pi Lu P In Ko KId

Saamen verbin merkitys 'saada (kiinni), saada (tehdä)', (In) 'osua'.

SSA pitää verbiä *osa*-sanana johdoksena. Kulonen (2010: 265) samoin ”*oažžut* ~ sm *osa*”. Ims. *osa*-sanana tarkka vastine saamessa on saP *oažžji* 'liha'; ilmeisesti alkuperäinen merkitys on 'lihapala' ja siitä → *osua* 'saada osansa lihasta'. Äänteellinen ja semanttinen yhteys suomen ja saamen sanoilla on siis perusteltu, vaikkakin ims. levikki rajoittuu vain suomeen.

ETYM. VASTINE.

6.1.3 Intransitiiviset t-johdokset

kummuta ?~ (Friis) gobbolastet

Rekonstruktio: **kum̥po-*

Levikki: su | sa: E* Lu* ruotsinlappi, norjanlappi

Saamen sanan merkitys ’nukkua veden pinnalla (hylje)’; vrt. ruotsinlapin *kabbol* ’kalojen kerääntyminen kutupaikalle’; illabiaalivokaaliin palautuvat E *gäbbeldidh*, Lu *käppältit* ’uida, kellua veden pinnalla’.

SSA:n esittämien mordvan vastineiden perusteella (mdE *kumboldoms*, *kepšldums* ’olla aaltoilevassa liikkeessä’, M *kombšldšms* ’pulputa esiin, aallota, lainehtia, kuohuilla’) sanue on vanha, ilmeisesti alkuaan johdoksia *kum̥pu* [**kum̥pa*]-sanasta. Jälkitavun labiaalivokaalin sisältäviä muotoja tunnetaan saamesta vain vanhoista norjanlapin ja ruotsinlapin sanakirjoista. Suoraan toisiaan vastaavia johdoksia itämerensuomesta ja saamesta ei kuitenkaan ole, joten labiaalivokaaliset johdokset lienevät syntyneet kielihaaroissa erikseen.

ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

mauruta ~ mávrut (KN: maw'rot)

Rekonstruktio: **mavro-* (sa: ?)

Levikki: su ka vi* | sa: Lu P In Kld

Saamen sanan merkitys ’murahtaa, murista, korista; naukua’; (In) *muávrud*.

Ims. sanan merkitys ’naukua; ruikuttaa; mankua’; (vi) *maaruda* ’pyytää, mankua’, (vi paik., vsSe) *maurama*.

SSA ei esitä suoranaisesti etymologisena vastineena, vaan esittää suomen sanan vertauskohdaksi saamen ja viron verbit. Kulonen (2010: 137) esittää *maukua* (resp. *moukua*) -verbin yhteydessä, että ”saman sitaatin (fonesteemin?) ”mau”, ”mou” pohjalta on muodostettu *mauruta* ja *mouruta*”, sekä saamen sanan edellisen mahdollisena vastineena.

Äänteellisen epäsäännönmukaisuuden (vrt. *ampua* ~ *ábbut* s. 46) ja onomato-poettisen luonteen takia sanoja ei liene syytä pitää etymologisina vastineina.

ERILLISKEHITYS.

6.1.4 Verbi- ja nominivartalot

taju ~ dádjut (KN: daggjot)

Rekonstruktio: **tajo-* (sa: ?)

Levikki: su (ka) vi | sa: U* Pi Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'hullutella, olla sekopäinen; telmiä'.

Ims. sanan merkitys käsitys(kyky), järki, taito'.

SSA esittää myös mahdollisuuden, että saamen sana olisi lainaa suomesta (< *tajuta*). Ensitavun epäsäännöllinen vokaali (vrt. *ampua* ~ *ábbut* s. 46) voisi tukea lainaoletusta. Levikki ims. puolella rajoittuu suomeen ja viron kirjakielisiin uudennoksiin Wiedemannin murretietojen ohella (*taioda*, *taioman olla* 'olla täysissä tajuissaan'). Karjalan Korpiselästä on myös hajatieto, ilmeisesti laina suomesta.

? LAINA IMS. > SA.

tora, torua ~ doarru, doarrut (KN: doarro, doarrot)

Rekonstruktio: **toro-* (**tora-*)

Levikki: su ink ka* ly* ve* va vi vs* | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys *doarru* 'sota, tappelu; riita'; *doarrut* 'tapella, taistella (myös porot)'.

Ims. sanan merkitys: *tora* (su ka ly ve vi vs), *toru*, *tõru* (vi Wied) 'riita, tappelu, taistelu'; *torua* (su ink va) 'nuhdella'; (su. paik. häm- ja itämurt. Peräp) 'riidellä'

SSA esittää vastineita samojedikieliä myöten. Kulonen (2010: 212–214) yhdistää sekä *tora-*, *torua-* että *torjua-* sanat #*tori-*fonesteemiin, jonka primäärinä edustajana hän pitää levikin perusteella *torua-*tyypin verbiä. Kulosen mukaan (mts. 278, 280) tämä kuuluisi historiallisesti ensimmäisiin assimilaatitietä syntyneisiin *u-*kontinuaatiiviverbeihin.

? ETYM. VASTINE.

6.2 Verbit II: suomen o-vartalot

6.2.1 Transitiiviset perusverbit

anoa ?~ átnut (KN: adnot)

Rekonstruktio: **ano-* (sa: ?)

Levikki: su (ka) va (vi) | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'anoa, pyytää, kerjätä'.

Ims. sanan merkitys 'pyytää' (ka. vain Mäntyselkä ja Vienan kansanrunot; vi. *anuda* vain Kuusalu, Kodavere; < su.?). Johdoksia *anella*, *ane*.

Saamen sana on SSA:n mukaan mahdollisesti laina suomesta. Ensitätvun vokaalisuhteen (su. *a* – sa. *á*; ks. s. 39) perusteella sana on epäilemättä lainautunut jompaankumpaan suuntaan, mutta saamen laajan ja ims. lähinnä suomeen rajoittuvan levikin perusteella lainasuunta voisi olla pikemminkin saamesta suomeen. Toisaalta suomen sanueen kantavartaloksi sopivaa sgr. verbivartaloa **ana-* vastaisi mordvan *anams* 'haluta, anoa, pyytää, kerjätä'.

? LAINA SA. > IMS. (IMS. > SA.)

kiehtoa ?~ **giestu (KN: gies'to), Lu giestit**

Rekonstruktio: **kešto-* (**kešta-*)

Levikki: su (I PHäme PPohjanm) (ka) | sa: Lu P In Ko

Saamen sanan merkitys 'köysivyhyti', Lu *giestit* 'kääriä, kietoa'.

Suomen ja saamen vartaloiden äännevastaavuus on moitteeton, mutta suomen puolella on 2. tavun labiaalivokaali vain verbillä ja saamen puolella nomini-vastineella. Vanhaa labiaalivokaalia ei siis tiukasti ottaen voida tähän rekonstruoida. SSA vertaa suomen *kiehtoa*-verbiä sanaan *kietoa*, jonka Ylikoski (2010: 384–386) on vastikään osoittanut saamelaisperäiseksi (< ?**kieta*) < ksa. **kietę*, saP *giehta* 'käsi'.

ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

kiskoa ~ **gaikut (KN: gâi'kot)**

Rekonstruktio: **kisko-*

Levikki: su ka ly ve* va vi vs li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'kiskoa, repiä, irrottaa, rikkoa'.

Ims. sanan merkitys 'vetää; tempoa, nyhtää, repiä'; (ka ly) 'rüstää, ryöstää'; (ve) *kiskaita* 'repäistä auki, särkeä'.

Ims. *kisko-* ja saamen saP *gaiku-* (ksa. **keško-*) palautuvat säännöllisesti su.-sa. kantakielen asuun **kisko-*. Äännesuhteiden perusteella kyseessä ei voi olla laina. Merkitykset vastaavat toisiaan erittäin hyvin, ja sanan levikki kattaa kielialueet kokonaan. SSA antaa vartalolle vastineen mordvsta (M *keškešrams* 'nipistää') sekä epävarmoja vastineita permiläiskielistä ja hantista.

ETYM. VASTINE.

ka. koruo ?~ goarrut (KN: goarrot)

Rekonstruktio: **koru-*

Levikki: ka | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'ommella'.

Karjalan sanan merkitys 'harsia; tehdä huonosti; puhua joutavia jne.'

SSA:n (s.v. *kuroa*) esittämä rinnastus karjalan *koruo-* ja saamen *goarrut-*verbien välillä on äännehistoriallisesti moitteeton, mutta sanan vain karjalaan rajoittuva levikki itämerensuomessa viittaa lainautumiseen saamesta (Aikio 2009: 101–102). Lisäksi sana on voinut saada vaikutteita suom.-karj. *kuroa-*verbistä 'ommella huonosti, kursia; vetää kokoon; kutistua' tai osittain syrjäyttää sen: KKS:n mukaan *kuruo* esiintyy vain suomeen rajoittuvissa karjalan murteissa (Uhtua, Vuokkiniemi, Kontokki, Korpiselkä, Suistamo), kun taas *koruo* on yleinen muualla paitsi vienalaismurteissa. – Sanalla *kuroa* on puolestaan saamessa säännöllinen vastine *gorrat* 'kuroa, sitoa (yhteen)' (E–T); etäisemmistä sukukielistä esitetyt vastineet eivät vokaalien osalta sovi näiden kanssa yhteen (Aikio 2009: 102). Äänteellisesti ja merkitykseltään läheisten sanojen *gorrat* (< **korę-* < **kurī-*) ja *goarrut* (< **koarō-* ?< **koru-*) mahdolliset keskinäiset yhteydet ovat toistaiseksi epäselvät.

LAINA SA. > IMS.

punoa ~ botnit; botnut ?< ims (KN: bodnet; bodnot)

Rekonstruktio: **puno-* (sa. *botnit* < **puna-*)

Levikki: su ka ly ve va vi vs (M T ?Se) | sa: E* U* Pi* Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys *botnit* (E U Pi Lu P) 'punoa; kehrätä; pleissata (köydenpätkiä toisiinsa)'; *botnut* (Lu P In Ko Kld T) 'vahvistaa köyden pää kiertämällä lankaa sen ympäri; punoa'.

Alkuperäinen vartalo lienee sama kuin substantiivilla **puna* 'karva'; SSA esittää tähän liittyviä verbivastineita kaikista uralilaisista kielihaaroista, mm. mdE *ponams* 'punoa, kiertää, palmikoida', unk. *fon* 'kehrätä; palmikoida', nen. *pankäl-* 'punoa, kiertää, palmikoida'. Ims. verbi näyttäisi tästä johdetulta kantasuomalaiselta *-j-* johdokselta **puna-j-* > mks. **punoj-ðak* (> ink. *punnōja* INF). Tämän takia saamen labiaalivokaalinen variantti saP *botnut* on katsottava lainaksi itämerensuomesta, mitä levikki myös tukee (läntisimmässä saamelaiskielissä esiintyy vain illabiaalinen *botnit*).

LAINA IMS. > SA. – VARTALO ETYM. VASTINE.

tarpoa ~ duorbut (KN: duor'bot)

Rekonstruktio: **tarpo-*

Levikki: su ink ka ly ve va (viR < su.) | sa: U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'ajaa kaloja verkkoon tai nuottaan tarpoimella tai kiviä paiskoen'; (Lu) 'survoa pyykkiä'.

Ims. sanan merkitys (su viR) 'kahlata, rämpiä, tallata, maleksia'; (su ink ka ly ve va) 'hätistää (tarpoimella) kaloja verkkoon'.

Ims. ja saamen verbien merkitykset ovat yhtenevät ja äännevastaavuus osoittaa etymologista yhteenkuuluvuutta. Ims. kielistä sana esiintyy vain pohjoisryhmässä ja vatjassa, mutta 1. tavun vokaalisuhteen (ims. *a* – sa. *uo*) vuoksi mikään lainaselitys tuskin tulee kysymykseen. Sanalle on ehdotettu germaanista lainaoriginaalia kgerm. **staur(a)-* (vrt. nsaks *stören* 'häiritä') (SSA).

ETYM. VASTINE.

vannoa ~ vuordnut (KN: vuor'dnot)

Rekonstruktio: **vaðno-/*vatno-* (su. **vanno-*, sa. **varno-*)

Levikki: su ink ka va vi vs li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'vannoa; (Lu Pi myös) kieltäytyä tekemästä jtk, kiistää'.

Ims. sanan merkitys 'vakuuttaa, luvata (valallaan)'; suLoun vi li myös 'kirota'.

Levikin ja merkityksen perusteella rinnastus näyttää hyvältä, mutta SSA:n mukaan äännevastaavuus on epäsäännöllinen saamen sanan palautuessa asuun **varno-*. Tällöin konsonantistossa olisi oletettava sporadinen kehitys ims. **-rn-* > *-nn-*. Vastakkainen kehitys saamessa, **-nn-* > *-rn-*, ei tule kysymykseen ensinnäkään koska *r*:n epenteesi olisi tässä paljon epätodennäköisempi ilmiö kuin assimilatio *n*:ään, ja toisekseen koska suomalais-saamelaiseen kantakieleen ei yleensä näyttäisi palautuvan muita geminaattakonsonanteja kuin klusiilit ja affrikaatat. Geminaatta-*n*:stä on kyllä esitetty etymologinen rinnastus su. *onni* ~ saP *vuodna* 'id.' (Lu P, johdoksia In Ko Kld), mutta kyseessä voi olla laina itämerensuomesta saameen. Koivulehto (2003: 306–307) pitää *onni*-sanaa esigermaanisena lainana (< **unn̥(H)ya*), joka tällöin palautuisi hyvinkin varhaiskantasuomalaiseen aikaan. Jos taas ims. *onni* olisikin heikkoasteinen eriytymä sanasta *onsi* : *onnen* (ks. Anttila & Uotila 1985: 448–449), olisi saamen *vuodna* tulkittava varsin myöhäiseksi, myöhäiskantasuomen astevaihtelun fonemaattistumisen jälkeen saaduksi lainaksi. On kylläkin huomattava, että ims. sananalkuinen *o-* on saameen lainattaessa käytännössä poikkeuksetta substituoitu (*v*)*uo*:n sijaan *oa*:lla (kuten ensitavun *o* yleensäkin lukuunottamatta *vo*-alkuisia sanoja; ks. Korhonen 1981: 88;

Aikio 2007: 32–35), joten lainautuminen näyttäisi äänteellisin perustein epätodennäköiseltä.

Korhonen (1981: 176; samoin SKES) on palauttanut sanat *vannoa* ja *vuordnut* lähtömuotoon **vaðno-*, josta ims. nykyasu seuraa säännöllisten ääntenmuutosten **ðn > *tn > nn* kautta. Saameen hän olettaa kehityksen **ðn > *rn (> saP rdn)*, josta esimerkkinä on vain tämä yksi sana. Sammallahti (1998: 191) puolestaan olettaa klusiilillisen lähtömuodon **vatno-* ja postuloi kantasaameen varhaisen muutoksen **t > *r* sonoranttikonsonantin (*n, v, j*) edellä. Mutta kuten Aikio (2009: 125) toteaa, kumpikaan Sammallahden esittämistä kahdesta rinnakkaistapauksesta ei varsinaisesti todista tällaisesta ääntenmuutoksesta: luulajansaamen sanalla *tjárffo* ’jäätuoja’ (< esisaam. *ǰ*šätvo*) ei ole vastineita saamelaiskielten ulkopuolella, ja pohjoissaamen *njuoršu*-sanalle ’rovio; rakovalkea; lieska’ esitetty saamelais-suomalainen rekonstruktio *ǰ*ńotjo* (> su. *nuotio*) ei äännerakenteeltaan vastaa kantakielessä tunnettuja tyypejä (ims:n itäryhmän *nuotio* onkin ilmeinen laina saamesta; ks. Aikio 2009: 124–127).

Mahdollisen **vatno*-verbin lisäksi ei siis ole esitetty yhtään uskottavasti varhaiskantasuomeen palautuvaa **tC_[+sonorantti]*-yhtymän sisältävää vartaloa. (Korhosen [1981: 174] varauksella esittämä saP *bádva* ’loimukas koivupuun, visa’ ~ su. *patvi* on jo vokaaliston puolesta selvä laina itämerensuomesta; vrt. Sammallahti 1998: 129.) Myöskään **ðn*-yhtymästä ei esimerkkejä ole. Äänteellisten rinnakkaistapausten puuttuessa ei ole selvää, pitäisikö *vannoa*-verbin saamelais-suomalaiseksi lähtömuodoksi rekonstruoida **vaðno-* vai **vatno-*. Foneettisesti luontevampi olisi kai olettaa muutos **ð > r* (versus **t > r*), jolloin lähtöasu olisi Korhosen mukaisesti **vaðno-*; tosin mahdollista on myös, että tätä olisi edeltänyt muutos **t > *ð*. Muilla klusiileilla alkavien yhtymien alkukomponentit ovat säännöllisesti spirantistuneet (**kj > *yj > saP yj*; **kl, *pl > *yl > saP vl*; **pr > *br > *nr > saP rv*; ks. Korhonen 1981: 173–174), joten periaatteessa voisi odottaa, että vastaavassa asemassa myös **t* olisi spirantistunut **ð*:ksi. Toisaalta myös **ð*-alkuisten yhtymien alkukomponentti on harvojen esimerkkien valossa säilynyt *ð*:nä (Korhonen 1981: 176). Näin ollen sekä **vatno-* että **vaðno-* ovat mahdollisia rekonstruktioita. Täysin pois ei voine sulkea SSA:n epäsäännöllistä assimilaatiota edellyttävää **varno*-lähtöasuakaan.

? ETYM. VASTINE.

vitoa ~ **vahcut (KN: vâccot)**

Rekonstruktio: **vič-*

Levikki: su (I, Häme, paik. EPohjanm) ink ka ly ve va (vi) | sa: E Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'kaapia, hangata, raaputtaa'; (P) 'tehdä jokin työ (esim. pestä kasvot, höylätä, nylkeä) nopeasti ja tarmokkaasti'.

Ims. sanan merkitys 'puhdistaa ja pehmittää pellavia; lihdata; hakata'; johdos (työväline) *vidin, vido(i)n* (virossa vain tämä johdos koillisrannikkomurteessa, luultavasti < su.).

Ims. *vitoa* ja saamen *vahcut* palatuvat säännöllisesti su.-sa. kantamuotoon *vičo-*. Levikki on molemmilla puolilla melko laaja, joskin rajoittuu itämerensuomessa pohjoisryhmään ja vatjaan, ja merkitykset liittyvät edestakaista liikettä käsittävään työskentelyyn, joten etymologinen yhteys on perusteltavissa. Äännesuhteiden (*i-a, t-c*) perusteella kyse tuskin on lainasta, joskin saamen ims. lainasanoissa esiintyy jonkin verran etymologista nativisaatiota, jossa suomen ensitavun *i* on substituoitu saP *a*:lla (ksa. **ē*) (Aikio 2007: 28–29).

ETYM. VASTINE.

Mentaaliverbit

tahtoa ?~ **duostut (KN: duos'tot)**

Rekonstruktio: **tašto-*

Levikki: su ink ka ly ve va vi* vs li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys (E–P) 'ottaa vastaan'; (U–Lu) 'tavata'; (E Lu P In) 'panna vastaan, torjua, olla esteenä; sanoa vastaan'; (P Ko Kld T) 'ottaa kiinni, tavoittaa, kopata (esim. pallo)'.

Ims. sanan merkitys 'tahtoa, haluta', (ka va vs) 'toivoa'. Virossa illab. variantti *taba-*, koillisrannikkomurteessa ja etelävirossa kuitenkin *tabtuda*.

Ims. *tabto-* ja sa. *duostu-*verbit palautuvat säännöllisesti su.-sa. vartaloon **tašto-* (joskin pohjoisviron vastine viittaa lähtömuotoon **tašta-*). Merkitysyhteys lienee hyväksyttävissä, jos lähtömerkitykseksi oletetaan SSA:n tapaan 'tarttua, ottaa kiinni', josta > 'tavoitella' > 'tahtoa'. Saamen *duostut*-verbi voisi äänteellisesti palautua myös su.-sa. asuun **toštV-*, jolloin vastineeksi voitaisiin ajatella su. *tohtia*-verbiä. *tohtia*-sanalle on kuitenkin saamessa sopivampi vastine *duostat* 'uskaltaa' (E–Kld; vrt. myös marin *tošta-* 'uskaltaa; saada'). Periaatteessa saamen *duostut* voisi kyllä olla varhainen johdos *duostat*-verbistä; merkityksenkehitys 'uskaltaa, tohtia' > 'torjua, mennä vastaan' tuntuisi mahdolliselta. Tällöin ims. *tabtoa*-sanue jäisi vaille etäsukukielten vastineita.

? ETYM. VASTINE.

toivoa ~ doavut (KN: doai'vot)

Rekonstruktio: **tojvo-*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs li | sa: E U Pi Lu P In Ko

Saamen sanan merkitys (Pi Lu P In Ko) 'toivoa'; (U Pi Lu P Ko) 'arvella, luulla'; (E) johdos *dāajvoehtidh* 'luvata'.

Ims. sanan merkitys (su ink ka) 'haluta hartaasti; toivottaa; luvata, ennustaa; luulla'; johdos *toivottaa* (su ka) 'toivoa, toivottaa', (ka ly ve vi vs li) 'luvata'.

Sanoilla on laaja levikki sekä itämerensuomessa että saamessa, ja merkitys ja äännesuhteet ovat kieliryhmien välillä säännölliset. Substantiivilla *toivo* on suppeampi levikki sekä itämerensuomessa (su ka) että saamessa (Pi Lu P In), joten verbi lienee alkuperäisempi. Mahdollista on myös, että saamen *doavut* on vanha ims. laina (esim. Kulonen 2010: 265 ja Sammallahti 1998: 129 pitävät todennäköisemmin lainana kuin vanhana yhteissanana).

? ETYM. VASTINE.

uskoa ~ oskut (KN: os'kot)

Rekonstruktio: **usko-*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs li | sa: (Pi) Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'uskoa; olettaa, otaksua'; johdos *osku* (Lu P) 'usko'. Piitimensaamessa vain johdos *āskieltit*, joka vastaisi su. verbiä *uskaltaa*.

Ims. sanan merkitys 'uskoa, luottaa'; johdoskorrelaatti *usko* (su ink ka ve va vi vs li) 'uskominen, luottamus; uskonto'; (ly) 'tavat, oikeudet'.

SSA yhdistää nämä varovasti permiläiskielten ja hantin **eskə*-vartaloon palautuviin samanmerkityksisiin verbeihin, jolloin vks. 1. tavun labiaalivokaali olisi syntynyt 2. tavun assimilaatiovaikutuksesta sanan siirryttyä ensin kontinuaatiiviseen -o-johdostyyppiin. Saarikivi (2010: 255–256) esittää toisena mahdollisuutena, että 2. tavun labiaalivokaali olisi alkuaan peräisin nominijohdoksesta (**iske-w-* > **iskeo* > **uskeo*), josta se olisi siirtynyt myös vastaavaan verbiin. Myös eräät itäsaamen reliktit voisivat viitata illabiaalisiin kantamuotoihin (mp.) ja labiaalisten varianttien myöhempään leviämiseen kielialueella. Koivulehto (1989: 184) on myös esittänyt ims.-sa. sanueelle mahdollisen germaanisen lainaetymologian (< kgerm. **wunskā* ~ **wunsko-* 'halu, toive, toivo').

Saamessa verbi näyttää levikin perusteella primaarilta substantiiviin *osku* nähden. Merkityksen, levikin ja äännesuhteiden kannalta kyseessä voi olla vanha yhteissanana tai laina itämerensuomesta.

? ETYM. VASTINE.

6.2.2 Intransitiiviset perusverbit

ulvoa ~ **holvut (KN: hol'vot)**

Rekonstruktio: **ulvo-* (> sa. *olvu-* + epenteettinen *b-*)

Levikki: su ink ka ly va vi vsMT li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'ulvoa, parkua'.

Itäsaamassa sanan saP *holvut* vastine on vokaalialkuinen, esim. In *olvođ*, Ko *åhvvad*. Näin ollen saamen sana voidaan rekonstruoida kantasaameen muodossa **olvō-* ja su.-sa. kantakielen vartaloon **ulvo-*. Onomatopoeettiset sanat ovat yleensäkin alttiita äänteelliselle variaatiolle, ja kantasaamassa sananalkuinen *b-* on uutena foneemina selvästi sisältänyt ekspressiivistä potentiaalia (vrt. Olthuis 2002: 287). Äänteelliseltä kannalta sana voi periaatteessa olla saamassa myös vanha laina itämerensuomesta.

? ETYM. VASTINE.

seisoa ~ **čuožžut (KN: čuož'žot)**

Rekonstruktio: **šajčo-*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'seisoa; pysyä'.

Sanoilla on mahdollisia vastineita myös mordvassa (*št'ams* 'nousta, ojentautua'), marissa (I *šínčem* 'istua; seisoa'), komissa (*sid'žni* 'asettua jhk') ja obinugrissa (manI *tuús-*). Alkumuoto on nähtävästi ollut **šajča-/šajša*; osassa kieliä (sa, md) on liudennus voinut vaikuttaa sanan sisältä sen alkuun (jolloin *s > š*) (SSA). Aikio (2002: 30–31) esittää, että verbillä on ollut kantaauralissa etuvokaalinen variantti **sāššä-*, josta päästään säännöllisin ääntenmuutoksin marin, komin sekä samojedin muotoihin (Aikio yhdistää etymologiaan kantasamojedin vartalon **tense-* 'pysähtyä, rauhoittua, pysyä paikoillaan'). Eteläviron *saisa-* liittyy säännöllisenä vastineena uralilaiseen **šajša-* perheeseen; itämerensuomen muissa, *seiso-/seisa-*vartaloon palautuvissa vastineissa ilmenee sama *ai > ei* -muutostendenssi kuin sanoissa *heinä* (vs. *hain*), *seinä* (vs. *sain*), *seinäs* (vs. *saiwas* ~ *saibas*). Toinen äänteellinen ero on, että 2. tavun labiaalivokaali esiintyy vain ims. kielten pohjoisryhmässä, kun taas eteläryhmässä vartalovokaalina on *a* (va. *seisa-*, vi. *seisa-*, vs. *saisa-*). Labiaalivokaalin rekonstruoiminen su.-sa. kanta-

kieleen edellyttää siis, että kantakielessä olisi kuitenkin murteittain säilynyt myös *a*-vartaloinen variantti. Huomattakoon myös, että konsonanttivartaloinen infinitiivi-muoto su. *seistä* ~ *seista* ei ole säännönmukainen myöskään *-a*-vartaloille, vaan edellyttää yleensä *-e*-vartaloa (vrt. Hakulinen 1979: 78–79).

? ETYM. VASTINE.

6.2.3 Transitiiiviset tai agentiiviset t-johdokset

kajota ~ gádjut (KN: gaggjot)

Rekonstruktio: **kajo-* (sa: ?)

Levikki: su (et. LounSm Satak Häme) vs* | sa: U Pi Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'auttaa, pelastaa, vapauttaa'; (U) 'parantaa'.

Ims. sanan merkitys 'koskea; ryhtyä, sekaantua; vaikuttaa; ottaa huomioon'; (vs) *ka(j)eda* 'katsoa, tunnustella, tarkastaa; hankkia'.

SSA antaa su. *kajota*-sanalle vastineita ugrilaiskielistä (hanI *kaj-* 'törmätä; osua (apueissa ym.)', manI *χōj-* 'koskea, osua') ja epävarman vastineen udmurtista (*knvajinj* 'parantua, voimistua, lihoa'). Saamen *gádjut*-verbi sopii merkityksen puolesta näihin rinnastettavaksi, mutta epäsäännöllinen 1. tavun vokaali (ks. s. 39) viittaisi kuitenkin vanhaan lainaan itämerensuomesta.

LAINA IMS. > SA.

lumota ~ lapmut (KN: lâbmot)

Rekonstruktio: su. **lumo-*, saP **limo-* / *lemo-* / *lümo-*, saIn **lumo-*, saKo **lumi-*

Levikki: su ink ka vs* | sa: P In Ko* Kld*

Saamen sanan merkitys 'lumoutua; lumota (esim. susi ihmisen puhumattomaksi)'.

Ims. sanan merkitys 'lumota, taikoa, noitua (vaarattomaksi), kääntää (silmit)'; muoto-variantit (ka) *lumoa*, (vi) *lummata*, (vsM vi Häädemeeste) *lummutada*.

SSA antaa sanoille vastineen marista (I *lumemr. šind'žam lumem* 'lumota silmät, sokaista taikomalla'). Pohjoissaamen *lapmut*-sanana 1. tavun vokaali on epäsäännöllinen; su.-sa. vartalosta **lumo-* pitäisi tulla > ksa. **lomō-* > saP ***lopmu-*. Epäsäännöllisyys voisi selittyä sillä, että varsinkin pohjoissaamen alueella näyttää vaikuttaneen dissimilaatiotendenssi, jossa kantasaamen **o* on labiaalikonsonantin vieressä sporadisesti muuttunut **g*:ksi (vrt. esim. saP *laksi* 'kaste' < ksa. **lepsē* < **lopsē* < k-ur. **lupsa*; ks. Aikio 2009: 118). Inarinsaamen *lommood* 'lumota' palautuukin säännöllisesti ksa.

**lom̃ō*-vartaloon, joten tällainen kehitys voisi olla mahdollinen. Koltansaamen *loommâd* (ja kildinin *loomme*) eroaa taas edellisistä sikäli, että se palautuu asuun ksa. **lom̃e*- < su.-sa. **lumi*-. Nyt on periaatteessa kaksi vaihtoehtoa: joko koltan ja kildinin verbit ovat sekundaaristi vaihtaneet johdostyyppiä, tai sitten inarin- ja pohjoissaamen verbit ovat tehneet näin (mahdollisesti suomen *lumota*-verbin vaikutuksesta). Yleinen periferioiden konservatiivisuuden periaate huomioonottaen jälkimmäinen vaikuttaisi todennäköisemmältä, jolloin siis alkuperäinen asu olisi ksa. **lom̃e*- < su.-sa. **lumi*-, ja labiaalivartaloiset muodot sekundaarisia.

? ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

6.2.4 Intransitiiviset ja ei-agentiiviset t-johdokset

pudota ?~ **bođu-, bođuid, bođus (KN: bođo, bođoi, bođos)**

Rekonstruktio: **pudō*-

Levikki: su ink ka ve vi vs li | sa: E* U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'irrallaan (oleva)'.

Ims. sanan merkitys (su ka li) 'pudota', (vi vs li) 'karista, murentua'; (ve vain) johd. *pudotada* 'pudottaa, varistaa'.

Aikio (2006: 22–23) yhdistää su. *puto*- ja sa. *bođu*-sanueet uskottavasti udmurtin ja marin 'hajo(tt)amista' merkitseviin sanoihin (udm. *pi'(i)*-, mari *pudešta*-, *puderte*-) ja kantasamojedin **pəjü*- 'to hit, chop wood' -vartalon johdannaisiin (< k-ur. **pud'a*). Ims. ja saamen sanueet ovat laajalevikkisiä ja niissä esiintyy lähes poikkeuksetta labiaalivokaali toisessa tavussa, joten näille voidaan rekonstruoida su.-sa. vartalo **pudō*-.

ETYM. VASTINE.

tauota ~ **duovgut (KN: duow'got)**

Rekonstruktio: **tavko*-

Levikki: su (et. Häme ESavo ja ymp., Verml) ink* va* (vi*) | sa: Pi P

Saamen sanan merkitys (Pi) 'ehtyä (maidontulo)'; (P) 'tulla vieroitetuksi (imevä poronvasa); vieroa, arkailla'; (apuverbinä) 'hävetä, pelätä (tehdä jtak)'; johdos *duovgudit* 'vieroittaa' (Pi P).

Ims. sanan merkitys (su) 'lakata; lopettaa, seisauttaa'; johdoskorrelaateja *tauottaa* 'lopettaa, seisauttaa', *tauko* 'paussi', *taukea* 'säyseä; hiljainen (käynti)'; (ink) *tauwveta*, (va) *taugeta* 'kuolla, nääntyä (et. eläin)', (vi Kuusalu) *taugema* 'heiketä, lakata'.

SSA antaa ims. *tauko-* ~ *tauka-* ja saamen *duovgu*-vartalolle epävarman permiläisen vastineen (ko., udm.) *dugdijnj* 'lopettaa; pysähtyä'. Sammallahti (1988: 554) on rekonstruoinut nämä varmoina vastineina suomalais-permiläiseen asuun **tenka*. Ims. ja saamen sanojen levikit ovat varsin niukat, mutta äänneasut sopivat hyvin yhteen ja merkityksetkin siinä määrin, että paremman etymologian puuttuessa nämä voidaan katsoa kantakielestä periytyviksi vastineiksi.

? ETYM. VASTINE.

vajota ~ vuodjut (KN: vuoggjot)

Rekonstruktio: **vajo-*

Levikki: su ink ka ly va ve vi vs li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'vajota, upota, painua, vaipua'; johdos *vuojubit* 'vajottaa' (E In Ko Kld).

Ims. sanan merkitys 'upota, vaipua, painua'; muotovariantti (su) *vajua* 'id.'

Ims. ja saamelaiskielten sanojen aukottomat levikit ja säännöllinen äänne- ja merkitysvastaavuus antavat su.-sa. rekonstruktioiksi verbivartalon **vajo-*. Tämä voisi olla automatiivis-passiivinen **v-*johdos vartalosta **vaja* (vrt. su. *vajaa*), siis **vaja-v-* 'tulla vajaaksi' (näin myös SSA). Suomen muotovariantti *vajua* näyttäisi edustavan yksinkertaisempaa (alkuperäisempää?) johdostyyppiä kuin *vajota* (< **vajo-t-tak*) (vrt. Kulonen 2010: 264). **vaja*-vartalolle löytyy vastineita ainakin mordvasta (E *vajams* 'vajota; hukkaa'), permistä (udm. *vijjini* 'id.') ja ugrilaiskielistä (manP *uj-* 'upota') (SSA).

ETYM. VASTINE.

6.2.5 Verbi- ja nominivartalot

kiro ~ garru (KN: gârro)

Rekonstruktio: **kiro*

Levikki: su ink ka ly ve va vi (vs) | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'kiro, kirous'; E, In-T vain verbijohdos *garrudit* 'kirota'.

Ims. sanan merkitys 'kirous; turmio; herjaus'; ly ve va vi vain verbi *kirota* (ka. merk. myös 'sättiä, soimata').

Sammallahti (1988: 543) rekonstruoii saamen, ims. ja obinugrilaiskielten (mansii *kār-*, kantahanti **koorem-*) pohjalta sugr. verbivartalon *kirā-* (*kira-*). Itämeren-suomessa ja saamessa kauttaaltaan esiintyvä labiaalivokaalinen *kiro*-vartalo antaa aihetta rekonstruoida tällaisen myös su.-sa. kantakieleen. Labiaalivokaali voisi olla tarttunut verbivartaloon nominijohdoksista *kiro* (< **kira-v*), joka tosin nykykielistä näyttää esiintyvän vain pohjoisissa ims. ja keskisissä saamelaiskielissä.

ETYM. VASTINE.

kumo ~ **gomu-, gopmut (KN: gomo, gobmot)**

Rekonstruktio: **kumo-*

Levikki: su ink ka ly* ve* va vi vs* li* | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys (*gomu-*) 'kumollaan oleva', (*gopmut*) 'kumossa, kumoon'.

Ims. sanan merkitys (taivutusmuodoissa) 'kumossa, kumollansa, vatsallaan'; NOM. *kumo* (su. murt. harv., vi) 'kupu, holvi'.

Sanojen kantavartalolle **kuma-* on runsaasti 'kumossa olemista' merkitseviä vastineita kaikista kielikunnan haaroista, esim. mdE *komavtoms* 'kallistaa, kumota', mariI *kumǝk* 'nurin', manI *χam-* 'kaataa kumoon'. Illabiaalisesta *kuma*-vartalosta johdettuja ilmauksia on myös ims. kielissä, esim. ka. *kumata* 'kumota', *kumalleb* 'kumoon', ve *kumaita* 'kääntää kumoon', vs *kummali* 'kumollaan', li *kumälǝz* 'kumollaan, -leen' (SSA); samaten saamessa on myös illabiaalivokaaliseen **kuma*-vartaloon palautuvia johdoksia, kuten saP *gomihit* 'kumota', *gobmát* 'alassuin, kumossa'. Labiaalivokaalisten johdosten levikki on kuitenkin molemmissa kieliryhmissä niin laaja, että **kumo*-vartalon rekonstruoiminen yhteiseen kantakieleen lienee perusteltua.

ETYM. VASTINE.

mulko- ?~ **mulgut (KN: mul'got)**

Rekonstruktio: su. **mulko-*, sa. **mülko-*

Levikki: su ka | sa: P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'mulkoilla'.

Ims. sanan merkitys: *mulkosilmä* 'pyöreänä tuijottava silmä', *mulkoilla* 'vilkuilla, tuijottaa silmät pyöreinä'.

SSA epäilee saamen sanuetta lainaksi suomesta; Aikio (2007) on myös lainaselityksen kannalla. Ensitavun vokaalit eivät vastaa säännöllisissä etymologioissa tavattavia suhteita, vaan vastaavuus su. *u* – sa. *u* on tyypillinen lainoille. Tämän ja

saamen suppeahkon levikin (In Ko Kld) perusteella lainautumista voidaankin pitää varmana.

LAINA IMS. > SA.

siivo ~ **divvut (KN: divvot)**

Rekonstruktio: **tivo-*

Levikki: su ink ka viR (?< su) | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'korjata; asettaa; tekeytyä (jksik); tupata'.

Ims. sanan merkitys 'siisteys, järjestys, kunto; siisti, hyvätapainen'; johd. esim. *siivota*.

Itämerensuomen ja saamen sanueet palautuvat säännöllisesti su.-sa. vartaloon *tivo-*, ja myös ims. 'siistimiseen' ja sa. 'korjaamiseen' liittyvät merkitykset ovat riittävän samankaltaiset, jotta näiden etymologinen yhdistäminen on mahdollista.

ETYM. VASTINE.

6.3 Nominivartalot

6.3.1 Verbikantaiset johdokset

alku ~ **álgu (KN: al'go)**

Rekonstruktio: **alko* (sa: ?**álko*)

Levikki: su ink ka ly ve va vi | sa: E U Pi Lu P

Saamen sanan merkitys 'alku, alkuperä'.

Ims.: virossa yl. *algus*; muoto *algu* vain koillisrannikkomurteiden ympäristössä.

Ims. *alku* ja sa. *álgu* ovat teonnimijohdoksia vastaavista verbeistä su. *alkaa* (su-vi) ja saP *álgit* (E-T). Ensitavun epäetymologisen vokaalisuhteen (sa. *á* – su. *a*) takia saamen verbi on katsottava vanhaksi ims. lainaksi (vrt. Korhonen 1981: 91; Sammallahti 1998: 228); ims. *alkaa*-verbin etymologiseksi vastineeksi taas sopii saP *vuolgit* 'lähteä' (E-T). Saamen *álgu* on siten joko itsenäinen johdos lainaperäisestä *álgit*-verbistä tai suoraa lainaa itämerensuomesta.

LAINA IMS. > SA.

elo ~ **eallu (KN: ællo)**

Rekonstruktio: **elo*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs li | sa: Pi Lu P

Saamen sanan merkitys 'poro-, peura-, lammaslauma; omaisuus, varat'.

Ims. sanan merkitys (su–li) 'elämä'; (ka) 'elatus, ansiot'; (su) 'vilja; elintarpeet; karja'; (su ka ly ve) 'omaisuus, tavara'; (vi vs li) 'asuinpaikka, talo'.

Sekä ims. *elo* että saamen *eallu* voidaan analysoida teonnimijohdoksiksi kantauraliin palautuvasta *elää-* (saP *eallit*)-verbistä. Äänteelliseltä kannalta molemmat johdotukset voisivat palautua su.-sa. kantakieleen. Saamen *eallu*-sanankapeahko levikki ja spesifinen, oletettuun kantaverbiin välittömästi liittymätön merkitys viittaavat kuitenkin siihen, että kyseessä olisi laina suomesta.

? LAINA IMS. > SA.

luku ~ **lohku (KN: lokko)**

Rekonstruktio: **lukeo*

Levikki: su ink ka ly vaKu vi vs li | sa: E U Lu P In

Saamen sanan merkitys (Lu P In) 'lukumäärä, lasku, luettelo'; (E U) 'lukeminen; luettava'.

Ims. sanan merkitys (yl.) 'lukumäärä', (su ka ly) 'lasku, tili'; (su ink ka) 'loitsu'; (va) 'vähän; huolenpito, vaarinotto'; (vi vs) 'tapaus, juttu'; (vi) 'arvostus'.

Ims. *luku* ja sa. *lohku* ovat johdoksia vastaavasta verbistä su. *lukea*, sa. *lohkat* (molemmat mm. 'laskea; lukea; lausua; pitää jonakin'; yleisiä kautta kielialueen). Verbit palautuvat suomalais-ugrilaiseen kantakieleen (**lukei-*); vastineita löytyy kaikista muista kielihaaroista paitsi samojedista, esim. mordvassa (E) *lovoms* 'laskea', johd. *lovnoms* 'lukea'. Sanan mdE *luw* 'luku' kuuluminen näiden yhteyteen on äänteellisesti epäselvää; mahdollisesti kyseessä on murteellinen yleistys (vrt. M *luwäms* 'laskea') tai laina marista (jossa *lu* '10'). Sanat su. *luku*, saP *lohku* voivat olla yhtä hyvin kieli-ryhmissä erikseen muodostettuja kuin kantakieleenkin palautuvia johdoksia. Etelä- ja uumajansaamen sanat ovat ainakin merkitykseltään ilmeisesti myöhäisiä, modernista 'lukea tekstiä' -merkityksestä johdettuja. Lu–In *lohku*-sanassa voi olla myös suomen vaikutusta.

? ETYM. VASTINE.

meno ~ **mannu (KN: mânno)**

Rekonstruktio: **meno* (sa: ?)

Levikki: su ink ka va vi vs | sa: Lu P In

Saamen sanan merkitys 'meno, matka, kerta'.

Ims. sanan merkitys (yl.) ’meneminen’; (ink ka vs) ’kulut, kulutus; tappio’; (ka) ’hengenmeno’; (su ka vi) ’metelöinti, riehunta’.

Ims. *meno* ja sa. *mannu* ovat teonnimijohdoksia vastaavista verbeistä su. *mennä* ja saP *mannat*, jotka palautuvat uralilaiseen verbivartaloon **meni-* (SSA). Mikäli johdos (**meno*) olisi muodostettu jo su.-sa. kantakielessä, odottaisi kuitenkin saamessa säännöllisen äännekehityksen mukaan asua ***meannu*. Näin ollen johdos *mannu* voidaan rekonstruoida korkeintaan kantsaameen asti. Periaatteessa on mahdollista, että esisaamelainen **meno* olisi läheisessä yhteenkuuluvuussuhteessa kantaverbiinsä seurannut tämän vartalon äännekehitystä äännelaillisten muutosten sijaan, mutta tällaisesta kehityksestä ei ole kuitenkaan mitään varsinaisia todisteita.

ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

näkö ~ **niehku (KN: niekko)**

Rekonstruktio: **näko*

Levikki: su ink ka va vi vs li | sa: U Pi Lu P

Saamen sanan merkitys ’uni, unennäkö; unelma’.

Ims. sanan merkitys (su ink ka ly va) ’näkö(kyky)’; (su ka vs li) ’näky; ulkonäkö’; (ink ka va vi vs li) ’kasvot’. Vrt. su. *näky*.

Ims. *näkö* on johdos *näke*-verbivartalosta ja saamen *niehku* (korrelaatio)-johdos verbistä *niegadit* ’uneksia’. Verbit palautuvat sgr. kantamuotoon **näki-*, jolla on vastineita mordvassa (E *nejems* ’nähdä’), udmurtissa (*naanj* ’katsoa’) ja ugrilaiskielissä (hanI *ni-* ’näkyä’, unk. *néz* ’katsoa’). Saamen *niehku* ei voi sellaisenaan palautua su.-sa. johdokseen **näko*, vaan säännöllisen äännekehityksen mukainen muoto olisi saP ***nähku*. Niinpä *niehku* on katsottava saamen erilliskehityksen aikaiseksi johdokseksi. Saamessa on myös samantapainen sana saP *neahku* ’ulkonäkö’ (Lu In), jota on pidetty lainana suomesta (SSA).

ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

teko ~ **dahku (KN: dákko)**

Rekonstruktio: **teko*

Levikki: su ink ka ve va vi vs li | sa: Pi Lu P In

Saamen sanan merkitys ’teko, tekeminen’.

Ims. sanan merkitys (su ink ve va vi vs) ’teko, työ’; (ka) ’parittelu’; (kaP) ’poron korvamerkin leikkaus’; (li) mon. *tięgüd* ’kasvot’.

Ims. *teko* ja sa. *dabku* ovat johdoksia vastaavista verbivartaloista su. *teke-* ja saP *dabka-*, joilla on yhteisiä vastineita mordvassa (E *t'ejems* 'tehdä; panna') ja ugrilaiskielissä (unk. *temi* 'panna'). Tässä pätee sama kuin *meno*-sanana tapauksessa (s. 64), eli saamen *dabku* ei vastaa äänneläisesti oletettua su.-sa. johdosta **teko* (säännöllinen asu olisi saP ***deabku*), joten johdos on saamessa myöhemmin muodostettu (tai ainakin kantaverbinsä vokaalisto on mukautettu).

ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

tunto ~ **dovdu (KN: dow'do)**

Rekonstruktio: **tumto*

Levikki: su ka (ly) vi (Wied) | sa: Pi Lu P

Saamen sanan merkitys 'tieto; tunne; kokemus'.

Ims. sanan merkitys (su ka) 'tunto(aisti); tuntemus; tajunta'; (vi) 'tunne, tuntu'; (ka; ly johd. *tundož*) 'tuttavuus'.

Ims. *tunto* ja sa. *dovdu* ovat johdoksia verbeistä su. *tuntea*, saP *dovdat* 'tuntea, tunnistaa', joilla on etymologisia vastineita permiläiskielissä (ko. *tedni* 'tuntea, tietää'), unkarissa (*tud* 'tietää') ja samojedikielissä (nen. *tumtä-* 'tuntea'). Äänteellisesti on mahdollista, että ims. *tunto* ja sa. *dovdu* palautuisivat su.-sa. kantakielen johdokseen **tumto*. Suppeahkoon levikkiin nähden on toisaalta melko todennäköistä, että kyseessä on nuorempi, erillinen johdos kummassakin kieliryhmässä.

? ETYM. VASTINE.

6.3.2 Yksinkertaiset u/o-nominijohdokset

aimo ~ **áibmu (KN: ai'bmo)**

Rekonstruktio: **ajmo* (sa: ?)

Levikki: su ink ka (Suojärvi, kansanr.) va vi | sa: E U Pi Lu P In Ko

Saamen sanan merkitys 'ilma, maailma; rajuilma; pitkä ajanjakso, elinaika, välimatka; henki, mieli, ajatus; voima, kyky', (obliikvisijoissa eräissä sanontatavoissa mm.) E *aajmuon* 'kunnollinen, sääntillinen, oikea, melko, sangen', Pi *aimun*, Lu *áimon*, P *aimmuin* 'hyvässä kunnossa, hoivassa', In *áájmuin* 'tallessa'.

Ims. sanan merkitys (su ka) 'oivallinen, kelpo, todellinen, aito, tärkeä; alituinen, vakituinen'; (va) 'häkä'; (ink va vi) *aima* 'pelkkä, pelkästään'.

Ensitavun vokaalivastaavuus ei ole ims.-saamelaiselle perintösanastolle tyypillinen (vrt. *ampua* ~ *ábbut* s. 46), mutta mikäli äännevastaavuus katsottaisiinkin hyväksyttäväksi, eroavat sanojen merkitykset näissä kieliryhmissä siinä määrin, ettei etymologinen yhteenkuuluvuus näytä luultavalta. Saamen *áibmu*-sanan alkuperäisimpiä merkityksiä lienee 'ilma, maailma'; ajanjakson ja välimatkan merkitykset ovat näistä johdettavissa, kun taas merkitys 'henki, mieli' sekä tämän johdannaisena 'voima, kyky' lienee peräisin sekaantumisesta sanaan *váibmu* 'sydän; mielenlaatu, luonne', alkuaan ilmeisesti 'henki, sielu'. Samasta vartalosta johdetut 'kunnollista' yms. merkitsevät ilmaukset noudattavat samaa semanttista mallia kuin saP *albma* 'kunnan, oikea' ~ *albmi* 'taivas; maailma; rajuilma' (vrt. su. *ilmi* ← *ilma*).

Saamen *áibmu*-sanalle on esitetty skandinaavinen lainaetymologia (← ksk. **haima-* 'kylä' > mnorj. *heimr* 'maailma'; ks. Sköld 1960: 11–13; Sammallahti 1998: 227). Itämerensuomalaisten *aimo*, *aima* -sanojen puolestaan on arveltu olevan yhteydessä laajasti ims. kielissä tunnettuun adverbiin *aivan* ~ *aivoin* ja sen nominatiiviseen kantamuotoon *aiva* (suomen vanhassa kirjakielessä 'pelkkä, yksinomainen'), jolle on esitetty sekä germaaninen että arjalainen lainaetymologia (SSA). Käytännössä vain suomessa esiintyvä labiaalivokaalinen *aimo*-sana eroaa toisaalta siinä määrin merkitykseltään sekä *aima*- että *aiva*-sanueista, että sen osalta voisi epäillä myös lainautumista saamesta suomeen.

ERILLISKEHITYS. (? LAINA SA. > IMS.)

ehto ~ **eaktu (KN: æk'to)**

Rekonstruktio: **ekto*

Levikki: su (ink) ka | sa: Pi Lu P In Ko

Saamen sanan merkitys 'edellytys' (P In); 'vapaa valintavalta, vapaaehtoisuus, tahallisuus' (Pi Lu P In Ko), *ektui* (ILL., postp.; P) 'suhteen'.

Ims. sanan merkitys (su kaVi) 'edellytys; vaihtoehto; vapaa valta, vapaa tahto; suhde'; *ebdolla* 'tarjolla'; (ka) *minun ehtob* 'yhtä nopeasti kuin minä'; ink. vain johdos ehtoisa (run.).

Koivulehto (1989: 5–9) selittää Kettusen (1959: 219–221) tapaan suomen *ehto*-sanan johdokseksi vain vanhojen sanakirjojen mainitsemasta *ehtää*-verbistä, jota nykyisissä ims. kielissä edustavat johdot *ehtiä* ja *eb(d)ättää*. Verbi olisi Koivulehdon mukaan alkuaan merkinnyt 'kykenemistä, mahtamista' ja lainattu samanmerkityksestä esibaltilaisesta verbistä **iēgh^h-iō/iē-* (> liett. *jėgti*). SSA pitää *ehto*-sanan liittämistä tähän epäuskottavana, joskin Koivulehdon esittämä semanttinen kehitys

'kykeneminen, voima, valta, mahdollisuus' > 'vapaa valinta, valintavalta, tahto' vaikuttaisi luontevalta.

Korhonen (1981: 104, 173) pitää saamen sanaa lainana suomesta, SSA taas etymologisena vastineena, jossa on ”osaksi vaikutusta suomesta”. Yksistään näiden sanojen levikin ja äänneasun perusteella olisi periaatteessa mahdollista sekä sanan periytyminen kantakielestä että lainautuminen suomesta saameen. On kuitenkin otettava huomioon, että jos *ebto* katsotaan kuuluvaksi samaan sanueeseen kuin *ebtiä*, palautuu vartalo tällöin suomalais-permiläiseen asuun **ešti-* (vrt. sa. *astat* 'ehtii', ko. *eštyny* 'tehdä valmiiksi; ehtiä; voida'). Tällöin saamen *eaktu* ei voi olla kyseisen kanta-muodon perillinen, vaan sen on oltava lainaa itämerensuomesta.

LAINA IMS. > SA.

eno 1 ~ **eanu : edno- (KN: æno)**

Rekonstruktio: **enoj/*eno(v)*

Levikki: su ink va vi vs | sa: E U Pi Lu P In Ko Ak T

Saamen sanan merkitys 'eno; (P myös) äidin miesserkku; (miehen) sisaren lapsi'.

Ims. sanan merkitys 'äidin veli', (va vi myös) isän veli.

Virossa ja vatjassa ensitavun vokaali on sekundaaristi labiaalistunut (*ono, onu* ym). Sekä saamen (In *iänui*) että itämerensuomen (ink, su. murt. *eno(i)*) sanat palautuvat *oi*-diftongilliseen muotoon. Sammallahden (1999: 73) mukaan kuitenkin tämä sanarinnastus on ainoa laatuaan, joten **-oj*-diftongin rekonstruoiminen suomalais-saamelaiseen kantakieleen ei ole aiheellista: saamen **-oj* palautuu säännöllisesti su.-sa. **-ov* < **-iv/-av* -sekvenssiin (ks. tarkemmin luku 4.4), ja ims. *eno(i)* lienee saanut *ɪ:nsä* sekundaaristi, joko mukautumalla *-oi* (< **-Ai*) -deminutiivityyppiin tai saamen vaikutuksesta. Labiaalivokaalisen johdoksen **eno(v)* < **enä-v* palautuminen yhteiseen kantakieleen näyttää kyllä sinällään mahdolliselta.

ETYM. VASTINE.

eno 2 ~ **eatnu (KN: ædno)**

Rekonstruktio: **eno*

Levikki: su (Peräp Länsip), ka (Vi, Rukaj) | sa: E Lu P Ko

Saamen sanan merkitys 'pääjoki' (P Ko); 'joki, virta' (Lu); 'puro' (E).

Suomen sanan merkitys 'valtajoki, väylä' (Peräp Länsip), lisäksi yhdyssanassa *enovesi* 'kevättulva (Ujala); suuri selkävesi (Kuhmo), virtaava joki (Täräntö)'; ka *eno* 'syvä paikka, väylä (joessa, virrassa)'.

Suomen ja karjalan sanojen pohjoinen levikki viittaa vahvasti saamelaiseen laina-alkuperään (Aikio 2009: 245–246). Urjalan *enovesi* 'kevättulva' lienee selitettävä erilliseksi muodosteeksi (← *enä* 'suuri') tai lainaksi.

LAINA SA. > IMS.

ilo ? ~ **Pi alluo**

Rekonstruktio: **ilo*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs (li) | sa: Pi Lu

Saamen sanan merkitys 'halu, taipumus', johd. Pi *aluotit*, Lu *alotit* 'koettaa, houkuttella, suostutella'.

Ims. sanan merkitys 'riemu', (ka. myös) 'huvi, ilonpito; vekkuli; kumma?; (vi) 'kauneus'; johd. *iloisa* (ka. myös, vi.) 'kaunis, korea'.

Liivissä on yleisitämerensuomalaiselle *ilo*-sanalle epävarma, illabiaali-vokaalinen vastine *ilä* 'luonto, luonne' (SSA). Saamen **ello*-sanue on suppealevikkinen mutta äänteellisesti moitteeton vastine ims. *ilo*-vartalolle. Semanttinen yhteyskin 'halun, houkuttelun' ja 'ilon' välillä tuntuisi olevan perusteltavissa. Merkitys ja äänneasu ovat sikäli erilaiset, että laina tuskin on kyseessä (sen sijaan saP *illu* 'ilo' lähikielten vastineineen on selvä laina suomesta). (Vrt. Sammallahti 1998: 249.)

? ETYM. VASTINE.

kalto ? ~ **guoldu (KN: guol'do)**

Rekonstruktio: **kalto*

Levikki: su (LounSm PHäme Kain) | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'tuulen nostattama lumipyörre, lumimyrsky'.

Suomen sanan merkitys 'keväällä pitkään sulamatta säilyvä jäinen kohta maassa, iljanne, jäinen kohta tiessä'; rinnakkaisasuna *kallo*.

Kaikissa saamelaiskielissä esiintyvä **kuoltō*- toimii myös verbivartalona muualla paitsi pohjois- ja inarinsaamassa (esim. saE *gåaldodh* 'pyörteillä (lumesta)'). Aikio (2006: 28–29) on esittänyt saamen vartalolle germaanisen etymologian: esi-saamen **kalto*- ← kgerm. **kalda*- 'kylmä' tai **kaldō*- (> isl. *kalda* 'tuulla kylmästi'). Aikio ei ota kantaa siihen, onko sana yhteydessä suomen *kalto*-sanaan. Semanttisesti sanueilla ei ole juuri muuta yhteyttä kuin että molemmat viittaavat jollakin lailla kylmiin asioihin. Tämä yhteys selittynee luontevimmin siten, että sekä saamen että suomen sanat palautuvat erikseen germaaniselta taholta saatuihin lainoihin. Suomessa skandinaavisiksi lainoiksi on jo selitetty esim. *kalea* 'viileä, kolea; kova' (vrt. mnorj.

kala 'frieren, kalt machen'; Aikio 2006: 29), *kolea* (~ saP *goallut* 'palella' ← esigerm. **kolo-*; mp.) ja pohjoisten murteiden *kalla* 'jääröykkiö rannassa, luja sulamaton jää' (← ru. murt. *kalla*, *kalle*, *kall* suunnilleen id.; SSA s.v.).

Suomen murteissa asu *kalto* esiintyy varsin suppealla alueella, vain lounaismurteiden pohjoisryhmässä ja joissakin lähipitäjissä. Muualla Lounais-Suomen, Pohjois-Hämeen ja Kainuun seuduilla tavattava asu on *kallo*; vrt. myös Töysästä ja Nurmosta kirjattu *kallokeli* 'jäinen, iljanteinen keli' (SMS s.v.). Levikin perusteella voisi olla ajateltavissa, että nominatiivimuoto *kalto* olisi analogisesti *kallo*-vartalosta muodostettu "vahva aste". Lounaismurteissahan heikko aste esiintyy myös kaikissa nominitaivutuksen monikkomuodoissa, esim. *pelto* : PL. PART. *pelloi*, joten aste-vaihtelullisen ja -vaihteluttoman paradigman sekaantumiselle on hyvät edellytykset. Ainakin Kainuun murteiden *kallo* lienee tavalla tai toisella yhteydessä edellä mainittuun pohjoiseen *kalla*-sanaan, koska molempien keskeisiä merkitysvariantteja ovat 'sulamatta jäänyt jääkasauma rannalla, ympäristöään korkeammalle jäänyt jäinen talvitien pohja' (SMS s.v.).

ERILLISKEHITYS.

kalu ? ~ **gálvu (KN: gal'vo)**

Rekonstruktio: **kalu*/**kalvo*?

Levikki: su ink ka ly ve va vi | sa: Pi Lu P In Ko

Saamen sanan merkitys '(kauppa, talous)tavara, työkalu; (Ko myös) miehen kalu'.

Ims. sanan merkitys 'kapine, esine, (työ)väline, tarvepuu; penis; tavara, omaisuus; (ka ve) (kuivunut, palanut) puukappale, kalikka.

Ensitavun vokaalivastaavuus on epäsäännöllinen eikä ims. kielissä ole jälkiä oletetusta *v*-llisestä **kalvu*-sanasta, joten rinnastus lienee hylättävä (NSES: 333–334; Saarikivi 2009: 137–139). Saarikiven (mp.) mukaan ims. *kalu* on lainaa muinaisvenäjän sanasta *kolū* 'keppi, palikka, kalikka, hirsi' ja saamen *gálvu* puolestaan mahdollisesti johdos sanasta *gálva* 'kuiva puu, erit. koivu'.

ERILLISKEHITYS.

kanto ~ **guottu (KN: guoddo)**

Rekonstruktio: su. **kanto*, sa. **kantoj* < **kantov*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'kanto; maasta väännetty tai myrskyn kiskoma juurakko; kaatunut puu'.

SSA antaa myös mordvasta vastineen (E *kando*, M *kanda* 'kaatunut puu'), joka äänteellisesti vastaa vartaloa **kanta* (ilman labiaalelementtiä). Ilmeisesti *kanto* onkin johdos vanhasta *kanta*-vartalosta (kantauralin **kǝnta*), jota vastaavat sanat obinugrissa merkitsevät 'aitan jalkaa' (itähantin *kant*, itämansin *kǝnt*) (vrt. Aikio 2006: 30). Itämerensuomen ja saamen sanojen rekonstruoimiselle yhteisen kantakielen johdokseksi (**kanta-v* > **kanto[v]*) ei merkityksen ja laajan levikin puolesta ole esteitä.

ETYM. VASTINE.

koljo ?~ **Lu goalljo**

Rekonstruktio: **koljo*

Levikki: su ka vi vs (läh. M T) | sa: Lu

Saamen sanan merkitys 'iso, suora honka'.

Ims. sanan merkitys (su) *koljo* ~ *kolja* ~ *kolju* ~ *koljumi* 'isokokoinen ihminen t. eläin; myyttinen jättiläinen; tauteja aiheuttava henki, paholainen; kömpelö esine'; (ka. run., loits.) *Koljoi*, *Koljolinainen* 'myyttinen olento'; (vi) *koll* : *kolli* ~ *kollu* 'kummitus, mörkö, tonttu; täi'.

Suomen *kolja* ~ *koljo* -sanalle on esitetty permiläis- ja ugrilaiskielistä mahdollisia vastineita, jotka tarkoittavat mm. pahaa henkeä, sairauden aiheuttajaa ja kuumetautia (SSA). Luulajansaamen *goallja* ~ *goalljo* ~ *goajllo* (Grundström 1946: s.v. *käl'ja*, *käi'lo*) näyttäisi suppean levikkinsä ja äänteellisen variaationsa perusteella vahvasti lainalta suomen *kolja* ~ *koljo* -sanasta, mikäli sillä ylipäätään on siihen mitään yhteyttä.

? LAINA IMS. > SA.

käly ~ **gálojeatni (KN: gälöjædne)**

Rekonstruktio: **kälö*, sa. **kälöj-* < **kälö-*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs li | sa: E U Pi Lu In Ko

Saamen sanan merkitys 'käly, miehen veljen tai serkun vaimo'.

Ims. sanan merkitys 'miehen tai vaimon sisar; veljen vaimo', (vi) 'miehen veli, miehen veljen vaimo'.

Sanalle on esitetty säännölliset vastineet mordvasta (M *kel* 'käly'), permistä (ko. *kel* 'miehen veljen vaimo', udm. *kal'i* 'miniä'), obinugrista (khan. **kööN*) ja samojedista (ksam. **kelə*) (SSA; Sammallahti 1988: 538). Sanan on oletettu olleen jo kantaauralissa *-w*-päätteinen johdos (**kälän*; Sammallahti mp.), mikä selittää sekä ims.

ja saamen labiaalivokaalit (**kälän* > **kälo(v)*) että toisaalta vartalovokaalin kehittymisen redusoituneeksi vokaaliksi kantasamojedissa (tämä tapahtui puolivokaalien **w* ja **j* edellä; ks. Sammallahti 1988: 485).

Itämerensuomen ja saamen sanat ovat yksiselitteisesti labiaalivokaaliseen jälkitavuun palautuvia. Ims. sanat palautuvat kantasuomen *-*ü*:hyn (su ka ink ly *käly*, ve *kälü*, *käl'u*, va *tšälü*, vi *käli*, li *kälü*) lukuunottamatta eteläviron varianttia *kälo* (run.; Wied), joka voisi viitata vanhan, primäärin labiaalivokaalin säilymiseen sanan siirryttyä kielialueella muuten uuteen *u/y*-labiaalivartalotyyppiin.

ETYM. VASTINE.

lahko ?~ **luosku (KN: luos'ko)**

Rekonstruktio: **laško*

Levikki: su ka ly ve va vi vs | sa: Lu P In Ko

Saamen sanan merkitys (Lu) *luoská* (P) *luosku* 'ravistunut vene tai muu puuesine'; *luoskanit* (P In Ko) 'ravistua, tulla raihnaiseksi'.

Ims. sanan merkitys (su) 'yhteisöstä eronnut itsenäinen ryhmä (etenkin uskonnollinen); (vanh.) puolue; työyhteisö'; (su [LaatKarj PKarj Kain] ka ly ve) 'palkki, lankku (lattiassa tai laipiossa)'; (va) 'halkaistu pölkky'; (vi) 'ero; hiusten jakaus; lahko'.

Äännehistoriallisesti saamen **luoske*-sanuetta voisi ims. *labkon* lisäksi (ja paremminkin) vastata verbi *lohjeta* (: *lohkea*-). Tällöin rekonstruktioon (sugr. **loški*-) voidaan lisätä myös marin *luškeädo* 'heikko, löyhä' (Aikio 2006: 48; 2009: 116–117). Mikäli ims. *labko*-vartalo hyväksyttäisiin saamen sanueen vastineeksi, voisi saP *luosku* periaatteessa olla sen etymologinen vastine, mutta levikin perusteella *luosku* näyttäisi ennemminkin myöhäiseltä johdokselta pohjoissaamassa. Suomen *labko*-sanana osalta on Nikkilä (1997: 307) huomauttanut, että sana on vanhassa merkityksessään 'työyhteisö' Ilmar Talven (1979: 169) mukaan lainattu samanmerkityksisestä ruotsin *lag*-sanasta (mahd. muinaisruotsin *lagh*, äänteellisesti vrt. su. *vihkiä* ← mru. *vighia*). Muissakin yhteisöön viittaavissa merkityksissään *labko* lienee ensisijaisesti tätä perua. Itäisissä ja eteläisissä ims. kielissä tavattavien 'lankkua, pölkkyä' ja 'eroa' merkitsevien **labko*-sanojen suhde su. *lohkea*- ja sa. **luoske*-sanueisiin kaipaavat vielä lisäselvityksiä.

? ERILLISKEHITYS.

lastu ~ **In luás'tu**

Rekonstruktio: **lasto*

Levikki: su ink ka ly va vi vsMT | sa: In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'tuohirove'.

Saamen kapeasta levikistä huolimatta etymologinen rinnastus su. *lastu* ~ saIn *luás'tu* (ksa **luosto*) näyttää moitteettomalta. Samasta vartalosta on myös vastinepari su. *lasta* ~ saP *luosti* (E Pi Lu In Ko) 'poron vaalea kylkijuova'. (Koponen 1996: 90; Aikio 2009: 261.)

ETYM. VASTINE.

luppo ?~ **lahppu (lâp'po)**

Rekonstruktio: su. **luppo*, sa. **lippo/lippo*

Levikki: su (Peräp Länsip Pohjanm PSatak, paik. PHäme) kaVi | sa: U Pi Lu P Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'naava'.

Suomen sanan merkitys 'naava', (PHäme myös) 'rohtimisjäte, huono heinä, heinäkasvin tms. kukinnoista irronnut roska'.

Ensitavun vokaalisuhde su. *luppo* ja sa. **leppō* -sanojen välillä on epä-säännöllinen. Levikin perusteella näyttää ilmeiseltä, että saamen sana on vanha ja suomen ja vienankarjalan *luppo* on lainaa saamesta. Vokaalivastaavuus on kuitenkin lainasanoillekin epätyypillinen, mihin Aikio (2009: 117–119) esittää selitykseksi, että laina olisi saatu oletetusta varhaisemmasta kantasaamen asusta **loppo*, jonka **o* olisi sittemmin labiaalikonsonantin vieressä dissimiloitunut **ç*:ksi (vrt. esim. saP *laksi* 'kaste' < ksa **lępsē* < **lopsē* < k-ur. **lupsa*). Mahdollista lienee myös vokaalin labiaalistuminen suomeen lainautumisen yhteydessä seuraavien labiaaliäänteiden vaikutuksesta. – Sanoille mordvasta esitetty vastine E *nupoń* ~ *lupoń* 'sammal' on ongelmallinen sekä ensitavun vokaalin että konsonantin suhteen.

LAINA SA. > IMS.

maarto ~ (</>) **márdu (KN: mar'do)**

Rekonstruktio: ?**marto*

Levikki: su (Häme, itämurt.) kaE | sa: P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys (P Ko T) 'hyvin vähän kehittynyt kalanmäti', (In) *márdu* 'mätiä ympäröivä kalvo'.

Suomen sanan merkitys 'kalanpoikanen' (~ *marto* paik. itämurteissa, *marta* Lönnrot); ka *mardo*: *sijam mardońi* 'pikkusiika' (Tunkua); ? *ei tullu ni mardo maimoa* 'yhtään kalaa' (Suistamo).

Kuten SSA:kin jo (huolimatta ”=”-merkinnästä) toteaa, su. *ma(a)rto* ja saP *márdu* ovat todennäköisesti lainavastineita ennemmin kuin vanhoja yhteissanoja; tähän viittaa ensitavun vokaalisuhde saP *á* ~ su. *a(a)*. Lisäksi levikki (pohjoissaamen lisäksi koko itäryhmä, ims. puolella vain osa suomen murteista ja hajamainintoja karjalasta) sekä äänteellinen variaatio (*a* ~ *aa*) suomen murteissa osoittavat lainasuunnan olevan nimenomaan saamesta suomeen.

LAINA SA. > IMS.

mantu ~ (>) **máddu (KN: mad'do)**

Rekonstruktio: **manto*, sa: ?

Levikki: su (hajatietoja murteista) kaP | sa: E Pi Lu P

Saamen sanan merkitys (E U Lu P) ’alkuperä, -juuri; suku, perhe; kantaisä, suvunvanhin’, (Ko) *maadd* ’tyvi’, (Ak) *mant* ’maa, mantu’.

Suomen sanan merkitys ’maa; kuiva, kova maa; maaperä, maasto, seutu (Verml); talo maineen, maatila irtaimistoinen’.

Suomen *mantu*-sanan merkitys ’talo maineen’ on selvästi sekundaarinen, ilmeisesti konneksion *maat ja mannut* vaikutusta (alkusointuistettu variantti ilmauksesta *maat ja konnut*? Vrt. ka. *joga izäändäl om muad i mannud, koid i konnud* (Säämäjärvi)). Sana on samaa kantaa kuin *manner* (: *mantere*-). Kuten SSA:kin arvelee, saamen (P) *máddu* ja *máttar*- ’esivanhempi’ (E Lu In Ko) lienevät ensitavun vokaaliston perusteella lainaa suomesta (← *mantu, mantere*). Oletettavan ims. kantasanan **manta* (laina-) edustaja saamessa on saP *máddi* ’etelä; sisämaa’ (In) ja rinnakkaisjohdos samasta kannasta (~ mks. **mandek*) saP *mátta* : *máddaga* ’tyvi’ (E–Kld) (SSA; E. Itkonen 1960: 139). Nämä voivat olla myös saamen sisäisiä korrelaatiojohdoksia *máddu*- ja *máttar*-sanoista.

LAINA IMS. > SA.

pato ~ **buođđu (KN: buođđo)**

Rekonstruktio: **paðo*

Levikki: su (et. Pohjanm K- ja PSm) ka ve | sa: E (Pi Lu) P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys ’(kala)pato’ (E P In Ko Kld T), johd. *buođđot* (U Pi Lu P In) ’tukkia, sulkea, padota; tehdä kalapato’.

Sana on katsottu vanhaksi suomalais-ugrilaiseksi vartaloksi **paða* (tai **piða*); vastineita löytyy ugrilaiskielistä (hanI *pal* ’(kala)pato’, unk. *fal* ’seinä’) (SSA; Sammal-lahti 1988: 548). Levikki itämerensuomessa on hieman kapea, mutta merkitys- ja

äännesuhteet ovat moitteettomat. Suomalais-saamelaisen **pado*-sanan toisen tavun labiaalivokaalin motivaatio on epäselvä. Mikäli kyse olisi johdoksesta, odottaisi jonkinlaisen *i*-elementin jälkiä joko saamessa (***pada-v* > ***padoj* > ksa. ***puodoj-*) tai suomessa (***pata-j* > mks. ***patoi* > su. murt. ***pato(i)*). Liekö kyseessä sporadinen vartalovokaalin vaihdos, kuten E. Itkonen (1954: 190) arvelee?

ETYM. VASTINE.

poro ?~ **boazu (KN: boaʒo)**

Rekonstruktio: su. **poro*, sa. **počoj* < **počov*

Levikki: su kaP | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'poro; (E Lu myös) porolauma, tokka'.

Sanalle löytyy säännölliset äännevastineet myös marista (I *putšā*, L *piit'sā* 'id.') ja udmurtista (*pu(d)žej* 'peura, poro; hirvi'). SSA:n esittämät mahdolliset obinugrilais- ja samojedikielten vastineet (manP *pāsiy*, hanI *petšəy* 'poron vasa'; kamassi *po'DU*, koibaali *podo* 'vuohi') eivät vokaalistonsa puolesta sovi näiden kanssa yhteen (Koivulehto 2007: 251). Saamen, marin ja udmurtin sanoista saadaan suomalais-permiläinen rekonstruktio **počav* (Sammallahti 1998: 232), jolle Koivulehto (2007: 251–254) on esittänyt arjalaisen lainaetymologian.

Suomen *poro*-sanän yhdistäminen edellä mainittuihin edellyttäisi epä-säännöllisen *r*-konsonantin selittämistä; säännöllinen kehitys olisi ollut **počo* > **poto*. On ehdotettu (esim. SKES s.v. *poro*), että kyseessä olisi kontaminaatio *peura* (*petra*)-sanän kanssa. Koivulehto (2007: 255–256) pitää selitystä väkinäisenä ja arvelee, että kyseessä on ennemminkin myöhäiskantasuomalaisen *t*:n heikon asteen yleistys. Tällaisen yleistyksen taustaksi hän olettaa sanän siirtyneen pohjoiskantasuomessa *oj*-vartaloiseksi, jolloin murteittain **potoj* > **podoi* > *poro* (vrt. lounaismurt. *orvo(i)* < *orpoi* yms.).

Koivulehdön *poro*-teoria tuntuu kuitenkin murremaantieteellisesti arveluttavalta. Heikkoasteisuus *i*-loppuisen diftongin edellä rajoittuu suomessa lounaismurteisiin ja osaan niitä välittömästi reunustavia Ala-Satakunnan ja Länsi-Uudenmaan murteita (poikkeuksena muutamat laajemminkin esiintyvät sanat ja muotoryhmät; ks. Rapola 1966: 42–44). Toisaalta lounaismurteissa *t*:n heikon asteen edustaja *δ* on ollut laajalti säilyneenä vielä 1800-luvun alussa; ympäröivässä sisämaassa taas on vallinnut vanhastaan hämäläismurteinen *l*-edustus. Dentaalispirantin edustajana *r* on suhteellisen nuori ja nähtävästi levinnyt rannikoilta alkaen aiemmille

δ - ja l -alueille vasta 1700-luvulta lähtien. (Virtaranta 1958: 194–197, 213–216; Rapola 1966: 96–101.) Näin ollen on melko epätodennäköistä, että heikkoasteiseen nominatiivivartaloon perustuva *poro*-muoto olisi syntynyt Lounais-Suomessa niin varhain, että se olisi ehtinyt levittäytyä murteisiin aina Vienan Karjalaa myöten. (Huomattakoon, että sana esiintyy Schroderuksen sanakirjassa jo 1600-luvun alkupuolella!) Myöskään kulttuurisesti ajatus, että kesyn peuran nimitys leviäisi maanviljelysvaltaiselta rannikkoseudulta korpitaipaleiden taakse, ei tunnu uskottavalta. Luontevampi ajatus olisi, että sana olisi lainautunut sisämaassa nomadikulttuurin piirissä eläneiltä saamelaisilta alueelle muuttaneille (itämeren)suomalaisille. Myös epäsäännöllinen äännesuhde viittaisi sanan lainautumiseen, kuten Koponen (2005a) arvelee. Hän viittaa toiseen saman aihepiirin lainasanaan *vaadin* (~ *vaami*) < sa. *váŕa* (: *váhčama*) ’porolehmä’, jossa saamen affrikaatta on myös suomessa korvattu epäodotuksenmukaisella äänneellä.

Vaikka siis lopullista selvyttä suomen *poro*- ja saamen *boazju*-sanojen suhteesta ei ole vielä saavutettu, niin lainautuminen saamesta suomeen näyttäisi levikin, äännesuhteiden ja kulttuurisen kontekstin valossa todennäköisemmältä kuin periytyminen yhteisestä kantakielestä.

? LAINA SA. > IMS.

rouko ~ **roavgu (KN: roaw'go)**

Rekonstruktio: **rovko* (sa: **rokvo*/**rovvo*)

Levikki: su (Peräp Länsip ja ymp., *roukoset* PSatak EPohjanm KSm Verml) | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys ’nahkavälly, nahkainen makuupeite (vars. lampaannahasta)’. Suomen sanan merkitys ’lampaannahkainen (kangaspäällysteinen) rekipeitto, välly’; *roukoset* ’vanha kulunut välly t. turkki’.

Toisin kuin SSA esittää, *rouko(nen)* on selvästi lainattu saamesta suomeen. Pohjoisten murteiden *rouko* on ilmeisesti erillinen ja myöhäisempi lainautuma kuin keskisen Suomen *rouko(nen)*. Levikin lisäksi lainautumiseen viittaa se, että eri saamelaiskielten perusteella kantasaamessa sanan konsonanttikeskus on ollut **-k_v-* tai **-ŋ_v-* (> länsisaame **-vk-*, itäsaame **-v(v)-*; esim. In *roavvu*, Ko *råvv*). Tämä sulkee pois myös mahdollisuuden, että sana olisi lainattu suomesta saameen, koska suomen *-uk-* äänneyhtymän korvaamiseen saamelaiskielissä muulla kuin *-vk-*:lla ei olisi äänneellisiä perusteita. Saamen sana puolestaan on alkuaan skandinaavinen laina (< esimuinaisnorjan **rogg_vō-*). (Aikio 2009: 145–148, 274.)

LAINA SA. > IMS.

ruoko ~ **Lu ruohko (?< ims)**

Rekonstruktio: **rōko*

Levikki: su (Loun- ja KaakkSm Häme) ink ka ly ve va vi vs li | sa: U Pi Lu In Ko Kld Saamen sanan merkitys 'ruoko (Phragmites)'.
 Ims. sanan merkitys 'kasvin ontto varsi, korsi; järviruoko'.

Laajan levikin sekä äänteellisen ja semanttisen yhdenmukaisuuden perusteella ims. ja saamen sanat käyvät hyvän etymologiseksi vastineiksi. Periaatteessa mahdollista on myös, että sana olisi lainautunut itämerensuomesta saameen. SSA antaa sanalle germaanisen etymologian (< vkgerm. *brōko-* tai kgerm. **brōka-* > nsaks. Bruch ym. 'kosteaa maasto, suo'), joskin mainitsee myös balttilaista laina-alkuperää ehdotetun.

? ETYM. VASTINE.

rutto ~ **rohttu (KN: rot'to) (?< ims)**

Rekonstruktio: **rutto*

Levikki: su ink ka ly va vi vs | sa: Pi Lu P In

Saamen sanan merkitys (P In) 'rutto(tauti)'; (Pi Lu) 'kiire'.

Ims. sanan merkitys (su) ruttotauti; (su [I PSm] ink ka ly va vi) 'nopea, kiire'; (ka myös) 'kiivas; jyrkkä; altis'.

Ims. *rutto-* ja saamen *rohttu-*sanojen yhdistäminen etymologiseksi vastineiksi on äänneasun ja merkityksen puolesta mahdollista, mutta saamen kapea levikki viittaa suomesta saatuun lainaan. Varsinkin pohjois- ja inarinsaamen sanan ainoa merkitys 'ruttotauti' on selvästi laina-alkuperää, koska kyseinen merkitys on suomessa ilmeisen myöhäinen suhteessa laajalti itämerensuomessa tunnettuun 'nopea'-merkitykseen.

? LAINA IMS. > SA.

salko ~ **čuołggu (KN: čuołgo)**

Rekonstruktio: **śalko*, sa. myös **śalkoj* < **śalkov*

Levikki: su ink ka ly | sa: E U Pi Lu P In

Saamen sanan merkitys 'jäätöverkon uittoseiväs; vipukanki'.

Ims. sanan merkitys 'ohuehko, pitkä tanko, seiväs, riuku; talvinuotan uittoseiväs'.

Saamen sanasta esiintyy kolme eri taivutusvarianttia: 1) P *čuołggu* (: *čuołgo*), In *čuołgui*, Lu *tjuolgoj*, Pi *tjuolguob*, U *tjuł'ka* (< ksa. **čuołkōj*); 2) P *čuołggu* (: *čuołguma*), Lu

tjuolgun (< ksa. **čuolkōmē*); 3) Lu *čuolgo* (< ksa. **čuolkō*). Näistä ensimmäinen ja laajalevikkisin (**čuolkōj*) lienee alkuperäisin. Lisäksi eteläsaamessa on vastine *tjoelke*, joka edellyttää illabiaalista 2. tavun vokaalia (< ksa. **čuolkē*). (Vrt. Aikio 2009: 70–71; Koivulehto 1983: 7.) Vartalolla on säännölliset vastineet suomen (*salko*) lisäksi mordvassa (E *śalgo* 'puikko, luta; hyönteisen pistin; neulanen; keppi, sauva') ja obinugrilaiskielissä (hanI *sayəl* 'päre, liiste', manE *sejlā*, manI *sajlā* 'säle, liiste; seiväs'). Rekonstruoitu suomalais-ugrilainen lähtömuoto on **salka* tai **šilka* (Sammallahti 1988: 549). Koivulehdon (1983: 113; 1999: 210) mukaan sana on kantaindoeurooppalainen laina, vartalosta **gʰalgʰo-* (mask.) tai **gʰalgʰā-* (fem.) (> liett. *žalgas*, *žalgà* 'pitkä, ohut tanko').

ETYM. VASTINE.

salo ~ **suolu (KN: suolo)**

Rekonstruktio: **salo*, sa. **saloj* < **salov*

Levikki: su (Laat- ja PKarj Savo Kain, paik. hämmurt. Pohjanm, pn:issä myös LounSm) ka ly vi vs | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'saari'; (P Lu myös) 'suo-, metsäsaareke'.

Ims. sanan merkitys (su ka ly) 'laaja metsäseutu, erämaa'; (su [paik. Savo Häme]) 'metsäsaareke; iso saari'; (vi) 'metsikkö, lehto; suosaari, suossa oleva kumpu'.

Saamen *suolu* ja ims. *salo* voidaan palauttaa säännöllisesti su.-sa. lähtömuotoon **salov* < **salav*. Sanaa on pidetty balttilaisena lainana (vrt. liett. *salà* 'saari', latv. *sala* 'saari; suossa oleva kumpu'). Balttilaiskielten sanalla ei ole kuitenkaan vastineita muissa indoeurooppalaisissa kielissä, joten myös päinvastaista lainasuhdetta on pidetty mahdollisena, ja on myös esitetty, että sana voisi olla sekä balttilaisella että ims.-saamelaisella puolella substrattilaina jostakin alueella aiemmin puhutusta tuntemattomasta kielestä (J. Häkkinen 2009: 48; Saarikivi 2004: 204, 208).

ETYM. VASTINE.

sumu ~ **sopmu (KN: sobmo)**

Rekonstruktio: **sumu*

Levikki: su ink ka (ly ve va vi vs) | sa: Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'sumu'.

Ims. sanan merkitys (su ink ka) 'sumu', (ka ly ve va) 'tihkusade'; johdoskorrelaatti *sumeä* 'himmeä, samea' (su vi).

Toisen tavun *u*:n sisältävä *sumu* esiintyy ims. kielistä vain suomessa, inkeröissä ja karjalassa; lyydissä ja vepsässä on käytössä **-ek*-johdos ly. *sume*, ve. *sumeg* 'vihma' (vastaava *sume* myös suomen lounaismurteissa ja osin Kaakkois-Hämeessä). Vepsässä ja vatjassa on kylläkin jälkitavun labiaalivokaaliin palautuva johdos, ve. *sumotada* 'vihmoa', va. *sumettia* 'alkaa vihmoa', ja virossa myös mahdollisesti samaa kantaa oleva *summutada* 'tukahduttaa, vaimentaa' (~ *sumbuda* 'tukahtua, vaimeta'). Mordvan vastineeksi esitetty E *suw* 'sumu' on äänteellisesti epäsäännöllinen (odotuksenmukainen asu olisi ***som*). Saamen puolella vastineet pohjoissaamesta itään palautuvat toisen tavun labiaalivokaaliin, luulajansaamen *såpme* sen sijaan su.-sa. lähtömuotoon **suma*. Pohjoissaamessa sanalla on variantti *såpmu* (SSSg; KN), joka selittyy alkuperäisen *o*:n dissimilaatiotendenssistä labiaalikonsonantin vieressä (vrt. esim. saP *monni* ~ *manni* 'muna'; Aikio 2009: 118).

Itämerensuomen *sumu*-sana on analysoitavissa *-u*-johdokseksi samaan merkityspiiriin kuuluvien johdoskorrelaattien pesueessa, kun taas saamessa *såpmu*-sanalla ei näyttäisi olevan johto-opillisia korrelaatteja (saLu *såpme* lienee myöhäinen muunnos). Saamen sana on siis selvähkö laina suomesta, mitä seikkaa pohjois- ja itäsaameen rajoittuva levikki tukee. (Vrt. Larsson 2000: 184.)

LAINA IMS. > SA.

tuhto ?~ (Friis:) totko

Rekonstruktio: **tukto*

Levikki: su (PHäme Savo KSm ja ymp.) | sa: Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'veneen t. laivan kaari'.

Ims. sanan merkitys 'veneen istuinlauta, teljo', murt. (paik. PHäme) myös 'aisojen yhdyspuu'.

SSA yhdistää epävarmasti suomen *tuhdo*-sanana uralilaiseen **tukti*-vartaloon, jonka 'veneen poikkipuuta' merkitseviä vastineita on esitetty komista, ugrilaiskielistä ja samojedista sekä marista (L) *təktə* 'veneen kaari'. Toisena vaihtoehtona annetaan sanan lainautuminen germaanisista kielistä (vrt. kgerm. **puffton*, mnorj. *pofta*, nru. *toft*, -e, -a). Sanan kapeahko levikki suomessa viittäisi ennemmin laina-alkuperään (Aikio 2009: 24–25). Saameen on skandinaavikielistä lainattu erikseen saP *duoktu* 'tuhto' (Lu Ko In) (SSA). Friisin sanakirjassa ruotsinlapin sanan mainittu *totko* tuskin kuuluu suomen sanan kanssa yhteen, vaan se voi olla uralilaisen **tukti*-sanana tai (todennäköisemmin) *duoktu*-skandinaavilainan variantti.

? ERILLISKEHITYS.

ulko- ~ olgun, olggos (KN: ol'gon, olgus)

Rekonstruktio: **ulko-*

Levikki: su ink ka ly ve va (vi) li | sa: E U Pi Lu P In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'ulkona, ulos'.

Virossa lähinnä rannikoilla ja saarilla yhdyssanassa *ulgumeri* 'ulkomeri' (< su?).

Vartalo kuuluu spatiaalisia suhteita ilmaisevaan perussanastoon ja sillä on säännölliset vastineet kaikissa ims. ja saamelaiskielissä, joten etymologisesta yhteenkuuluvuudesta ei ole epäilystä. Liivin muodot *ulla* 'ulkona', *uldə(st)* 'ulkoa', *uldzə* 'ulos' voivat myös palautua yksinkertaisempaan (alkuperäiseen?) vartaloon **ula-* (vrt. *ulottua*, *ulappa*, *ulasvesi* 'nousuvesi'), jonka vastineita ovat myös komin *ilē* 'kauas', *ilin* 'kaukana', *ilīs* 'kaukaa' (SSA).

ETYM. VASTINE.

vaimo ~ váibmu (KN: vai'bmo)

Rekonstruktio: **vajmo*, sa: ?

Levikki: su ink (ka) vi vs | sa: E U Pi Lu P In Ko (Kld T)

Saamen sanan merkitys (E–Ko) 'sydän; (E U Lu myös) mielenlaatu, luonne; (Ko myös) vatsa'. (Kld T) vain johdos **vajmēle* 'innokas, perso, ahne' (Lu P In).

Ims. sanan merkitys (su ink ka) 'aviovaimo, nainen'; (vi vs) 'henki, sielu; haltija, haamu; (vi hist.) maaorjuuden aikana moisiossa päivättyötä tehnyt talonpoikaisnainen'.

Ensitavun vokaalivastaavuus su. *a* – saP *á* ei vastaa perintösanojen säännöllisiä äännesuhteita, joten saamen sana lienee varhainen laina itämerensuomesta (samoin Saarikivi 2009: 130–131; Aikio 2009: 54). Ims. *vaimo*-sanankuulutus näyttäisi olevan 'henki, sielu', ja sen kanssa etymologisesti yhteen kuuluu mordvan 'henkeä' tarkoittava E *ojme*, M *vajmä*. Saarikivi (mp.) johtaa näiden kantamuodon **vajma(-w/j)* oletetusta johdoksesta **vajje-ma-*, jonka kantasana olisi verbi **vajje-* 'hengittää' (> saP *vuoinjadit* 'id.').

LAINA IMS. > SA.

6.3.3 Kompleksiset johdokset**alus ~ vuolus (KN: vuolos)**

Rekonstruktio: **aloks(i)*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs | sa: Lu P

Saamen sanan merkitys 'alaosa (etenkin verkon t. nuotan), alus-'.
 Ims. sanan merkitys '(jokin) alla oleva, alaosa'; (su ink [ʔ> va vi]) 'vene, laiva'; (su ka)

'(toimi)alue'; (su ink ka ve) 'vaatteen vuori'.

Saamen *vuolus* vastaa äänteellisesti ja semanttisesti hyvin ims. *alus*-sanaa; tosin luulajan- ja pohjoissaameen rajoittuva levikki panee kysymään, voisiko kyseessä olla kuitenkin suomen mallin mukainen johdos vanhasta *vuolli-* (= su. *ala-*)vartalosta (inarinsaamessa on suora laina *alus-pihtaseh* 'alusvaatteet'). Mordvassa ja komissa on vastaaventyypiset johdokset mdE *alks* 'alla oleva; alusta, vuode' ja ko. *ulēs* 'tuoli; lattia', mutta koska mordvassa ei ole jälkiä toisen tavun labiaalista (***alovks*), kanta-muoto on lähinnä **alaks(i)*.

ʔ ETYM. VASTINE.

ehtoo ʔ~ ikte (KN: ik'tě), Lu iektu

Rekonstruktio: ims: **ektako*, sa: **ektä*/**ekto*

Levikki: suL ve va vi vsM li | sa: Lu P

Saamen sanan merkitys 'eilen'.

Ims. sanan merkitys 'ilta'; (su myös) 'ilta-ateria'; (vi li myös) 'länsi'.

Ims. sanat (su. murt. *ehtava*, *ehtavo*, va. *ehtago*, ve. *ehtkeine*) palautuvat lähtö-asuun **ehtako*, joka on ilmeisesti johdos sanasta *ebta* ~ *ebtä* 'illanistujaiset' (SSA). Pohjoissaamen *ikte* (< ksa. *jiektē-*) palautuu samaan su.-sa. **ektä*-vartaloon (Sammallahti 1998: 249). Luulajan- (ja pütimen-)saamen labiaalivokaalinen *iektu* on selvästi myöhäinen johdosvariantti (vrt. su. *ehto* ~ saP *eaktu* s. 67).

ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

kalvoin ~ guolládat (KN: guollädák), Lu gálludahka

Rekonstruktio: ims. ʔ**kalajim*, sa. **kalatek*

Levikki: su (LounSm hämmurt. Savo PPohjanm Peräp Länsip, haj. muualta) ka ly ve va vi li | sa: Lu In Ko Kld T

Saamen sanan merkitys 'verkon kudonnassa käytetty latta, joka määrää silmien suuruuden'.

Ims. sanan merkitys id. Rinnakkaismuotoja (su) *kalvin*, *kalpio*, (su ink) *kalvain*, *kalvasin*, (su ink ka) *kalve*, (su) *kalvi*, (ink va) *kaluvi*, (ly ve) *kalud'im*, (su) *kalvos*, *kalvostikeku*, *kalvosin*, *kalvuin*, *kalvusin*, (vi) *kalasi*, *kalusi*, *kaladi*, *kalts*, (li) *kaländar*, *kal'im*.

Saamen varianteista ainoastaan saP *guolládat* vastaa vartaloltaan ims. sanaa; Lu *gálludabka*, In *kálládab* ja kildinin ja turjan vastineet näyttäisivät 1. tavun vokaalinsa osalta sekoittuneen suomen *kalvoin*-sanaan; luulajansaamen muodon 2. tavun *u* lienee myös suomen vaikutusta. Ims. kielissä esiintyy sanan johdimessa ja osin vartalossakin runsaasti variaatiota, mutta lähtömuodon voisi vepsän ja liivin perusteella ajatella olleen kks. **kalajim*, siis ”kalain”, väline, joka määrää, minkäkokoisia kaloja verkkoon tarttuu. Pohjoissaamen *guolládat* palautuu su.-sa. muotoon **kalatek*, jossa on eri johdin mutta selvästikin sama kantavartalo ja motivaatio kuin ims. sanassa.

ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

lamu ?~ **luomus (KN: luomos)**

Rekonstruktio: **lamo-*

Levikki: su (etup. PSm) | sa: Lu P

Saamen sanan merkitys (P) ’väljä, avara (esim. huone)’; Lu *luomok* ’tasainen (maasto)’.

Ims. sanan merkitys ’loiva, kalteva; laaja, avara’.

SSA esittää erillisessä artikkelissa *lamu*-asuisen substantiivin, jonka merkitys on suomen länsi- ja kaakkoismurteissa ’suuri yhtenäinen (pelto)alue, lakeus, tasanko’, Pohjois-Karjalassa ’notkelma, painanne, suo’, karjalassa ’matala tasainen maa mäkien keskellä’ ja vepsässä ’puolukkapaikka, kangas (?)’. Tämä *lamu* lienee slaavilainen laina; vrt. ven. murt. *lom* ’suo’, *láma* ’soinen niitty’ (SSA). Merkityksessä ’kalteva’ voi *lamu* (myös SSA:n mainitsevat *lamukatto* (yl.) ja *myötä-*, *vastalamu* (lounaismurt.)) liittyä sanaan *lama* ’laossa oleva, kaatunut, kalteva’. ’Laajan, avaran’ merkityksessä taas lienee ennemmin taustalla länsisuomalainen *lamu* ’lakeus’. Adjektiivisen käytön yleistymiseen etenkin Pohjois-Suomessa on voinut vaikuttaa saamen *luomus*-sanan malli.

Pohjoissaamen sanalla on johdoskorrelaateina *luopmu* ’runsas tila’ ja *luomui*, *lūpmolaga* ’(esim. soutaa) vierekkäin’ (KN). SSSg tuntee vain sanan *luopmu* uudessa merkityksessä ’loma’. Suomen *loma*-sanueen vaikutuksesta lienevät tämän lisäksi syntyneet mainitut *luomui*, *lūpmolaga* ’vierekkäin’, vrt. su. *lomittain* myös ’vierekkäin’. Länsisuomen ’lakeutta, väljää’ merkitsevän *lamun* yhteys ’suota, painannetta’ merkitsevään slaavilaislainaan ei ole varma; periaatteessa tämä voisi olla etymologisesti sama kuin saamen *luopmu*-sanue. Ensitavun vokaalisuhteen takia kyseessä tuskin on ainakaan laina suuntaan tai toiseen.

? ETYM. VASTINE.

malo ?~ **Lu muolos**

Rekonstruktio: **malo-*

Levikki: su ka (vi) | sa: Lu Ko Kld

Saamen sanan merkitys 'kevääällä järven rantaan muodostuva sula avanto' (rinn. *muolun*), johd. *muolostit* 'vapautua jäästä (ranta kevääällä)'.
 Ims. sanan merkitys (paik. PKarj Kain) 'reuna, ääri, sivu'; (paik. loun- ja hämmurt.) 'rako, kolo'; (Gan) 'lahti, ranta'; vrt. *malous, malavus* (Lönnr 1874; ei murt.) 'nuotannostoavanto', *maloapaja* (Kesälahti) 'lyhyt ranta-apaja'; (kaP) *malo* 'matala (vesi)'; (vi) *mala* 'hiekkainen merenranta'.

Luulajansaamen *muolos*-sanan kanssa saattavat kuulua yhteen myös äänteellisesti hieman epäsäännölliset saP *moalus* 'jäähile (vedessä)', In *muálus* 'rantasula' (< ksa. **moalos*). Ims. ja saamen sanueet palautuvat säännöllisesti su.-sa. vartaloon *malo-*, ja merkityksetkin ovat samaa käsitepiiriä ('ranta, reuna'). Levikki kummassakaan kieli-ryhmässä ei vain ole kovin laaja. SSA:n mukaan sana on balttilainen laina; vrt. liett. *mála* 'maa, maisema; reuna' ja latv. *mala* 'reuna, ääri; ranta; tienoo'. Mordvan *mala-* (E *malas* 'lähelle', *malaso* 'lähellä' ym.) sopii tähän yhteyteen, jollei muuten, niin läntisempien uralilaisten kielimuotojen kautta välittyneenä lainana.

? ETYM. VASTINE.

talkoo ?~ **Lu duolggo**

Rekonstruktio: **talko-*

Levikki: su ink ka ve va vi vs li | sa: U Lu

Saamen sanan merkitys 'lahjus', johd. *duolggot* 'lahjoa'.

Ims. merkitys 'talkoot'. Muotovariantteja (su. murt.) *talkoos* : *talkookset*, (su. murt., karj.) *talkous* : *talkoukset*, (su. vanh.) *talkos* : *talkoot*, (su. vanh., va.) *talko*, (ka) *talloh* : *talkobot*, (ve) *tougub* : *toughud*.

Ims. sana on balttilainen laina (< kbaltt. **talkōs* mon. 'talkootyö; talkooväki'). Uumajan- ja luulajansaamen sana on vokaaliston perusteella tuskin laina itämerensuomesta, ja kapeasta levikistään huolimatta se voidaan melko uskottavasti yhdistää vanhaksi (balttilaisperäiseksi) yhteissanaksi, jos oletetaan SSA:n mukaisesti merkityksenkehitystä 'kestitys (tehdystä työstä)' > 'lahjus'.

? ETYM. VASTINE.

6.4 Sanarinnastukset muista lähteistä

mustua ~ **mostut**

Rekonstruktio: **musto-*

Levikki: su ka vi vs | sa: Pi Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys (Pi) 'katkeroitua', (Lu) 'suuttua'; (P) 'samentua (neste)'; (In Ko Kld) 'mustua, tummentua, likaantua'.

Ims. sanan merkitys 'mustua, tummua, likaantua'. vi, vs. murrelevikki melko harva.

Kulonen (2010: 264) pitää varovasti mahdollisena yhdistää kokonaisina johdoksina ims. *mustua-* ja saP *mostut-*verbin. Äänteellisesti tälle ei ole esteitä; molemmissa kielissä verbit liittyvät hieman erimerkityksiin mutta merkitykseltään yhdistettävissä oleviin sanueisiin (su. *musta*, *musteta*; saP *mosttas* 'samea', *mosttagit* 'sameta'). Länsisaamen vastineiden merkitykset 'suuttua' ja 'katkeroitua' lienee johdettavissa 'tummumisesta' ja 'samentumisesta'. Itäsaamen 'mustumista, tummumista, likaantumista' merkitsevät verbit saattavat olla merkitykseltään tai kokonaan lainaa suomesta, kuten SSA esittää.

? ETYM. VASTINE.

noitua ~ **noaidut**

Rekonstruktio: **nojto-*

Levikki: su ink ka ve va vi vs | sa: E Pi Lu P In

Saamen sanan merkitys 'noitua, taikoa, ennustaa'.

Ims. sanan merkitys 'taikoa, loihtia; kirota, manata; lääkittä'.

Sekä ims. verbi *noitua* että saamen *noaidut* ovat johdoksia sanasta su. *noita* ~ saP *noaidi*. Tälle sanalle on esitetty etymologisia vastineita myös mansista (kman. **ñääji*), mutta äännevastaavuus on epäsäännöllinen; kyseessä saattaa olla ns. kulkusana (Koponen 2005b). On mahdollista, että verbit ovat itämerensuomessa ja saamessa erillisiä johdoksia, tosin levikin perusteella tällöin varsin vanhoja. Kulonen (2010: 275) huomauttaa, että ims. johdoksen *-u*:lla ei ole selkeää motivaatiota: yleensä *-u*-johtimiset verbit ovat leimallisesti passiivis-automatiivisia, translatiivisia tai kontinuaatiivisia. Useissa vanhimman näköisissä *-u*-verbeissä semantiikka onkin poikkeava, ja Kulonen (mts. 265) pitää myös mahdollisena *noitua*-verbijohdoksen palauttamista su.-sa. kantakieleen.

? ETYM. VASTINE.

mato ~ **muohcu**

Rekonstruktio: **mačo*

Levikki: su ink ka ly ve va vi vs | sa: U Lu P In Ko Kld

Saamen sanan merkitys ’koi’; In Ko Kld vain johdos *muohcut* ’tappaa täitä’, (P) ’nirhata, ruhjoa’.

Ims. sanan merkitys ’mato; käärme’.

Uumajan- ja luulajansaamen sanat (Lu *muohitse*) palautuvat illabiaaliseen vartalovokaaliin, su.-sa. **mača*. Luultavaa onkin, että pohjoissaamen *muohcu* on saanut labiaalivokaalinsa sekundäärisesti P–Kld verbijohdoksesta *muohcut*.

Ims. *mato* on perinteisesti katsottu johdokseksi *mataa*-verbistä, mutta kuten Petri Kallio (2000: 118) on huomauttanut, deverbaalista -O-johdinta ei käytetä tekijännimien muodostamiseen, joten *mato* ’mataja/matava’ ei ole hyväksyttävä etymologia. Sanaa on myös ehdotettu germaaniseksi lainaksi (vrt. goot. *maþa*, mys. *mado* ’toukka, mato’), mutta toisaalta kyseisellä germaanin sanalla ei ole vastineita kielikunnassaan (mts. 117–118). Koivulehdon (1999b: 11–12) löydettyä suomalais-saamelaiselle **mača*-vartalolle varhaiskantairanilaisen lainaoriginaalin (**matsa*-) onkin todennäköistä, että su. *mato* on tästä lainavartalosta muodostettu (deminutiivinen?) johdos, ja germaaninen **maþon*-sana on puolestaan lainattu kantasuomesta (Kallio 2000: 117–120).

ERILLISKEHITYS. – VARTALO ETYM. VASTINE.

6.5 Kokoava katsaus

Edellä olen arvioinut SSA:n esittämiä itämerensuomalais-saamelaisia sanarinnastuksia kiinnittäen huomiota erityisesti siihen, voidaanko sanavastineille rekonstruoida suomalais-saamelaiseen kantakieleen jälkitavun labiaalivokaalin sisältävä lähtömuoto. Kantakielen labiaalivokaaliin todennäköisesti palautettaviksi arvioin yhteensä 72 sanarinnastuksesta 37 kpl (51 %); 35 rinnastusta osoittautui labiaalivokaalin suhteen pätemättömiksi. Lisäksi arvioin kaksi muusta kirjallisuudesta poimittua rinnastusta mahdollisesti hyväksyttäviksi (su. *mustua* ~ saP *mostut*, su. *noitua* ~ saP *noaidut*).

SSA:n hyväksytyt ja hylätyt rinnastukset on koottu ryhmittäin oheiseen taulukkoon. Sarakkeessa OK listataan suomen sanavastineita käyttäen hyväksytyt rinnastukset ja sarakkeessa HYL vastaavasti hylätyt rinnastukset. Kysymysmerkki sanan edessä osoittaa epävarmaa tapausta. Sarakkeisiin nOK ja nHYL on laskettu hyväksytyjen ja hylättyjen rinnastusten määrät (suluissa varmat+epävarmat). Kunkin

kolmen pääryhmän (*U*-verbit, *O*-verbit, nominit) kokonaismäärät osoitetaan lihavoituilla otsikkoriveillä.

	OK	nOK	HYL	nHYL
U-verbit		6 (4+2)		5 (4+1)
Transit.	kutsua, puhua, riisua, ?torjua	4 (3+1)	ampua	1 (1+0)
Intransit.	osua	1 (1+0)	kyylä	1 (1+0)
Intr. t-johdokset		0 (0+0)	kummuta, mauruta	2 (2+0)
Verbi/nomini	?torua	1 (0+1)	?taju	1 (0+1)
O-verbit		15 (8+7)		7 (3+4)
Transit.	kiskoa, tarpoa, ?vannoa, vitoa; ?tahtoa, ?toivoa, ?uskoa	7 (3+4)	?anoa, kiehtoa, koruo, punoa	4 (3+1)
Intransit.	?ulvoa, ?seisoa	2 (0+2)		0 (0+0)
Trans./agent. t-		0 (0+0)	?kajota, ?lumota	2 (0+2)
Intr.&ei-agent. t-	pudota, ?tauota, vajota	3 (2+1)		0 (0+0)
Verbi/nomini	kiro, kumo, siivo	3 (3+0)	mulko	1 (1+0)
Nominit		16 (7+9)		23 (13+10)
Verbikantaiset	?luku, ?tunto	2 (0+2)	alku, ?elo, meno, ?näkö, teko	5 (3+2)
Yksinkertaiset U/O-johdokset	?eno ¹ , ?ilo, kanto, käly, lastu, pato, ?ruoko, salko, salo, ulko	10 (7+3)	aimo, ?ehto, eno ² , kalto, kalu, koljo, ?lahko, luppo, maarto, mantu, ?poro, rouko, ?rutto, ?sumu, ?tuhto, ?vaimo	16 (9+7)
Kompleksiset	?alus, ?lamu, ?malo, ?talkoo	4 (0+4)	ehtoo, kalvoin	2 (2+0)
Yhteensä 72		37 (19+18)		35 (20+15)

Taulukko 1. Hyväksytyt ja hylätyt SSA:n labiaalivartalojen rinnastukset.

Taulukosta havaitaan, että SSA:n esittämistä rinnastuksista on tämän tutkimuksen kriteereillä hyväksyttävää noin puolet melko tasaisesti kaikissa ryhmissä. Suurimmat erot ovat *O*-vartaloisissa verbeissä, joissa hyväksyttävää on noin kaksi kolmesta, kun taas nominien rinnastuksista kaksi kolmännestä osoittautui hylättäviksi. Hyväksytyistä sanavartaloista jokseenkin yhtä moni on verbi- ja nominivartalo (verbejä 17, nomineja 16 ja sekä verbi- että nominivartalona esiintyviä 4). Suurin osa hyväksytyistä sanoista on suomessa *o*-vartaloisia (verbeistä 15 ja nomineista 11).

Verbeistä 6 on *u*-vartalaisia ja nomineista 4; vain yksi nomini (*käly*) on *y*-vartaloinen. Missään hyväksytyistä suomen vastineista ei ole *ö*:tä vartalovokaalina.

Taulukossa 2 on esitettyjen hyväksytyjen labiaalivastineiden jakauma (kantasuomalaisen) ensitavun vokaalin mukaan.

1. tavu → 2. tavu ↓	a	ä	e	i	o	u	ü	ee	ii	oo	uu	yht.
u/y	3	1	-	1	3	3	-	-	-	-	-	11
o	11	-	2	4	1	6	-	-	1	1	-	26
yhteensä	14	1	2	5	4	9	-	-	1	1	-	37

Taulukko 2. Labiaalivartaloiden jakauma ensitavun vokaalin mukaan.

Taulukosta on nähtävissä, että suurimmassa osassa vanhoja labiaalivokaalisia vartaloita ensitavun vokaali on *a* (14 kpl) tai *u* (9). Myös *i* on runsaasti edustettuina (5 kpl). Huomiota kiinnittää se, että vaikka *o*-vartalot ovat muuten kauttaaltaan enemmistönä, niin ensitavun *o* näyttää suosivan *u*-vartalovokaalia (3 kpl); ensitavun *o*:n jäljessä on vartalovokaalina *o* vain yhdessä sanassa (*toivoa*) ja lisäksi pitkän **oo*:n jäljessä myös yhdessä (*ruoko*). Molempien näiden sanojen rekonstruointi varhaiskantasuomeen on vielä epävarmaa.

Aineistossa on huomionarvoista, että kaikki SSA:n esittämät saamen vastineet ovat *u*-vartalaisia verbejä; joukossa ei ole yhtään automatiivis-passiivista *o*-johdosta. Syynä on ilmeisesti se, että tällaiset johdokset on sanakirjassa listattu illabiaalisten kantaverbien alla (esim. s.v. *kuulla* : johdoksissa *kuulua* jne. = sa. *gullat* : *gull'lot* jne.), ja ne ovat jääneet aineiston haravoinnissa havaitsematta. Tällaisten vaikeammin huomattavien johdosten huomioon ottamiseksi tulisi sanakirja käydä vielä kertaalleen läpi. Toisaalta näissä tapauksissa ei SSA esitäkään eksplisiittisesti kyseisiä johdoksia toistensa etymologisina vastineina vaan ennen kaikkea toisiinsa verrattavien kantasanojen johdoksina, jolloin olisi ehkä lievää ylitulkintaa sanoa niitä SSA:n esittämiksi sanarinnastuksiksi.

Aineistossa varmoiksi tai mahdollisiksi suomalais-saamelaisiksi vastineiksi analysoiduista sanoista 12 on sellaisia, jotka äänteellisin perustein eivät voi olla lainoja kieliryhmästä toiseen. Nämä sanavartalot ovat seuraavat:

su. *puhu-* ~ saP *bossu-*

su. *osu-* ~ saP *oaž̥u-*

su. *kisko-* ~ saP *gaiku-*

su. *tarpo-* ~ saP *duorbu-*
 su. *vito-* ~ saP *vabcu-*
 su. *tabto-* ~ saP *duostu-*
 su. *kiro-* ~ saP *garro-*
 su. *siivo-* ~ saP *divvu-*
 su. *kanto* ~ saP *guoddu*
 su. *salo* ~ saP *suolu*
 su. *malo* ~ saLu *muolo-*
 su. *talko-* ~ saLu *duolggø*

Lisäksi on kaksi sanaa, joissa vartalo on muuten varmasti kantakielestä periytyvä, mutta johdoksissa saattaa olla lainavaikutusta (*tunto* ~ *dovdu*, *alus* ~ *vuolus*). Tämä aineisto on siis se minimikorpus labiaalivokaalisia sanavartaloita, joka voidaan palauttaa jokseenkin täysin varmasti itämerensuomen ja saamen yhteiseen kantakieleen.

7 Päätelmiä ja pohdintaa

SSA:n etymologisten rinnastusten analyysissä (luku 6) arvioin yhteensä 75 itämerensuomalais-saamelaisesta sanavastineesta 39 joko täysin tai ehdollisesti hyväksyttäväksi labiaalivokaalin kantakieleen palautumisen suhteen, ja 36 vastineparia arvioin ennemminkin hylättäväksi. Hyväksyttäviä rinnastuksia oli siis hiukan yli puolet aineistosta. Tämä alustava tulos heijastelee jo pitemmän ajan kehitystendenssiä äännehistorian tutkimuksessa: äännekriteerit ovat vähä vähältä täsmentyneet, hyväksyttävien etymologisten vastinesuhteiden määrä on vähentynyt, mutta metodin käyttökelpoisuus ja tarkkuus eri-ikäisten vastinesuhteiden ja lainojen erottamiseen on alati parantunut (vrt. Sammallahti 1980: 62).

Analysoiduista labiaalivokaalisista rinnastuksista hyväksyttäviä löytyi lähes kaikista johdostyypeistä: itämerensuomen *-U*-johtimisista ja *-O*-johtimisista verbeistä, joiden labiaalivokaali on alkuaan mahdollisesti analoginen, verbikantaisista, labiaalikonsonanttiin palautuvista teonnimijohdoksista ja nomineista, joiden labiaalisen vartalovokaalin alkuperä on osin epäselvä. Niinpä kaikkien näiden tyyppien voidaan katsoa jossain määrin palautuvan suomalais-saamelaiseen kantakieleen. Aineistonkeruutavasta johtuen joukossa ei ollut yhtään passiivis-automatiivista ($*V+v > *o$) verbityyppiä edustavaa vartaloa, mutta tämäkin tyyppi on mitä ilmeisimmin vanha. Tarkimmalla seulonnalla aineistosta löytyy 12 sanavartaloa, jotka ovat äännesuhteiden perusteella hyvin epätodennäköisesti muuta kuin yhteistä alkuperää. Tämäkin vahvistaa oletusta labiaalivokaalien olemassaolosta jo su.-sa. kantakielessä.

Terho Itkonen (1997) on toisaalta kiinnittänyt huomiota siihen, että monet itämerensuomen ja saamen yhteiset sanavartalot sisältävät labiaalivokaalin vain toisessa kieliryhmistä, ja toisinaan vaihtelua on jopa kielialueiden sisällä. Tämä viittaisi

Itkosen mukaan labiaalivokaalien myöhäiseen leviämiseen itämerensuomalais-saamelaisella kielialueella. Tämänkaltaistenkin ikäskysymysten selvittämiseksi olisi hyödyllistä koota tiedot myös niistä sanavastineista, joissa labiaalivokaali esiintyy vain joko itämerensuomen tai saamen puolella, sekä tarkastella eri varianttien maantieteellisiä levikkejä.

Labiaalivokaalien ikäämisestä voinee sanoa tässä vaiheessa ainakin seuraavaa. Erkki Itkosen (1954) ja Pekka Sammallahten (1999) esittämät äänteelliset perusteet osoittavat pitävästi, että eräät labiaalivartaloiset nominit sekä automatiivi-verbit palautuvat saamessa varhaiskantasuomalaiseen perintöön eivätkä voi olla lainaa itämerensuomesta. Myös oma tutkielmani osoittaa, että tietty määrä sanavartaloja palautuu yhteiseen perintöön varmasti. Sen sijaan periaatteessa avoimeksi jää mahdollisuus, että näiden yhteissanon labiaalivokaali ei olisi syntynytäkään vielä varhaiskantasuomessa, vaan labiaalistuminen $*-Vv-$ > $-o-$ tai labiaalivokaalin ilmaantumisen analogisesti olisi tapahtunut kieliryhmissä rinnakkaisesti vasta niiden erilliskehityksen aikana. Tällöin ei tietenkään voi sulkea pois myöskään kieliryhmien toisiltaan saamia vaikutteita etenkin eriytymisen ollessa vielä murteenomaisessa vaiheessa. Voisi siis ajatella esim. labiaalistumiskehityksen alkaneen varhaisessa keskikantasuomessa ja lainautuneen siitä varhaiseen kantasaameen. Äännehistoriallisen takarajan labiaalistumiselle asettavat kuitenkin saamen metafoniamuutokset: ensitavun vokaalimuutosten perusteella toisen tavun $*\text{ɹ}n$ on täytynyt olla olemassa viimeistään kantasaamen I vaiheen loppupuolella (ks. Korhonen 1981: 110–111). Itämerensuomen puolella yhtä selvää rakenteellista ajoituskriteeriä ei liene, mutta täytynee olettaa, että jälkitavun labiaalivokaali on kulunut järjestelmään ainakin niin varhain kuin lainasanoissa voidaan osoittaa sellaisen vastaavan lainaoriginaalin labiaalivokaalia. Lainasanojen antama evidenssi on kuitenkin melko ristiriitaista: vaikka mahdollisia lainaoriginaalin labiaalivokaalin labiaalisia vastineita onkin esitettävissä suuresta määrästä varsinkin itämerensuomen germaanista lainasanastoa, ei sellaisia itämerensuomelle ja saamelle yhteisiä varhaisia lainoja, joissa labiaalivokaali näkyisi molemmissa kieliryhmissä, toistaiseksi näytä olevan.

Jos labiaalivokaalin synty näyttää saamelais- tai ims. kielten linjassa edellyttävän hyvin varhaista, muita kyseisen linjan ääntenmuutoksia edeltävää ajoitusta, eikä kummassakaan kielihaarassa ilmene erityisiä syitä myöhempään ajoitukseen, lienee luontevinta joka tapauksessa olettaa labialisatian tapahtuneen yhteisessä kantakielessä. Ajoitetaanko muutos tällöin tavanomaisen varhaiskantasuomen rekonstruktiotason jälkeen vai sitä ennen, on taas kysymys erikseen. On

myös veteen pürretty viiva, missä vaiheessa kahden läheisen mutta eriytyvässä olevan kielimuodon välillä leviävä pürre lasketaan lainaksi eikä enää yhteiseksi innovaatioksi.

Lähteet

- Aikio, Ante 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. – *SUSA* 91: 9–55.
- Aikio, Ante 2007: Etymological nativization of loanwords. A case study of Saami and Finnish. – Ida Toivonen & Diane Nelson (toim.): *Saami Linguistics*. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series IV. Current issues in linguistic theory. Volume 288. Amsterdam: 17–52.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. [Väitöskirja, Oulun yliopisto.] Oulu. [Saatavissa: <http://cc oulu.fi/~anaikio/slw.pdf>]
- Álgu = Álgu-tietokanta. Sámegeielaid etymologaš diehtovuodđu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta [online-tietokanta, viitattu maaliskuu 2011 – maaliskuu 2012]. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. [Saatavissa: <http://kaino.kotus.fi/algu/>]
- Anttila, Raimo & Uotila, Eeva 1985: ”Onsi on onni onnettoman”. – *Virittäjä* 89: 447–453.
- Bartens, Raija 1999: *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. SUST 232.
- Bergsland, Knut & Mattsson Magga, Lajla 1993: *Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja*. *Sydsamisk-norsk ordbok*. Idut, Oslo.
- Collinder, Björn 1945: The affinities of Lapp. – *Uppsala universitetets årskrift* 1945: 12.
- FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen. Helsinki.
- Grundström, Harald 1946[–1954]: *Lulelapsk ordbok* 1–4. På grundval av K. B. Wiklunds, Björn Collinders och egna uppteckningar utarbetad av Harald Grundström. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:1. Uppsala.
- Hakulinen, Lauri 1934: *Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen*. Studia Fennica 1:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Hinton, Leanne & Nichols, Johanna & Ohala, John J. (1994): *Sound symbolism*. Cambridge.
- Hock, Hans Heinrich 1986: *Principles of Historical Linguistics*. Trends in Linguistics: Studies and Monographs 34. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Hofstra, Tette 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Rijksuniversiteit te Groningen, Groningen.
- Häkkinen, Jaakko 2009: Kantauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa. – *SUSA* 92: 9–56.
- Häkkinen, Kaisa 1990: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Itkonen, Erkki 1939: *Der ostlappische Vokalismus vom qualitativen Standpunkt aus. Mit besonderer Berücksichtigung des Inari- und Skoltlappischen*. SUST 79.
- Itkonen, Erkki 1954: Über die suffixalen Labialvokale im Lappischen und Ostseefinnischen. – *Scandinavica et Fenno-Ugrica. Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954*. Almqvist & Wiksell, Uppsala: 183–191.
- Itkonen, Erkki 1960: *Lappische Chrestomatie mit grammatikalischen Abriss und Wörterverzeichnis*. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten 7. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Itkonen, Erkki 1961: Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja muotorakenteesta. – *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta*. Tietolipas 20. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Itkonen, Terho 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – *Virittäjä* 87: 190–229, 349–386.
- Itkonen, Terho 1997: Reflections on Pre-Uralic and the "Saami-Finnic protolanguage". *FUF* 54: 229–266.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – *SUSA* 77: 219–271.
- Janhunen, Juha 1982: On the structure of Proto-Uralic. – *FUF* 44: 23–42.
- Jarva, Vesa 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä studies in humanities 5. Jyväskylä.
- JLKH = ks. Korhonen 1981
- Kallio, Petri 2000: Germanic 'Maggot' and 'Moth'. – Dirk Boutkan & Arend Quak (toim.): *Language Contact. Substratum, Superstratum, Adstratum in Germanic Languages*. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik, Band 54. Amsterdam: 117–122.

- Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtiä miessemánu 21. beaivve 2007*. SUST 253: 229–249.
- Kallio, Petri 2012: The non-initial-syllable vowel reductions from Proto-Uralic to Proto-Finnic. – Tiina Hyytiäinen, Lotta Jalava, Janne Saarikivi & Erika Sandman (toim.): *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. SUST 264: 163–175.
- Kettunen, Lauri 1930: *Vatjan kielen äännehistoria*. Toinen, uusittu painos. SKST 185.
- Kettunen, Lauri 1959: *Ehtä-vartaloisten sanojen johdannaisista*. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 39: 215–222.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. LSFU XVI. 1968–2005. [Verkkoversio: <http://kaino.kotus.fi/kks/>]
- KN = Konrad Nielsen 1932–1962: *Lappisk ordbok* 1–5. Instituttet for sammenlignende kulturforskning B:17. Oslo.
- Koivulehto, Jorma 1983: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa. – *SUSA* 78: 107–132.
- Koivulehto, Jorma 1989: *ehkä ja ehto, yskä ja ystävä*. – *SUSA* 82: 171–192.
- Koivulehto, Jorma 2003: Frühe Kontakte zwischen Uralisch und Indogermanisch im nordwestindogermanischen Raum. – Alfred Bammesberger & Theo Vennemann (toim.): *Languages in Prehistoric Europe*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg: 279–317.
- Koivulehto, Jorma 2007: Saamen ja suomen ’poro’. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtiä miessemánu 21. beaivve 2007*. SUST 253: 251–258.
- Koponen, Eino 1996: Lappische Lehnwörter im Finnischen und Karelischen. – Lars-Gunnar Larsson (toim.): *Laponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium 20.-23. April 1994*. Studia Uralica Upsaliensia 26: 83–98.
- Koponen, Eino 1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*. SUST 230.
- Koponen, Eino 2005a: boazu. – *The Saami*: 41–42.
- Koponen, Eino 2005b: noaidi. – *The Saami*: 244–245.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. SKST 370.
- Korhonen, Mikko 1988: Uralilaisten kielten jälkitavujen vokaaliston historiaa. – *Virittäjä* 92: 8–25.
- Koski, Mauno 1986: Zur morphologischen Restrukturierung und zu semantisch-morphologischen Interdependenzen im ostseefinnischen Wortschatz. – *Sovetskoe Finno-Ugrovedenie / Soviet Finno-Ugric Studies* 22: 177–186.

- Kulonen, Ulla-Maija 1996: *Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa.* Suomi 181. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kulonen, Ulla-Maija 2006: Eläimet ja affekti – etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 110: 322–335.
- Kulonen, Ulla-Maija 2010: *Fonesteemit ja sananmuodostus. Suomen kontinuaatiivisten U-verbijohdosten historiaa.* Suomi 197. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Käsi, Inge 2011: *Vanapärase Võru murde sõnaraamat. Rõuge, Vastseliina, Setu.* Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- Laakso, Johanna 2002: Das letzte Wort ist noch nicht gesprochen. [Arvostelu SSA:n osasta 3.] – *FUF* 57: 363–370.
- Larsson, Lars-Gunnar 2000: Gränser i den samiska dimman. – *Dialekter och folkminnen. Hyllningskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000.* Uppsala. 177–187.
- Lehtinen, Tapani 2007: *Kielen vuositutunnus. Suomen kielen kehitys kantauralisten varhaisuuteen.* Tietolipas 215. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteisaamelainen sanasto.* SUST 200.
- Lehtiranta, Juhani 1992: *Arjeploginsaamen äänne- ja taivutusopin pääpiirteet.* SUST 212.
- Lehtisalo, T[oiivo] 1936: *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe.* SUST 72.
- LSFU = Lexica Societatis Fenno-Ugricae. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Nikkilä, Osmo 1997: Suomen sanojen alkuperät *laabaamisesta pööveliin.* [Arvostelu SSA:n osasta 2.] – *Virittäjä* 101: 291–308.
- Nikkilä, Osmo 1998: *nop-ea → nop-sa, sel-keä → sel-vä: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi.* – Klaus Laalo & Urho Määttä (toim.): *Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista.* Folia fennistica & linguistica 21. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos: 77–101.
- Nikkilä, Osmo 2002: Suomen sanojen alkuperät päätökseen. [Arvostelu SSA:n osasta 3.] – *Virittäjä* 106: 124–136.
- Nirvi, Ruben 1944: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. Riista- ja kotieläintalous.* SKST 223.
- NSES = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja.* WSOY, Juva.
- Ojansuu, Heikki 1918: *Karjala-annuksen äännehistoria.* SKST 162.
- Olthuis, Marja-Liisa 2002: Tracing the origins of some bisyllabic words in the Saami languages beginning with an *b-*. – Rogier Blokland, Cornelius Hasselblatt (toim.): *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22–24, 2001.* Studia Fenno-Ugrica Groningana 2. Maastricht.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä.* SKST 817.
- Rapola, Martti 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot.* SKST 283.

- Ravila, Paavo 1935: Die Stellung des Lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen Sprachfamilie. – *FUF* 23: 20–65.
- Ravila, Paavo 1937: Eräs näkökohta o ~ u vaihtelun selittämiseksi. – *Virittäjä* 41: 398–399.
- Rytkönen, Ahti 1940: *Eräiden itämerensuomalaisten tm-sanojen historiaa*. Kielentutkimuksen työmaalta III. Jyväskylä.
- Räisänen, Alpo 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. – *Virittäjä* 82: 321–344.
- Saarikivi, Janne 2009: Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. – Jussi Ylikoski (toim.): *The Quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. SUST 258: 109–160.
- Saarikivi, Janne 2010: *ystävästä, uskosta ja vokaaleista*. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.): *Sanoista kirjakieliin. Jublakirja Kaisa Häkkiniselle 17. marraskuuta 2010*. SUST 259: 249–263.
- Saarikivi, Janne & Grünthal, Riho 2005: Itämerensuomalaisten kielten uralilainen tausta. – Johanna Vaattovaara, Toni Suutari, Hanna Lappalainen & Riho Grünthal (toim.): *Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi*. Kieli 16. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki: 111–146.
- Sammallahti, Pekka 1980: Diakroninen kielentutkimus Suomessa 1900-luvulla. – Kaisa Häkkinen & Fred Karlsson (toim.): *Suomen kielitiede 1980-luvun kynnyksellä. Symposium Turussa 30.11.–1.12.1980. Esitelmät ja kommentit*. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Turku.
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical phonology of the Uralic Languages. – Denis Sinor (toim.): *The Uralic languages*. Brill, Leiden.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami languages – an introduction*. Davvi girji, Kárášjohka.
- Sammallahti, Pekka 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. – Paul Fogelberg (toim.): *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 153. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki: 70–90.
- Sammallahti, Pekka 2001: The Indo-European loanwords in Saami. – Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.): *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999*. SUST 242.
- Sammallahti, Pekka & Morottaja, Matti 1993: *Säämi-suomá sänikirje. Inarinsaamelais-suomalainen sanakirja*. Girjegiisá, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka & Mosnikoff, Jouni 1991: *Suomi-koltansaame sanakirja. Lää'dd-sää'm sää'nnē'rrji*. Girjegiisá, Ohcejohka.

- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1–6. Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki & Reino Peltola. LSFU XII. 1955–1978.
- SKRK = ks. Hakulinen 1979
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- Sköld, Tryggve 1960: *Einige germanische Lehnwörter im Lappischen und Finnischen*. – *Uppsala Universitets Årsskrift* 1960, 2.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1–8 [*a-kurvottaa*]. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Edita, Helsinki. 1985–2008.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Päätoim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 1992–2000.
- SSSg = Pekka Sammallahti 1989: *Sámi-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja*. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka.
- SUSA = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Helsinki.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.
- Talve, Ilmar 1979: *Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja*. SKS, Helsinki.
- The Saami = Ulla-Maija Kulonen, Irja Seurujärvi-Kari & Risto Pulkkinen (ed.) 2005: *The Saami. A cultural encyclopaedia*. SKST 925.
- Virtaranta, Pertti 1958: *Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa*. SKST 252.
- VMS = *Väike murdesõnastik* I–II. Toim. Valdek Pall. Valgus, Tallinn. 1982–1989.
[Verkkoversio: <http://www.eki.ee/dict/vms/>]
- Wied = Ferdinand Johann Wiedemann 1973 [1893]: *Eesti-saksa sõnaraamat. Ebstnisch-deutsches Wörterbuch*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Valgus, Tallinn.
- Wiik, Kalevi 1984: *Miksei munoja vaikka kanoja? Kantasuomen toisen tavun a+i-diftongin a:n kahtalaisen kehittymisen syiden pohdiskelua*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 20. Turku.
- Ylikoski, Jussi 2009: *Non-finites in North Saami*. SUST 257.
- Ylikoski, Jussi 2010: Saamelaisia etymologisia lisiä. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.): *Sámit, sánit, sátnebámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. SUST 253: 383–395.

LIITE 1.

Lista SSA:n labiaalivokaalisista sanavastineista

		suomi		saame (pohjois- jollei muuta mainittu)
1	N	aimo		ai'bmo
2	N	alku		al'go
3	N	alus		vuolos
4	V	ampua		ab'bot
5	V	anoa	(>)	adnot
6	N	ehto		æk'to
7	N	ehtoo	?=	ik'tě, Lu iektu
8	N	elo		æлло
9	N	eno 1		ǣno
10	N	eno 2		ædno
11	N	ilo	?=	Pi âllo
12	V	kajota		gaggjot
13	N	kalto	?=	guol'do
14	N	kalu (*kalvu)	?=	gal'vo
15	N	kalvoin		guollädâk, Lu källutahka
16	N	kanto		guoddo
17	V N	kiehtoa	?=	gies'to, Lu giestit
18	V N	kiro		gârro
19	V	kiskoa		gâi'kot
20	N	koljo	?=	Lu kâl'ja, kâilõ
21	V	koruo (ka.)	?=	goarrot
22	V	kummuta	?=	gobbolastet
23	V N	kumo		gomo, gobmot
24	V	kutsua		goč'čot
25	V	kyylyä	?=	gow'lot
26	N	käly		gälõjædne
27	N	lahko	?=	luos'ko
28	N	lamu	?=	luomos
29	N	lastu		In luástu
30	N	luku		lokko
31	V	lumota		lâbmot
32	N	luppo	?=	lâp'po
33	N	maarto	(</>)	mar'do
34	N	malo	?=	Lu muolõs
35	N	mantu	(>)	mad'do
36	V	mauruta	~	maw'rot
37	N	meno		mânno
38	V N	mulko	(>)	mul'got

39	N	näkō		niekko
40	V	osua		oaž'žot
41	N	pato		buođđo
42	N	poro	?=	boazo
43	V	pudota	?=	bođo, bođoi, bođos
44	V	puhua		bossot
45	V	punoa	!	bodnet; bodnot ?< ims
46	V	riisua		Lu rihttjōt
47	N	rouko		roaw'go
48	N	ruoko		Lu ruohkō (?< ims)
49	N	rutto		rot'to (?< ims)
50	N	salko		čuolgo
51	N	salo		suolo
52	V	seisoa		čuož'žot
53	V N	siivo		divvot
54	N	sumu		sobmo
55	V	tahtoa	?=	duos'tot
56	V N	taju		daggjot
57	N	talkoo	?=	Lu tuol'kō
58	V	tarpoa		duor'bot
59	V	tauota		duow'got
60	N	teko		dákko
61	V	toivoa		doai'vot
62	V	torjua	?=	doar'jot
63	V N	tora, torua		doarro, doarrot
64	N	tuhto	?=	totko
65	N	tunto		dow'do
66	N	ulko		ol'gon, olgus
67	V	ulvoa		hol'vot
68	V	uskoa		os'kot
79	N	vaimo		vai'bmo
70	V	vajota		vuoggjot
71	V	vannoa		vuor'dnot
72	V	vitoa		vâccot

Kirjoitusasut ovat SSA:n mukaisia, eli pohjoissaamen sanat ovat Nielsenin ortografiaa.

V = verbi, N = nomini

?= epävarmana esitetty rinnastus

(>) myös lainaetymologia mahdollinen